

Mikes International

Magyar szellemi fórum

Hungarian Periodical for Art, Literature and Science

Alapítási év / Founded: 2001.

Internet: www.federatio.org/mikes_int.html

Email: mikes_int@federatio.org

P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

XIV. évfolyam, 3. szám

Volume XIV., Issue 3.

2014. július – szeptember / July – September 2014

ISSN 1570-0070

Kiadó

'Stichting MIKES INTERNATIONAL' alapítvány, Hága, Hollandia.

Bankszámla / Nemzetközi átutalás

BIC: INGBNL2A

IBAN: NL83 INGB 0006 4028 54

Cégbejegyzés: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Terjesztés

A lap a következő Internet-címről tölthető le: http://www.federatio.org/mikes_per.html

Aki az email-levelezési listánkon kíván szerepelni, a következő címen iratkozhat fel:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

A kiadó nem rendelkezik anyagi forrásokkal. Többek áldozatos munkájából és adományaiból tartja fenn magát. Adományokat szívesen fogadunk.

Cím

A szerkesztőség, illetve a kiadó elérhető a következő címeken:

Email: mikes_int@federatio.org

Levelezési cím: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Hollandia

Minden cikkért szerzője felel.

Publisher

Foundation 'Stichting MIKES INTERNATIONAL', established in The Hague, Holland.

Account / International transfer

BIC: INGBNL2A

IBAN: NL83 INGB 0006 4028 54

Registered: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Distribution

The periodical can be downloaded from the following Internet-address: http://www.federatio.org/mikes_per.html

If you wish to subscribe to the email mailing list, you can do it by sending an email to the following address:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

The publisher has no financial sources. It is supported by many in the form of voluntary work and gifts. We kindly appreciate your gifts.

Address

The Editors and the Publisher can be contacted at the following addresses:

Email: mikes_int@federatio.org

Postal address: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

Individual authors are responsible for facts included and views expressed in their articles.

ISSN 1570-0070

© Mikes International, 2001-2014, All Rights Reserved

TARTALOM

CONTENTS

Kedves Olvasó!	4
Dear Reader,	5
Szerzőink / Our authors	6
Szerkesztőség / Editorial Board	9
IN MEMORIAM	10
Borbándi Gyula (1919-2014)	10
PHILOSOPHIA PERENNIS	12
Kiss Endre: Az irodalmi tárgyiaság filozófiai vetületei	12
KISS, Endre: Philosophical Aspects of Literary Objectiveness	17
NYELVÉSZET	18
Bencze Mihály: Magyar katonai zsargon az első világháborúból	18
BENCZE, Mihály: Hungarian Language Use during WW I.....	19
Czeglédi Katalin: A kettős kereszt mint jelkép a nyelvünkben	20
Czeglédi, Katalin: The Double Cross as Symbol in the Hungarian Language	54
TÖRTÉNELEM	55
Erős Vilmos: Van-e a történelemnek elmélete?	55
ERŐS, Vilmos: Does History Have Theory?	63
Erős Vilmos: Das Textbuch als "kulturelle Repräsentation". (Zum Anlaß der historiographischen Sammlung von Adam Budd.)	64
ERŐS, Vilmos: Adam Budd's Textbook on Historiography	70
Erős, Vilmos: Adam Budd historiográfiai szöveggyűjteménye	71
Farkas László Róbert: Pallavicini-kápolna az ópusztaszeri Emlékparkban	72
FARKAS, László Róbert: The Pallavicini Chapel in the Memorial Park of Ópusztaszer.....	74
IRODALOM	75
Kukucska Ferenc: Angyal a Doberdón	75
Mester Györgyi: Elbeszélések	83
KÖNYVRECENZIO	92
Kiss Endre, Marx lábnymai...és átváltozásai	92
Marx's Footsteps ... and Metamorphosis.....	96
ÚTINAPLÓ	97
Bencze Mihály: Zajzoni Rab István Bukuresti utazása	97
BENCZE, Mihály: István Rab de Zajzon's Travel to Bucharest.....	103
KONFERENCIA	104
Dózsa György Emlékév	104
György Dózsa Memorial Year	105

Kedves Olvasó!

Megjelent a *Journal of Eurasian Studies* VI. évfolyam (2014.) 2. száma. A tartalom:

- FARKAS, Flórián: Dear Reader
- *HISTORY*
 - ARDEN-WONG, Lyndon: Tang Governance and Administration in the Turkic Period
- *LINGUISTICS*
 - KISAMOV, Norm: The Hunnic Oracle
- *ETHNOGRAPHY*
 - SARBASSOVA, Guldana Aktaevna: Culture Concerned with the Horse as a “Prism” of the Kazakhs’ National Heritage
- *PHILOSOPHY*
 - MIRABILE, Paul: Friedrich Nietzsche and Wisdom of the East
- *TRAVELOGUE*
 - TAPON, Francis: Debunking Kosovo’s Demographic Myths

A folyóirat a következő címen érhető el: <http://www.federatio.org/joes.html>

Farkas Flórián, főszerkesztő

Hága, 2014. július 15

Dear Reader,

The 2nd issue of the sixth volume (2014) of the *Journal of Eurasian Studies* has been recently published. The content:

- FARKAS, Flórián: Dear Reader
- *HISTORY*
 - ARDEN-WONG, Lyndon: Tang Governance and Administration in the Turkic Period
- *LINGUISTICS*
 - KISAMOV, Norm: The Hunnic Oracle
- *ETHNOGRAPHY*
 - SARBASSOVA, Guldana Aktaevna: Culture Concerned with the Horse as a “Prism” of the Kazakhs’ National Heritage
- *PHILOSOPHY*
 - MIRABILE, Paul: Friedrich Nietzsche and Wisdom of the East
- *TRAVELOGUE*
 - TAPON, Francis: Debunking Kosovo’s Demographic Myths

The periodical can be accessed at: <http://www.federatio.org/joes.html>

Flórián Farkas, editor-in-chief

The Hague, July 15, 2014

Szerzőink / Our authors

BENCZE, Mihály

Matematikus, tanár, költő. Négyfalun született 1954-ben. A kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetemen, a Matematika Karon szerzett 1978-ban diplomát. Azóta középiskolákban matematikát tanít, jelenleg Brassóban az Áprily Lajos Gimnáziumban. Emellett a következő területeken fejt ki tevékenységet: tevékenyen részt vett a brassói magyar középiskola rendszer megalapításában; alapítója az Erdélyi Magyar Matematikai Verseny-nek; alapítója a *Wildt József Nemzetközi Matematikai Verseny*-nek; diákjai számára mentorként működik, akik folyóiratokat szerkesztenek; az OCTOGON MATHEMATICAL MAGAZINE nemzetközi matematikai szaklap főszerkesztője; a *Fulgur* (1993) nevű kiadó alapítója, amely magyar könyvek kiadására összpontosít. Számos könyv (verseskötetek és matematika), valamint több száz matematikai szakkikk szerzője.

Mathematician, teacher, poet. Born in Négyfalu in Transylvania in 1954. Graduated from the Babeş-Bolyai University, Kolozsvár/Cluj/Klausenburg (Transylvania), Faculty of Mathematics in 1978. Since his graduation he is teaching mathematics in high schools, currently in the Áprily Lajos High-School in Brassó/Braşov/Kronstadt (Transylvania). Next to teaching his activities cover the following fields: he was involved in the establishment of a Hungarian high-school system in Brassó/Braşov/Kronstadt; founded the Hungarian Mathematics Competition in Transylvania; founded the *József Wildt International Mathematical Competition*; mentor of students who create student periodicals; editor-in-chief of the international mathematical journal OCTOGON MATHEMATICAL MAGAZINE; founder of the publishing house *Fulgur* (1993), which specializes in publishing Hungarian books. He is author of several books including poetry and mathematics and several hundreds mathematical papers

CZEGLÉDI, Katalin

A Szegedi József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar magyar-orsz-altajisztika szakán folytatta tanulmányait, az altajisztikai tudományokból egyetemi doktori címet is Szegeden szerzett. Nyelveket valamennyi magyar állami iskolai típusban, nyelvészetet és idegen nyelveket főiskolán és egyetemen tanított. Kutatási területe az általános és alkalmazott nyelvészetben belül a nyelvészeti őstörténet. Jelenleg a Miskolci Nagy Lajos király Magánegyetemen és a Budapesti Kőrösi Csoma Magánegyetemen tanít nyelvészeti őstörténetet. Előadásaival rendszeresen vesz részt konferenciákon. Eddig mintegy 80 tanulmánya és két könyve ('*A szkíta-hun nyelvek története 1. Hangtan 2. Ősmondattan*') jelent meg. Megjelenés alatt: '*3. Alaktan (1. Gyökrendszer 2. A toldalékok rendszere)*'. Feladatának a nyelvünk és népünk igaz történetének a minél jobb megismerését valamint a megszerzett tudás átadását tartja.

Studied Hungarian-Russian-Altaic languages and literatures at the University 'József Attila' in Szeged, Hungary. She was given the title 'dr. univ.' at the same University, too. As a teacher Ms. Czeglédi taught foreign languages at all type of state schools, and linguistics at state universities. Her major research topics cover linguistic prehistory in general and applied linguistics. Currently she teaches linguistic prehistory at Private Universities called 'Nagy Lajos király' in Miskolc, Hungary and 'Kőrösi Csoma' in Budapest, Hungary. She regularly delivers scientific lectures at conferences and meetings. Ms. Czeglédi published about 80 essays and two books: '*History of Scythian-Hunnish languages 1. Phonetics 2. Presyntaxe*'. Currently she is working on the third volume of this series '*3. Accidence (1. System of roots of words 2. System of forming of words.)*'. Her major aim is to learn the history of our language and our people in the best possible way and to convey this knowledge to as many people as possible.

ERŐS, Vilmos

A Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének habilitált egyetemi docense, ahol egyetemes és magyar historiográfiát, történetelméletet, valamint politikai eszmetörténetet tanít. Jelenleg egy magyar nyelvű historiográfiai összefoglaláson és egy angol nyelvű, a magyar történetírás történetét bemutató szintézisen dolgozik. Korábbi kötetei pl.: A Szekfű-Mályusz vita. "Csokonai Új História Könyvek". Csokonai Kiadó, Debrecen. 2000; Asszimiláció és retorika. (Szabó István: A magyar asszimiláció című tanulmányának rekonstrukciója.) "Csokonai Disputa Könyvek". Csokonai Kiadó, Debrecen. 2005; A harmadik út felé. (Szabó István történész cikkekben és dokumentumokban.) „Kisebbségkutatás Könyvek.” Lucidus Kiadó, Budapest. 2006; A szellem-történettől a népiségtörténetig. (Tanulmányok a két világháború közötti magyar történetírásról. 2. kiadás.) Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012; "Tudomány és ideológia között. Tanulmányok az 1945 utáni magyar történetírásról. (Szerk., Takács Ádámmal közösen.) ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 2012.

Mr. Erős is an Associate Professor at the University of Debrecen (Historical Institute), where he teaches Hungarian and European historiography, the Theory of History and the History of Political Ideas. Now he is working on a general historiographical synthesis (in Hungarian) and on a summary about the Hungarian historical writing (in English.) His earlier books include: A Szekfü-Mályusz vita.[The Szekfü-Mályusz Debate] "Csokonai Új História Könyvek". Csokonai Kiadó, Debrecen. 2000; Asszimiláció és retorika. (Szabó István: A magyar asszimiláció című tanulmányának rekonstrukciója.)[Assimilation and Rhetorics. The Reconstruction of Study by István Szabó, "The Hungarian Assimilation".] Csokonai Disputa Könyvek". Csokonai Kiadó, Debrecen. 2005; A harmadik út felé. (Szabó István történelem cikkekben és dokumentumokban.) [Towards the Third Way. The Historian István Szabó in Articles and Documents.] „Kisebbségkutatás Könyvek.” Lucidus Kiadó, Budapest. 2006; A szellemtörténetről a népiségtörténetig.(Tanulmányok a két világháború közötti magyar történetírásról. 2. kiadás.) [From Spiritual History to Ethnohistory. Studies About The Historical Writing in Hungary between the two World Wars.] Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012; "Tudomány és ideológia között. Tanulmányok az 1945 utáni magyar történetírásról. [Between Ideology and Scholarship. Studies about the Historical Writing in Hungary after 1945.] (Szerk., Takács Ádámmal közösen.) ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 2012.

FARKAS, László Róbert

Okleveles egyház-, és művelődéstörténész. 1979-ben született Szegeden. Szülővárosában dolgozik kulturális területen. Fő érdeklődési köre az állam és egyház kapcsolata a XX. században.

Church and art historian. Mr. Farkas was born in 1979 in Szeged, where he presently works in the field of culture. His main area of research is the relationship of state and church in the 20th century.

KISS, Endre

Az MTA doktora (D.Sc), egyetemi tanár (ELTE – Nyugat-Magyar Egyetem). A hetvenes években az Osztrák-Magyar Monarchia filozófia- és eszmetörténetének, illetve a magyar filozófia- és eszmetörténet problémáival foglalkozott. Filozófiai tevékenységének középpontjában ezt követően *Nietzsche* állt. 1982-ben könyvet írt filozófiájának magyarországi recepciójáról, 1993-ban monográfiát Nietzsche filozófiájáról, 2005-ben kiadta e monográfia kétszeres terjedelműre növelt végleges változatát. 1989 után e témák mellett a kelet-európai és egyben a globális fejlődés komplex problematikájával foglalkozott. Számos filozófiai és tudományos monográfia szerzője. Humboldt-ösztöndíjas.

Holds a doctor degree of the Hungarian Academy of Sciences (D.Sc.), university professor. In the 1970s his research focused on the history of philosophy of the Austro-Hungarian Empire and the history of Hungarian philosophy. After that Nietzsche constituted the focus of his research. He published several books on his oeuvre and its reception in Hungary. After 1989 the issues of Eastern-European and complex global developments became the focus of his work. Author of several books, Humboldt-scholar.

KUKUCSKA, Ferenc

1953-ban született Kiskőrösön. Már korai gyermekkorában megragadta az irodalom. Sokáig csak az íróasztala fiókjának írta újabb és újabb novelláit, hosszabb-rövidebb írásait. Az áttörés néhány éve történt, Krúdy születésének 125. évfordulóján. Azóta vidéki lapokban, művészeti folyóiratban jelentek meg írásai. Kedveli a férfi-nő kapcsolatokat, a velük járó konfliktusokkal, a pergő, dinamikus párbeszégeket. Ír krimi, és csattanós történeteket, ezeket rövidebb, gyorsan fogyasztható formátumban. Nemrég fejezte be első regényét. Kedvenc írói: Krúdy Gyula és Munkácsi Miklós.

Born in 1953 in Kiskőrös, Hungary. He was enamored of literature from his youth. His early writings landed in the drawer of his desk, nevertheless, in 2003 a breakthrough happened. Since then Mr. Kukucska publishes in literary journals. He has recently completed his first novel.

MESTER, Györgyi

Civil foglalkozását tekintve külkereskedelmi üzletkötő, aki több évtizedet tevékenykedett a közigazgatásban is. Pár évvel ezelőtt, kellemes időtöltés, kikapcsolódás gyanánt kezdett el írogatni nagyon rövid, változatos témájú novellákat, amelyek között van lírai, humoros, megható, misztikus, romantikus, kalandos és krimi jellegű is. 2007. óta számos internetes honlapon - Árkád, Művész-világ, Irodalmi Jelen, Kultúrpart, Tollal, Grafománia, Kaláka, Londoni Gyermekek Klub, Leselupe, Detgazeta, Óperencia, stb. - jelennek meg az írásai. Számos antológiába

beválogatták, és hazai, valamint határon túli irodalmi folyóiratokban - Zempléni Múzsza, Magyar Műhely, Föveny, Nők lapja magazin, Szitakötő, Opus, Gömörország, Erdélyi Toll, Székelyföld, Osservatorio Letterario, stb. - is helyet kaptak rövid kis írásai. 2008-2011. között, az Ad Librum Kiadó gondozásában, öt, egyenként 50-50 novellát tartalmazó kötete, továbbá egy három folytatásból álló ifjúsági naplóregénye jelent meg a következő címeken: „A legjavából”, „Fehéren, feketén”, „Tisztítótűz”, „Haláli (jó) történetek”, „Vízió” és „Zizi naplója”.

Ms. Mester is a professional import-export sales representative; she worked for several decades also as a public servant. During the last years she is writing short stories as a hobby. Since 2007 her writings appeared in numerous Internet literary portals. Next to that her writings were selected into anthologies, both in Hungary and abroad. Between 2008 and 2011 the Ad Librum publishing house published several volumes of her short stories, and other works.

Szerkesztőség / Editorial Board**Főszerkesztő / Editor-in-Chief**

FARKAS, Flórián Hága, Hollandia / The Hague, Holland

Szerkesztők / Editors

KIBÉDI VARGA, Áron Freiburg i.B., Németország / Freiburg i.B., Germany

MURAKEÖZY, Éva Patrícia Hága, Hollandia / The Hague, Holland

TÓTH, Miklós Hága, Hollandia / The Hague, Holland

Titkár / Secretary

CSANÁDY, Ágnes Hága, Hollandia / The Hague, Holland

IN MEMORIAM

Borbándi Gyula (1919-2014)

2014. július 23-án Budapesten elhunyt Borbándi Gyula, a második világháború utáni nyugati emigráció áttekintő, az egész emigrációt összekötő történetírója. Ő megtett valamit, amire szinte senki sem gondolt: gondoskodott arról, hogy az emigráció írói írjanak s ami az emigrációban történt, azt - ami leíródott, ami megtörtént - összekapcsolta, annak arcot adott. *Közös magyar arcot az egész világon*

A második világháború után a legfontosabb változás történt a magyar történelemben a honfoglalás óta: kiterjesztettük hazánkat az egész földgömbre. Tudjuk, hogy ezt sokan másképpen látják, de mi a történeti események pozitív értékelési lehetőségének is szeretnénk hangot adni. Mi szerintünk most vagyunk igazán elemünkben. Minket nem határol be trianoni határ. A mi hazánk a földgömb, azaz a *Magyar Szellemi Haza*. Mi mindenütt vagyunk s mindenütt otthon vagyunk. A világ teli van új lehetőségekkel, csak látni kell őket, csak fel kell használni őket.

A probléma abban van, hogy a Szellemi Hazát szellemmel, azaz önértéktudattal telt *gondolattal* kell megtöltenünk. Ha nem töltjük meg gondolattal, nivós gondolattal, akkor elveszelődünk a népek kavargásában. A sorsunk a magunk kezében van, soha sem másokéban! Nekünk a kihívásokra kell ügyelnünk s azokkal szembenézve előre lépnünk. Ehhez tudnunk kell, kik vagyunk és mi a küldetésünk. Másszóval nekünk a gyökereinket magunkba kell bevonnunk, hogy bárhol a földgömbön újra gyökeret verhessünk. Nekünk a Kárpátmedencén kívül otthon kell lennünk Berlinben és Sidneyben, Rio de Janeiroban és Moszkvában, Kairóban, New Yorkban és Tokióban. Nem csak kivételes embereknek, hanem minnyájunknak. Beszélünk kell minden nyelvet s bele kell magunkat fűrnünk minden nép kultúrájába, abban szerepet vállalni, de önmagunkat megőrizni. Mi olyanok vagyunk mint a szivacs: magunkba szívunk szívesen minden más kultúrát. Rendelkezünk egy egyedülálló nyelvvvel, egy egyedülálló kultúrával, amely mindíg minden hatást felvett, a maga arcára formált és továbbadott (ez az ú.n. Szentistváni Állameszme lényege) s kiváló az emberek közötti nyílt kapcsolat megteremtésére. Minden fajta ember között. Mi a született kapcsolatteremtők vagyunk. A feltalálók között sok a magyar. Miért? Azért mert találékony, eredeti gondolatokat teremtő, el nem zárkozó nép vagyunk. Nyitott előttünk a világ, mert mi magunk nyitottak vagyunk.

Ehhez azonban szükséges, hogy a magunk szellemi tartalmát ismerjük, hordozzuk, fejlesszük. Fontos, hogy tudjunk egymásról, met ezáltal összeötvözhetjük a diasporát az egész világon.

Ehhez van szükségünk olyan emberekre mint Borbándi Gyula. Nem is tudok róla múltidőben beszélni, mert még most is használom könyveit mint tájékozódó és tájékoztató írásokat.

A magyar szellemörténet szempontjából a második világháború utáni periódus nagyfontosságú időszak. A világon mindenütt ott vannak a magyar üzletemberek. A világ szinte minden egyetemén megjelentek nem csupán magyar diákok, hanem magyar tanerők is, profeszorok, docensek. Kulturális szervezeteknek se szeri se száma a világ minden sarkában. Az egyházak követik híveiket s megszervezik a Nagy Magyar Diasporát szerte a világon. Mert egyházak nélkül minden széthullik. Ezért van olyan égető szükség a magyar lelkészre mindenütt az emigrációban, akár főállásban végzi ezt a fontos munkát, akár önkéntes munkaként, amint azt számtalanszor látjuk. Erre a feladatra fel kell készíteni a jövődő lelkipásztorokat. A szétszórtságban való élet egész más hozzáállást, egész más szellemi tartalmat igényel mint az 'otthoni', a megszokott körülményekben lefolyó élet. Az emigráció világa a változás, az új, nemzetközi helyzetekhez való alkalmazkodás világa. Nyelvismeret, jó nyelvismeret nagyon fontos etéren.

Irodalmunkat pedig szintén minden nyelvre le kell fordítanunk, ahol magyarok élnek. Óriási feladataink vannak. Ezeket be kell töltenünk. Ez a Kárpátmedencén kívül élő magyarság feladata. Nekünk tudatosan be kell rendezkednünk a maradandó diaspora-életre. Ezt jórészt még nem tettük meg, pedig ebben van a jövődönk.

Borbándi Gyula szintézis-teremtő ember. Nem csupán az emigráción belül, hanem a magyar szellemi önkép kialakítása területén is. Megírta a Népi Irodalom történetét úgy, ahogy azt csak olyanvalaki írhatja meg, aki abban ízig-vérig benne volt, de aki azt kívülről is szemlélni tudta. Ez az a magatartás, amelyről Ady mondja a minden művészre, tudósra, a szellem minden emberére illő szavakat: *“szívük izzik, agyuk jégcsapos”*. A két háború közötti időszak magyar irodalmi életének egyik legfontosabb fejleménye volt a népi irodalom, amelynek a jelentőségét nem lehet túlbecsülni. Erről írt könyve, mely németül hozzáférhető, elhelyezi irodalmunk ezen részét a megfelelő értékösszefüggésben.

Borbándi Gyulával kapcsolatban különböző gondolatok tolultak tollunkra. Az Új Látóhatárban folytatott szerkesztői munkája – ne felejtjük soha: Molnár Józseffel együtt! – döntő történelmi jelentőségű. Az Új Magyar Úttal, az Irodalmi

Ujsággal és a Katolikus Szemlével együtt e folyóiratok alkották az emigráció szellemi lelkiismeretét. E lista közel sem teljes. Ha belelapozunk e folyóirat kiadványaiba, újra és újra elhülve látjuk annak az emigrációnak a szellemi gazdagságát és alkotó erejét, amelyeknek a gyökere a két világháború közötti Kárpátmedencében volt. A mi feladatunk az, hogy ezt a munkát folytassuk. A *Mikes International*, *Magyar Szellemi Fórum* ezt tudatosan teszi mint az 1951-ben alapított *Hollandiai Mikes Kelemen Kör* tette és mindmáig teszi, amelyből a folyóirat és az ugyanazon nevű könyvkiadó alapítvány 2001-ben, annak 50 éves jubileuma alkalmából kinőtt s azóta kiadványaival (többek közt a *Journal of Eurasian Studies*-szel) hordozza azt a pártatlan magyar szellemiséget, amely munkájában a minőséget és az erkölcsi tisztaságot tekinti egyedüli iránymutatónak. (http://www.federatio.org/mikes_per.html és http://www.federatio.org/mikes_bibl.html) A Mikes International az Új Látóhatár és a többi említett folyóirat sok cikkét átvette és átveszi 'Így irtunk mi' rovatában és ily módon is fenntartja azok szellemiségét mint történelmi dokumentumot és példaképet az egész világon elérhető formában.

Borbándi Gyula a Mikes Kelemen Kör Tanulmányi Napjain többször szerepelt éppen úgy mint a Nyugateurópai Protestáns Magyar Szabadegyetem és a Pax Romana összejövetelein és szerte az egész világon a legkülönbözőbb magyar szervezetek összejövetelein. Mindenkit ismert és mindenki ismerte őt. Kedves és szeretetreméltó, segítőkész ember volt s így marad meg mindnyájunk emlékezetében, akik – bármilyen formában és bármilyen földi távolságra is - együtt dolgoztunk vele. Most, hogy eltávozott tőlünk testben, megmaradt a szellemi közelség lélekben a Magyar Szellemi Hazában.

A Hollandiai Mikes Kelemen Kör
Bally György és Balla Katalin

A Mikes International alapítvány
Tóth Miklós és Farkas Flórián

PHILOSOPHIA PERENNIS

Kiss Endre :

Az irodalmi tárgyiasság filozófiai vetületei

Az irodalmi tárgyiasság jelenkori vizsgálata egyszerre jelent filozófiai-esztétikai és gyakorlati problémát. Az egész kérdéskör jó megértésének kulcsa is éppen ebben a kettősségben rejlik. A sajátosan irodalmi tárgyiasság különösen is elvont kérdések nagy sorát rejt magában, másrészt éppen ebben az elvontságában a legnagyobb mértékben gyakorlatközeli kérdésfeltevés is. Olyan, amely talán éppen napjainkban különösen is az irodalom jelenének, sőt talán jövőjének is kulcskérdésévé vált.¹

Az *irodalmi* tárgyiasság vizsgálatát elsőként el kell választanunk a *filozófiai* tárgyiasság kérdéskörétől. Ennek első aktusa a filozófiai tárgyiasságok sokrétűségének, az egyes filozófiai iskolák, szemléletek számos eltérő tárgy-fogalmának felidézése. Erre mindenekelőtt azért van szükség, mert a mindennapi tudat alapvetően abból indul ki, hogy a létező világ „targyiassága” állandó, „csak” az e tárgyiasságot reflektáló filozófiai koncepciókban térnek el egymástól az egyes iskolák (1).

Minden filozófiai iskolának, illetve szemléletnek megvan tehát a maga eltérő tárgyiasság-felfogása, amelyekből az egyes tárgyakra nézve eltérő meghatározottságok adódnak. Így a *kriticista* filozófiák ismeretelméleti irányultsága gyakorlatilag megakadályozza, hogy a tárgyiasság konkrét meghatározottságairól pozitív koncepciót alakítsanak ki (2). Ismeretesek az *univerzális történetfilozófiák* sajátos tárgyiasság-felfogásai is, legismertebb változatukban, a hegeli filozófiában a tárgy a maga történelmi létmódjának megfelelő meghatározásainak összességében jelenik meg. Egy lehetséges harmadik változat a klasszikus *pozitivisták* irányzatok tárgy-fogalma, részint a maguk tudomány-intencionálta mivoltában (3), részint a pozitivisták módszer gondolati általánosításaként megjelenő „valóságos komplexumok” formájában (4).

Világos, hogy e nagy iskolák tárgy-fogalmait nem hozhatók közös nevezőre, de folytathatnánk a sort a fenomenológia, a hermeneutika, a neopozitívizmus tárgy-fogalmainak ismertetésével is. A modern filozófiai irányzatok közül nem egy fogalmazza meg a tárgyiasság válságát is, amely például a heisenbergi „Unschärferelation”-nal kiegészítve, vagy azzal analógiában (5) új módon is felvetheti a filozófiai tárgyiasság alapproblémáit.

Az egyes nagy filozófiai iskolák tárgy-fogalmait két módon válhatnak jelentőssé, az irodalmi, majd az irodalomelméleti tárgy-fogalom számára. Az egyiket csak nagyon általánosan neveznénk meg: a nagy filozófiában testet öltő tárgy-fogalom természetesen élhet a legkülönbözőbb izomorf változatokban mind az alkotók, mind a befogadók tudati univerzumában, így e képletek összevetése, komparatív vizsgálata minden esetben termékeny és legitim lehet (6). Ennél kifejtettebb formában megjelenő és konkrétabb közvetítést jelent az a triviális mozzanat, hogy a nagy filozófiák tárgy-fogalmait rendre *esztétikai konkretizációt* is nyernek azon esztétikákban, melyek e gondolatrendszerek szellemében és fogalmiságában íródnak. A *filozófiai esztétika* egész műfaja bizonyíték e feltevés igazságára. Bármennyire is fellazultak e filozófiai esztétika intézményes és diszciplináris keretei, mind a mai napig világosan érzékelhető az a tendencia, hogy előbb vagy utóbb minden lényeges új filozófiai irányzat megszületne a maga esztétikai konkretizációi (7).

Az irodalmi tárgyiasság krízise sokban emlékeztet általában a modernség, különösen pedig a huszadik századi irodalmiság számos eddigi tárgyiasság-krízisére. Az irodalmi, majd az irodalomelméleti tárgyiasság krízise továbbá nemcsak felkínálja, de egyenesen meg is követeli e fejlemény mindkét oldalának *kultúrkritikai* elemzését is (8). Az irodalmi tárgyiasság kultúrkritikai anomáliáinak feltárása e kísérlet egyik közvetlen célja is. Ez nem jelenti azt, hogy e dolgozat közvetlenül is szeretne foglalkozni e tárgyiassági krízis kultúrkritikai összetevőivel (9).

Meghatározása szerint az irodalmi tárgy szélsőségesen individuális, minden irodalmi mű ugyanis *per definitionem szinguláris* és *individuális* (10). Az irodalmi tárgyiasság meghatározása továbbá szélsőségesen *konvencionális* alapokon is áll - az irodalmi művek irodalmiságát eldöntő közösség nem meghatározott *aktuális* tárgyi kritériumok alapján ítél, hanem a szélsőséges szingularitás figyelembevételével az irodalmi művekre vonatkozó *konvencionális* alapján jár el (11).

¹ E tanulmány a 80-as és 90-es évek fordulóján konferencia-előadásként született. Első megjelenése: Az irodalmi tárgyiasság filozófiai vetületei (Gadamer hermeneutikájáról), in: *A műértelmezés helye az irodalomtudományban*. (Studia Poetica, 9. kötet), Szeged, 1990. 87-102. – Jelen tanulmány az 1990-es szöveg átdolgozása.

A *szingularitás* és a *konvencionalitás* jegyei - más szférák tárgyiasságaitól erőteljesen eltérően - alkotják a sajátosan irodalmi tárgyiasság *minősítő* tulajdonságait. Ezekhez szorosan kapcsolódik az irodalmi tárgyiasság *pluralitása*, amely sajátos tudománylogikai problematikához vezetnek (12).

Az irodalmi tárgyiasság válságának meghatározása ugyanazokkal a nehézségekkel jár, mint az irodalmi tárgyiasság meghatározása. E szélsőséges konvencionalizmus és pluralizmus teljes elismerése mellett kell megragadni a tárgyiasság krízisének általános jelenségeit. A tárgyiasság krízisének tézise nem foglalja ugyanis magában a szélsőséges konvencionalizmus elutasítását. A krízisjelenségként megjelenő új tárgyi tartalmak belesimulnak a szélsőséges konvencionalizmus szélsőségesen plurális tárgyiasságformái között.

Tudománylogikai csapdahelyzettel, ráadásul klasszikus csapdahelyzettel állunk szemben (13). Nem rendelkezünk ugyanis olyan eljárásokkal, amelyek a „krízis” tárgyiasságát elválasztanák a szélsőségesen konvencionalista felfogásban már eredendően feltételezett végtelen tárgyiasság-minőségtől (14).

A következő jegyek kiemelésével megkezdjük a tárgyiasság krízisének feltérképezését:

1. a hetvenes évektől észlelhető a *hagyományos irodalmi tárgyiasság visszaszorulása*, esetenként majdnem maradéktalan eltűnése;

2. a hagyományos irodalmi tárgyiasság-változatok e visszaszorulása során *nem jelentek meg új típusú tárgyiasság-változatok* (e ponton egyébként ismét a már imént jelzett klasszikus tudománylogikai csapdahelyzetben találjuk magunkat);

3. az irodalmi tárgyiasság válságának legláthatóbb vonása, hogy az érintett korszak szóban forgó termése nem új tárgyi szférákat hódít, illetve nyit meg, hanem *elsősorban* korábbi tárgyiasság-alakzatok alapján, az azokkal való összevetésben határozza meg önmagát;

4. az irodalmi tárgyiasság válságának újabb, valamilyen mértékben ugyancsak azonosítható vonása az, hogy az új tárgyiasság-komplexumok nem csupán korábbi tárgyiasságokkal való szembenállásukban, illetve összevetésükben határozzák meg magukat, de előszeretettel utalnak „kívülről”, mintegy „deiktikus” módon az irodalmi tárgyiasságról korábban kialakított elvárásokra, illetve képzetekre.

A tradicionális tárgyiasság válsága (15) ezért két vonásban ragadható meg: a krízis erőterében születő irodalmi tárgyiasság egyrészt a korábbi tárgyiasság-komplexumokat tekinti primér tárgyának, ezzel gyökeresen alakítja át az irodalmi objektiváció jöllehet szélsőségesen konvencionalista, mindamelllett bizonyos határokon belül mégis homogén karakterét. A hagyományosan „világszerű” (16) tárgyiasság helyére olyan tárgyiasság lép, amelyik már az addigi irodalmi tárgyiasságot tekinti egészében vagy jórészt a maga tárgyának. Ezzel, metaforikusan szólva, az irodalom tárgy-nyelvévé egy egykori metanyelv vált (17).

E módosulás mellett nem kevésbé lényeges az a következmény sem, hogy az irodalmi tárgyiasság kríziséből származó új tárgyiasság meghatározottsága ugyancsak nagy mértékben származik a korábbi irodalmi tárgyiasságról kialakított *elvárások, igények, értékítéletek* reflexiójából. Itt is egy egykori „metanyelv” válik metaforikusan új „tárgy-nyelvvé”. Ez a változat is a hagyományos „világszerűség” eliminálásához vezet - a mindenkori „világot” új pseudo-tárgyiasságok váltják le.

Az irodalmi tárgyiasság fentebb jelzett krízise beállítható lenne szélesebb kultúrkritikai összefüggésbe, s Ausztria-Magyarország szellemi életének ezen olyan lényeges területe bizonyosan aktualizálható lenne e problémakörben is (18). Különös határeset e problémakör kultúrkritikai elemzésekor az, amikor a tárgyiasság e krízise önmaga is elválaszthatatlanul épül egy „előzetes” vagy „külsődleges” kultúrkritikai koncepcióra, ahol tehát a tárgyiasság válsága és a kultúrkritikai gondolatkör még módszertani megfontolásból sem választható el egymástól.

Az irodalmi tárgyiasság felolvadása erőteljesen kérdőjelezi meg az *irodalomtudomány tárgyát* is. Az a tudomány pedig, amelynek tárgya megkérdőjeleződik, maga is megkérdőjeleződik. Az imént már lényeges összefüggésben alkalmazott metanyelv-tárgynyelv szembeállítás igazolhatja ezt: a válságba kerülő közvetlen irodalmi tárgyiasság adja a tárgynyelvet, a saját feladatát, profilját láthatóan már keresni kezdő, elbizonytalanodott irodalomtudomány pedig a metanyelvet. Ludwig *Feuerbach* téziséét változtatva most azt mondhatnánk, hogy aminek nincs tárgya, az nincs is (19). A megrendült irodalmi tárgyiasság, amely önmagát nagyon nehezen, vagy alig tudja definiálni, csak nagy nehézségek árán képes olyan homogén felelhetne meg egy diskurzív és a verifikáció jegyében dolgozó irodalomtudomány elveinek. Minden tudomány alapvető meghatározottságához tartozik, hogy viszonylag összefüggő, azonosítható és széles körben elismert tárgyi szférával rendelkezzen (20).

Gadamer hermeneutikus filozófiája (21) egészében kerüli ki az irodalmi tárgyiasság bármely szélesen is értelmezett komplexumát. Érzékletesen jelenik meg itt az a törvényszerű jelenség, hogy a sajátosan irodalmi *tárgyiasság* elhanyagolása a

par excellence irodalmiság sajátos elhanyagolásához s az irodalom (művészet) szférájának más szférák tárgyiasságában való feloldásához vezet (22). Ellentétben a „természetes” tárgyiasságokkal, illetve a szélesen értett társadalmi praxis létrehozta tárgyiasságokkal, *a sajátosan irodalmi mű kizárólag akkor legitím, ha elemeit az irodalmi tárgyiasság szabályai szerint szervezi meg*. Abban az esetben tehát, amikor az irodalmi tárgyiasság krízise így felerősödik, maga az *irodalmiság* is a válság kontextusába jut. Ez a helyzet leoldja az új, kvázi-irodalmi képződményeket az irodalmiság meghatározottságairól, az új képződmények más olyan objektívációkba rendeződnek (például vallás, erkölcs, praxis, kommersz, stb.), amelyek tárgyiassága nem kérdőjeleződött meg (23).

Ezen a ponton azonban egy újabb tudománylogikai csapda is láthatóvá válik. A válságba került irodalmi tárgyiasság azt (is) jelenti, hogy a tárgyiasság korábbi formái, sőt, a tárgyiasság korábbi formáiról kialakult nézetek válnak új „tárggyá” vagy a tárgyiasság új szervező erejévé. Az irodalmi mű tárgyiasságának konstitúciójában korábbi esztétikák alapelvei élik meg feltámadásukat. Amennyiben azonban *nem* a világszerűség valamilyen értelmében megszervezett tárgyiassági komplexumok rendszerének fogjuk fel a sajátosan irodalmi tárgyiasságot, kiiktatódik a sajátosan irodalmi tárgyiasság tudományos vizsgálata (24), a vizsgálat szemléletét ugyanis semmiképpen sem olyan tárgyiasságok elemzésére szánták, amelyek nem referálnak közvetlen tárgyiasságot.

Ezen a szálon vezet az irodalmi tárgyiasság válsága az irodalomtudomány, a művészetfilozófia válságához. Az új irodalmi tárgyiasságformáknak a hiányzó tárgyi szervezettségéből származó önkényessége a tudományos intenció verifikálási kötelezettsége ellen irányul (25). A tudományos intenció ellehetetlenül. A vonatkozó tárgyi szféra tárgyiassági krízisének következtében követi a zene, a festészet és más művészetek tárgyiassági kríziseinek, fordulatainak kihatásait is (26).

Gadamer hermeneutikája két irányból is elutasítja az irodalmi (művészeti) tárgyiasság teoretikus komolyan vételét. Egyrészt röviden és a tézis súlyához mérten szinte magyarázat nélkül utal a „kép válságá”-ra, „mely a modern ipari és adminisztratív állam léte...idézett elő.” (27) Másrészt tételesen meg is fogalmazza *a tudományos intenció inadekvátságát a művészi tapasztalat elemzésében*: „Kiesünk a ...színjáték voltaképpeni tapasztalásából,... ha mint nézők az előadás alapját képező felfogásra... reflektálunk.” (28)

Gadamernek igaza van abban, hogy a műélvező magatartás nem azonos az irodalomtudományos-szcientikus magatartással. Két értelemben is szélsőségesé fokozza azonban azt az anti-reflexív beállítódást. Nála a reflexív magatartás elutasítása valóban (és valójában) a tudományos intenció elutasításához (s ezzel az irodalmi tárgyiasság iránti teljes közömbösséghez), miközben erőteljesen túlfeszíti a sajátosan művészi (naív) tapasztalat valóságos reflexiónélküliségének alapvetően helyes tézisének is. Az a kétségtelen tény ugyanis (amelyre Kant egyébként maga is esztétikai kriticismusának alapjait építi), miszerint a művel való találkozás, a műélvezet reflexió-nélküli folyamat, nem érhető abban a betű szerinti értelemben, hogy *semmilyen* reflexióra nem kerül sor akár a legeksztatikusabb műélvező folyamaton belől sem (29).

Az irodalmi tárgyiassághoz való viszony nem egyszer már közvetlenül a gadameri művészetfilozófia belső köreibbe vezet, ezeket a labirintusokat azonban csak annyiban követhetjük, amennyiben az konkrétan kitűzött céljainkkal összeegyeztethető (30).

Gadamer esztétikai hermeneutikájának *anti-mimetikus és platonikus* jellege eleve mintegy szisztematikusan dönti el a sajátosan irodalmi (művészi) tárgyiasság jelentőségének nagyságrendjét e gondolatrendszerben. A talán legfontosabb idézet így hangzik: „Az utánzás fogalma azonban csak akkor képes leírni a művészet játékát, ha nem tévesztjük szem elől az utánzásban rejlő ismeretértelmet. A megmutatott itt van - ez a mimikus alapviszony. Aki utánzó valamit, az előidézi, hogy itt legyen az, amit ismer s ahogy ismeri...Mindezt figyelembevéve megállapíthatjuk: a mimezis ismeretértelme az újrafelismerés...Ezzel eljutottunk a platonizmus központi motívumához. Platon az anamnéziszról szóló tanításában az újrafelismerésről alkotott mitikus elképzelést gondolatilag egyesítette saját dialektikájának az útjával, mely a logoiban, tehát a nyelv idealitásában keresi a lét igazságát. Az újrafelismerés jelenségében valóban a lényegnek ez az idealizmusa rejlik. Az 'ismert' csak újrafelismerése révén jut igazi léthez, s mutatkozik meg akként, ami.” (31)

Ebben a felfogásban az irodalmi tárgyiasság jelentőségének alapvető redukciója rejlik. Abban a pillanatban ugyanis, amikor az esztétikai tárgykonstitúció lényege az *újrafelismerés* (és az abból következő esztétikai lehetőségek), kiiktatódik és leértékelődik az az érdeklődés, ami a legnagyobb természetességgel irányult volna a műalkotás *eredeti* ábrázolt tárgyára, illetve tárgyiasságára. Ha ugyanis minden figyelem arra irányul, amit *újrafelismerünk*, eljelentéktelenedik az, *amit* újra kell felismernünk. Az (eredeti) „utánzás”, illetve (az újrafelismerést lehetővé tevő) „megmutatás” viszonya ebben a konstrukcióban nem lehet kétséges (32).

A tárgy-probléma lerövidített és így kényszerűen felszínes megközelítése jelenik meg Gadamernek abban a tételében, miszerint „...a tudomány valóságfogalmának kibontakozása vette el a mimezis (eredeti) esztétikai érvényét...” (33). Az, hogy a „megmutatás”-t deklarálja Gadamer a műalkotás igazi létmódjának, ugyancsak megpecsételi a sajátosan irodalmi (művészeti) tárgyiasság eliminációját, hiszen az, hogy *mít* mutat meg a megmutatás, teljesen szükségszerű módon sorolódik hátra a kutatói

és filozófusi érdeklődésben (34). E sajátos hátrábsorolódást egy olyan tárgyi viszonylat jellemezhetné legjobban, miszerint a megmutatásban egyszerűen *nem különül el* a műalkotás tárgyi-mimetikus teljesítménye (azaz *mit* mutatnak meg) a megmutatás aktusának aktualitásától és ezen aktualitás teljes környezetétől.

Bizonyos értelemben azt is mondhatjuk, hogy a műalkotás tárgyiasságára vonatkozó kérdés ebben az együttesben értelmetlenné is válik. A maga terminológiájával Gadamer egyébként explicit módon is kimondja a tárgyiasság feloldódását a „megmutatás”-ban: „A költemény és az anyag, illetve a költemény és az előadás megkülönböztetésének megfelel a kettős meg nem különböztetés mint annak az igazságnak az egysége (!), amelyet a művészet játékában megismerünk.” (35)

Gadamer esztétikai hermeneutikájára azonban nemcsak az jellemző, hogy a tárgyiasság feloldódik a megmutatásban. Az elméletalkotó külön figyelmet fordít arra is, hogy időnként a mimetikus gondolat és gyakorlat rovására bontsa meg „utánzás” és „megmutatás” az előbbieken még szétválaszthatatlannak mutató egységét: „A kép létmódját úgy kell közelebbről meghatározunk, hogy azt a módot, ahogy a képben a bemutatás valami mintaképre vonatkozik, megkülönböztetjük a leképezés viszonyától, a képmásnak a mintaképre való vonatkozásától.” (36)

Jegyzetek:

(1) Az egyes nagy filozófiai iskolák rekonstruálható tárgy-fogalmi szinte minden lényeges vonásukban eltérnek egymástól - emellett e lényeges filozófiák külön is hangsúlyozzák, hogy a tárgyiasság nem adottság a filozófia számára, hanem konstitúciós műveletek eredménye, amelyek konkrét meghatározásaiban az egyes iskolák azután szintén eltérnek egymástól.

(2) Ez a kanti kritizmus példáján szemléltetve azt jelenti, hogy a filozófiai erőfeszítés a helyes, a kanti transzcendentalizmus szabályain alapuló módszeres ítéletalkotásra összpontosít, a tárgyiasságnak ily módon létrejövő pozitív meghatározásaira nem fordít figyelmet. A tárgyiasság pozitív meghatározásainak hiányában éppen a „magánvaló dolog” kanti fogalmát már a közvetlen utókor is számos konkrét tárgyi tartalommal töltötte meg.

(3)Itt azokra a pozitivisták elképzelésekre gondolunk, amelyek jórészt magától értetődően az egyes tudományok közelebbről analitikusan nem reflektált tárgy-fogalmait tekintették a pozitivisták tárgy-fogalom kielégítő alapjainak is. Nem kisebb reprezentánsait a pozitivisták filozófiájának sorolhatjuk e csoportba, mint Comte vagy Spencer.

(4)Ez a sajátosan filozófiailag jóval jelentősebb pozitivisták út, mely már Dühring-nél elkezdődik és egészen Nietzscheig és Mach-ig vezet - ekkor a pozitivisták filozófiai megpróbálkozik azzal, hogy a szcientikus diszciplinák túlmutató tárgy-fogalomra tegyen szert.

(5)A heisenbergi ún. „Unschärferrelation” a maga módján paradoxont és tudománylogikai csapdát jelent, miközben típusában csak folytatja a módszerkritikus kritikai pozitivismus alapvető gondolatát: maga a tudományos kutatás módszertani követelménye vezet az eredeti tárgy megváltozásához, ami azután ismét az elvi-módszertani követelmény teljesítését teszi lehetővé.

(6)A hatvanas években zenitjére érkezett *szociológiai strukturalizmus* épült ezeknek az izomorfiaknak a vizsgálatára (elsősorban Lucien *Goldmann* kutatásaira gondolunk), de sok más példa mellett ide sorolandó Hermann *Broch* tétele a tudományos és művészeti irányzatok ún. „módszerazonosságá”-ról, amely e tézis alapján állít fel izomorf relációkat („Wenn zum Beispiel Gide einen Roman als Rahmenerzählung für psychoanalytische oder andere wissenschaftliche Exkurse benützt, so ist damit noch keineswegs eine Modernität erreicht; die waere erst gegeben, wenn der Geist wissenschaftlichen Denkens...die ganze übrige rein dichterische Darstellung durchdringe.” (Hermann Broch, „James Joyce und die Gegenwart”, in: H.B. *Schriften zur Literatur I Kritik*. Frankfurt am Main, 1975. 76.)

(7)Az utóbbi évek elsősorban Wittgenstein és Heidegger esztétikai alkalmazásaiban bővelkedtek.

(8)Ide tartozik, hogy a legnagyobb kultúrkritikusok Nietzsche-től Karl Kraus-ig a maguk korában rendkívüli érzékenységgel viseltettek az irodalmi-művészeti tárgyiasság krízisjelenségei iránt.

(9)Itt jelenik meg először a tudománylogikai csapdahelyzet, hogyan lehet az irodalmi tárgyiasság kríziséről úgy beszélni úgy, hogy eközben e diagnózis akarva vagy nem akarva ne essen bele (vissza) egy *normatív* irodalomszemléletbe, amelyet pedig maga is elvi alapon utasít el.

(10)Az „individualitás” és „szingularitás” az újabb európai kultúrában szinte a műalkotás *differencia specifica*ja lett. Ennek okai ismét a kultúrkritika és a történetfilozófia területére vezetnek.

(11)Önálló és érdekes kérdés, hogy az irodalmi művek e szélsőségesen konvencionalista megítélése a mindennapi tudat öntörvényeinek következménye-e (hiszen a mindennapi tudat kerül kapcsolatba az irodalmi művel), vagy inkább az irodalomszociológiai vagy más szférák törvényeinek kihatása.

(12)E tudománylogikai probléma lényege: a *par excellence* tudományos megközelítés az általánosra, a „törvényszerű”-re irányul, amíg tárgya, az egyes művek, eleve individuálisak, melyek szélsőséges definíciószerű plurális mezőt alkotnak. Másrészt ez a probléma okozza, miért tarthatatlan eleve bármely irodalomelméleti iskola és műelemzői módszer igénye arra, hogy az irodalom összes jelenségét hegemon helyzetben, *egyedül célravezető* módszerként dolgozza fel.

(13)E csapdahelyzet leglényege a következő: hogyan lehet az irodalmi tárgyiasság szférájának bármiféle elmozdulását megalapozottan leírni és értékelni, ha egyidejűleg egyetértően tartjuk fenn az irodalmi mű szélsőséges pluralizmusának és konvencionálisának felfogását.

(14)Az, hogy a fenti tudománylogikáinak nevezett csapdahelyzet hányféle módon és milyen intenzíven van jelen a társadalom *valóságos* irodalmi kommunikációjának minden szintjén, közismertnek mondható tény.

(15) A kijelentésben szereplő „tradicionális” kifejezés természetesen nem irodalomtörténeti indíttatású. Jelöli mindazokat a tárgyiasság-változatokat, melyek már elfogadásra kerültek a konvencionalista alapozású irodalomszemléletben.

(16) A „világszerű” jelzőt ebben az esetben alkalomszerűen használjuk. Megfeleléseit a lukács-i világszerűség-fogalommal nem tartjuk elsődlegesen fontosnak gondolatmenetünk szempontjából.

(17) A carnapi neopozitivizmus e megkülönböztetése különösen is előnyösen alkalmazható dolgozatunkban.

(18) Pl. *Der Tod der 'k.u.k. Weltordnung' in Wien*. Wien-Graz-Köln, 1986, de a kultúrkritikai gondolatkör reflexiója ebben az összefüggésben is hiányzik – és sajnálatos fejlemény, hogy az irodalomelméleti módszertan egyszerűen „kitakarja” önmeghatározásai közül az egyes módszerek saját kultúrkritikai háttérét és forrásvidékeit.

(19)A hasonlat alapjául vett, filozófiai szempontból is releváns Feuerbach-gondolat egyik megfogalmazása a következő: „Aus dem Gegenstande wird daher der Mensch seiner selbst bewusst: das Bewusstsein des Gegenstandes ist das Selbstbewusstsein des Menschen. Aus dem Gegenstande erkennst du den Menschen; an ihm erscheint dir dein Wesen: der Gegenstand ist sein offenbares Wesen, sein wahres, objektives Ich. Und dies gilt keineswegs nur von den geistigen, sondern selbst auch von den sinnlichen Gegenständen.” (*Das Wesen des Christentums*. Leipzig, 1957. 62.)

(20)Egy-egy tárgyi szféra tudományos kutatásának, kutathatóságának társadalmi elismerése tudományozsziológiai kérdés, amelynek háttérében a társadalmi szükségletek, a társadalmi energiák elosztásának problémái húzódnak meg, másrészt a tudományos adminisztráció nem mindig artikulált önértékei jelennek meg.

(21)Hans-Georg Gadamer, *Igazság és módszer*. Egy filozófiai hermeneutika vázlat. Budapest, 1984.

(22)Ez a egyes szellemi objektívációk összefüggésének, egymásba való átmenetének törvényszerűsége, melyek minden hasonló esetben fellépnek irodalom és erkölcs, irodalom és vallás és más objektívációk között.

(23)Ez az objektívációk egymáshatásának törvényszerűsége: ha egy objektíváció tartalmi elveszítik sajátos középponthoz kötöttségüket, más középpontok köré szerveződnek, ez történt például a vallási centrum felbomlásával, számos kvázi-religiózus tartalom jelent meg a politikában vagy éppen a művészetek körül.

(24)Ezt a kijelentést legfeljebb abban az irányban lehetne enyhíteni, hogy ezekre az új, másodlagos tárgyiasságokra új irodalomtudományok kellene épülnie.

(25)A tárgyi szervezettséget a lehető legszélesebb értelemben értjük, azaz nem tévesztettük szem elől az irodalmi mű szélsőséges szingularitásának, konvencionálisának korábbi tételeit.

(26)A tárgyiasságukat vesztő képzőművészetek és zene *tudományainak* sorsa jó analógiája lehet annak, amire célunk, az elvi szintre emelt önkényesség, véletlenszerűség (függetlenül teljesen legitim mivoltuktól) szinte lehetetlen helyzetbe hozta az illető tudományokat.

(27)*Igazság és módszer*, 108.

(28)Uo. 98.

(29)Félretéve a művészi élmény történelmi variánsait, napjainkban teljesen lehetetlennek kell mondanunk egy olyan *valóságos* műélvezői folyamatot, amely ilyen maradéktalansággal nélkülözne minden reflexiót.

(30)A tárgyiasságot elimináló hermeneutika abszurd ötletéből kifejleszthető egy átfogó Gadamer-kritika.

(31) *Igazság és módszer*, 95-96.

(32) Az e hangsúlyeltolódásban megmutatkozó alapvető elmozdulásnak nem kell tételesen is ilyen élességben megfogalmazódnia.

(33) *Igazság és módszer*, 96.

(34) Hangsúlyozni szeretnénk azt is, hogy tárgyiasságon nem egy az irodalmi mű által meg *nem* szervezett, hagyományos kifejezéssel szólva „irodalmon kívüli tárgyiasságot értünk, hanem azt, amit Roman *Ingarden* „ábrázolt tárgyiasság”-nak nevez.

(35) *Igazság és módszer*, 95-96.

(36) Gadamer, 109.

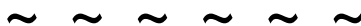
KISS, Endre: Philosophical Aspects of Literary Objectiveness

A contemporary analysis of literary objectiveness poses a philosophical-aesthetic as well as a practical problem. The key to an adequate understanding of the whole subject lies precisely in this duality. On the one hand, a discussion of literary objectiveness involves a number of rather abstract issues, on the other, this discussion, by virtue of its very abstractness, has decidedly practical implications. These practical aspects play a crucial role nowadays in determining the present and perhaps even the future of literature.

The present crisis of literary objectiveness resembles in many ways the nature of the crisis of modernity in general. It is particularly strongly reminiscent, however, of the numerous former crises of literary objectiveness in the twentieth century. The crisis of objectiveness in literature and literary criticism does not only offer the possibility of, but even necessitates an analysis of this development in the context of a general *critique of culture* (Kulturkritik) (8). The direct theoretical implications of this critical approach are clear and should be given due appreciation. It should also be added that it is an immediate aim of this work to foreground the connection of the crisis of literary objectiveness to general cultural problems. This, however, is not to say that general cultural aspects of this literary crisis will be explicitly discussed in the following.

A general definition of literary objectiveness poses a highly complicated task. All the more so, as the literary object is by its very nature absolutely individual. All literary works are by definition *singular* and *individual*. Furthermore, definitions of literary objectiveness have always rested on a highly *conventional* basis. When accepting or rejecting literary works, the reading public does not evaluate according to definite and objective criteria, but taking the radical singularity of literary works into account, makes its judgement on the basis of conventional criteria associated with literary works. Singularity and conventionality distinguish literary objectiveness from objectiveness in other areas of thought. The *plurality* of literary objectiveness is closely related to these features. This in turn involves a specific problem of scientific logic.

Consequently, the crisis of traditional objectiveness may be described in terms of two positively identifiable features. First, the new literary objectiveness, evolving in the prevailing crisis, regards previous representations of objectiveness as its primary object. This has radically transformed the character of literary objectivation, always extremely conventionalist, but at least to some extent homogenous. The first fundamental feature of the crisis of literary objectiveness is, therefore, that traditional ‘worldlike’ objectiveness is replaced by an objectiveness that in the main defines antecedent forms of literary objectiveness as its object. To put it metaphorically, a former meta-language has thus become the object language of literature. The consequences of the second crucial feature of the crisis of literary objectiveness are no less essential: the new type of literary objectiveness is determined by a reflective process on the the value judgements, criteria and standards associated with former instances of literary objectiveness. In short, former criteria of literary objectiveness have in a way become the objects of literature in their own right. Once again, metaphorically, a former ‘meta-language’ is turned into a new ‘object language.’ This also leads to the disappearance of traditional ‘world-likeness’. Whatever this ‘world’ may have been, it is now replaced by new pseudo-objectiveness.

NYELVÉSZET

Bencze Mihály : Magyar katonai zsargon az első világháborúból

Gyermekkorom szókincsét, szüleim és a két nagymamán meséi mellett, a Barcaság történetének az elmondása gyarapította. Iskolás koromban furcsa volt, hogy az örökölt szókincesem egy része nincs benne az irodalmi könyvekben. Bencze nagyapám első világháborús katonai nyelvezetét nagymamámtól tudom. Édesapám a második világháborúban a Don-kanyarnál találkozott a II-ik Magyar Hadsereggel, akik még részben beszélték az I. világháborús katonai nyelvezetet. Egyetemi hallgató koromban, kihasználva a kolozsvári könyvtárak bőségét, sikerült kideríteni és megérteni a katonai nyelvezet beépülését a mindennapi beszédünkbe.

Az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés átrendezte a birodalom haderejét is. I. Ferenc József 1868 decemberében szentesítette a véderőről, a honvédségről és a népfelkelésről szóló törvénycikkeket. Bevezették az általános hadkötelezettséget, a hadkiegészítési és -pótlási rendszerben pedig a területi elvet alkalmazták, így a Monarchiát 103 hadkiegészítési körzetre osztották, és ebből 47 a történelmi Magyarországra esett. A területi elvű hadkiegészítés következményeként egy-egy alakulat, ezred, zászlóalj, a legénység zöme ugyanazon közigazgatási-földrajzi területről származott, azonos nyelvet beszélt, és azonos kultúrához tartozott.

A tiszteknek anyanyelvük és a kötelező német mellett, az alakulat többségét adó legénység nyelvét is kötelesek voltak beszélni. Magyarország területéről az újoncokat a császári és királyi közös hadseregbe, illetve a Magyar Királyi Honvédségbe sorozták, 3:1 arányban. A közös hadsereg vezényleti nyelve a német, honvédségé pedig a magyar volt. A katonai nyelvel foglalkozók három szintű tagozódást különböztetnek meg: - a hadsereg szolgálati nyelve, amelyet a hivatalos érintkezésekben használnak; - a katonai szaknyelv, és a katonai szleng, melyet jellemzően a legénységi állomány használt egymás között. A katonai szaknyelv és a katonai szleng szétválasztása a gyakorlatban nem mindig lehetséges, hiszen ugyanazon kifejezés mindkettőben előfordulhat, de más-más jelentéssel. A magyar nyelv sokszínűségét és változatosságát alkalmazva sajátos katonai nyelvezetet alakítottak ki, a magyar katona a legtöbb német kifejezésnek igyekezett magyaros formát adni, magyarosítani azt, vagy magyar szavakhoz hasonlítani. A magyar katonák nyelvébe került német szavak az idegen nyelv ismeretének hiánya miatt gyakran megváltoztatták hangalakjukat. Erre annál inkább szükség volt, hiszen így könnyebben emlékeztetben tarthatta. A bakák által kreált katona-zsargon a seregből írt levelekkel is terjedt, de az obsitosok leszerelve és visszatérve a polgári életbe előszeretettel használták, ezzel bizonyítva katonaviseltségüket, ami jelentős társadalmi státust

biztosított a férfinép számára - előfeltétel volt a nősüléshez, és bizonyos funkciókhoz-. A katonai zsargon kifejezései a mindennapi polgári beszédben is gyorsan meghonosodtak, ha nem is mindig eredeti jelentésük szerint használták őket.

Most következzen egy néhány német eredetű katonai zsargon: abfirolni (elszállítani), ablézolni (felváltani az őrséget), abrét (lelépni), abrikter (oktató), agyusztálni (öltözködni, felszerelni a katonát), anhatólni (tartani kézben az állást), avanszálni (előlépni, előrenyomulni), bagázi (málha, poggyász), bajonét (szurony), baka (őrszem), bakmester (örmester), batalio (zászlóalj), batri (üteget), cakompak (teljes szereléssel), capistráng (takarodó), cibak (kétszersült), cukk (szakasz, menet, vonulás), curikfirer (szakaszvezető), curukk (Visszanonulás!), defelérozni (díszmenetelni), degradálni (lefokozni), divízió (hadosztály), deperáj (kettős sor), egrecérozni (gyakoroltatni), eltrafálni (eltalálni), fáni (zászló), felcser (tábori sebész), felflaska (tábori kulacs), fergáterung (sorakozó), formars (előnyomulás), fráj (szabad), futra (takarmány), gázmacska (gázálarca), generális (tábornok), gever (fegyver, puska), glancolni (fényesíteni), gléda (sor), gránic (határ), grifli (markolat, fogantyú), halderbó (Állj, ki vagy?), hapták (Vigyázz!), indiblanc (súlyba helyezni a fegyvert), infrantisz (gyalogos katona), istápoly (kórház), kapszli (gyutacs), káplár (tizedes), komandó (parancsnokság), komendírozni (parancsolni), komisz (kincstári), kompánia (század), kvartély (szállás), lajtnánt (hadnagy), lénung (zsold), linkcum (Balra át!), liszta (lajstrom), mancsaft (legénység), manéber (gyakorlat), mantli (köpeny), manus (ember), maródi (gyengélkedő ember), masérozni (menetelni), menázi (étkezés), mundér (egyenruha), óbester (ezredes), obsit (végelbocsájtó irat), oficér (tiszt), ordinánc (küldönc), ordung (rend), patalijon (zászlóalj), patrol (járőr), porció (adag), prezentál (jelentkezni), pucolni (tisztítani), rajcsur (lovagló iskola), raport (kihallgatás), regruta (újonc), regula (szabályzat), rekcum (Jobbra át!), riktájk (Igazodj!), rujk (pihenő), rukkolni (vonulni), sarzsi (tisztes, katonai rendfokozat), sicár (lövész), silbak (őrszem, őrhely), spátli (ásó), stokház (főgház), stróf (büntetés, fenyítés), svarom (rajvonal), szanitéc (egészségügyi katona, sebesültvivő), szupervizit (felülvizsgálat), tagyake (ébresztő), taktusegrecérozás (harcászati kiképzés), trupp (csapat), uniformis (egyenruha), urlap (szabadság), verbuválni (toborozni), virtigli (valóságos, tényleges).

A fenti- katona zsargon egy részét, még beszélték a második világháborúban. Egy évszázad alatt, a katonai nyelvezet azon szavai, amik beillettek anyanyelvünk rendszerébe, irodalmunk mellett a köznapi életet is színesebbé teszik.

Der Kaiser dekoriert.

BENCZE, Mihály: Hungarian Language Use during WW I

In this article the author provides an overview of the language use in the Hungarian Army during WW I, when Hungary being part of the Austro-Hungarian Monarchy, the Hungarian officers and soldiers were exposed to German too, which led to the use of a number of words taken over from German.

Czeglédi Katalin : A kettős kereszt mint jelkép a nyelvünkben

Kettő az egyben. Nyelvünk logikai alapja a földrajzi nevek kapcsán

1. Bevezetés

Mint nyelvész, a kutatásaim során számomra hamar kiderült, hogy az, amit az egyetemen tanítottak, a legtöbb esetben nem fedti a valóságot. Ez azt is jelentette, hogy mindent előlről kellett kezdeni. A szakirodalom újra olvasását, újra értékelését, az írott források (magyar, latin, görög, török, szláv nyelvű) felülvizsgálatát, újra elemzését, a magyar nyelv kapcsolatait más nyelvekkel újra kellett vizsgálni. Mindez pedig azt vonta maga után, hogy a nyelvünk és népünk történetét - különös tekintettel az őstörténetünkre - egészen másképp kell megítélni, mint ahogyan azt tanították nekünk és tanítják ma az általános-, közép- és felsőfokú oktatásban.

A nyelvünk mindent tartalmaz. A múltunkat, a jelenünket és a jövőnket a születésünktől kezdve. A nyelvből kiolvasható az értelmünk megvilágosodása, a tudatunk kifejlődése. Az ember, a tudat és a nyelv hármassága lehetővé tette a gondolatcserét, idegen szóval a kommunikációt, amely különböző formában nyilvánul meg (beszéd, zene, rajz, írás, tánc stb.).

A Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a feldolgozásával kezdtem a tudományos munkámat, azokat összehasonlítottam a Kárpát-medence földrajzi neveivel, személynévvel, közszókkal és nyelvtani alakulatokkal. Idővel egész Eurázsia területéről bevontam sok idetartozó víznevet a kutatásba.

Mára már mintegy 30 könyvet írtam, kb. 150 tanulmányt, amelyekben igazolom, hogy a nyelvünk születését, kialakulását és nyelvi kapcsolatait tévesen tanítják. Megírtam a Hangtant, az Ősmondattant, a Gyökrendszert, a Szófajok rendszerét, Toldalékok rendszerét és a Jelentéstant. Mindegyiknek az alapja a kettőskereszt szellemisége, amely a gondolkodásunk, nyelvünk, hitünk, életmódunk, tudásunk jelképe, szimbóluma.

A kettősség már a hangtanban megmutatkozott, hiszen a beszédünk alapját olyan hangutánzó szavak képezik, amelyek elsőként a víz hangját utánozták és utánozzák ma is. A nagy vizet a *t* és idővel ennek a fejleményei pl. a *d* mássalhangzót tartalmazó hangkapcsolatokkal utánozták a nyelvünk születése idején, a kis vizet pedig a *k*-val majd fejleményeivel. Ez a két hang az alapja a beszédünknek. Idővel kialakult a hangrend, magas és mély, még később a toldalékolások idején a vegyes hangrend.

Szerkezetileg a szavaink alapja az ikerszó. Elsőként ugyanis ezek jöttek létre úgy, hogy a víz hangját utánozva megismételték az első hangkapcsolatot. Megszülettek az első szavak. A második elem - amely ugyanaz volt, mint az első - a gyakori használat során állandóvá vált, toldalékká, képzővé is fejlődött.

Eleink igen jó megfigyelők voltak, hiszen egyik volt a természettel. Látták, hogy a víz, a folyó születése a forrásból (lyuk, gödör, mocsár, tó) maga az élet születése, majd tovább folyása, az élet előre haladása s egy idő után egy tóba, tengerbe folyása véget vetett a folyó életének. Őseink azt is tudták, hogy ez csak látszat, mert a tó forrásként, az új élet forrásaként működik, megtelven kifolyik belőle a víz, új élet, új folyó keletkezik, amelyben tovább él a régi, az előző. A születésben tehát benne van a halál és minden halálban benne van a születés.

Őseink idővel azt is látták, hogy a víz mellett más élőlények, a növény, az állat és az ember is így születik, él és hal s a már meglévő megnevezéseket ők is megkapták. A kettősség a jelentéstartalomban és a megnevezések formájában is megmutatkozik. Ez azt is jelenti, hogy a szókészletünk két, egy *t*- és egy *k*- kezdetű hangutánzó szóra épül. Ma ezek illetőleg a *t*- és *k*- fejleményeivel kezdődőek alkotják az ősi szavainkat. Ezeknek kapcsolatai megvannak a szkíta-hun utódnyelvekben, másképpen a turáni nyelvekben és azokban is, amelyek ezektől átvették a szavakat, nyelvtani elemeket. A rendszer a magyarban a legteljesebb.

Jelen dolgozatban egyetlen tanulmányon keresztül mutatom be azt, hogy a kettősség ott van a mindennapi életünkben, a nyelvünkben, a tudásunkban.

2. Kettő az egyben. Nyelvünk logikai alapja a földrajzi nevek kapcsán.

Igazi nagy költőinknek nem kellett külön megtanulni, megtapasztalni, benne volt a génjeikben az a tudás, amely sok ezer évvel ezelőtt alakult ki az őseinkben. József Attila is közéjük tartozik:

„...ki emlékszem, hogy több vagyok a soknál,
mert az összejtig vagyok minden ő –
az Ős vagyok, mely sokasodni foszlik:
apám- s anyámmá válok boldogon, s apám, anyám maga is ketté oszlik
s én lelkes Eggyé így szaporodom!”

(József Attila: A Dunánál in: József Attila minden verse és versfordítása Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest 1983)

József Attila gondolatai versbe sűrítve jelenítik meg azt az ősi logikát, amelyet a számneveink őriznek. Amikor az egy, kettő és a három számnevet vizsgáljuk, a magyar nyelv titkait kutatjuk, s rajtuk keresztül más nyelvek problémáit is feszegetjük, azokra is keressük a megoldást.

E munka aktualitását és szükségességét igazolják egyfelől a bizonytalan és ismeretlen etimológiájú szavak, másfelől a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek összehasonlító hangtani, alaktani és jelentéstani vizsgálatainak során megszületett eredményeink. Mindez nemcsak a magyar nyelvi ismereteink hiányosságaira világít rá és segít a problémákra megoldást találni, hanem másképp látatja velünk az uráli, altáji és az indoeurópai nyelvi kapcsolatokat s az eddigiek szerint a nyelvcsaládokba be nem sorolt nyelvek helyét is világosabban jelöli meg. Megkérdőjelezi a nyelvek családokba sorolásának módszereit is. Elfogadhatatlan és tarthatatlan elmélet az, amely szerint a magyar nyelvet rokoni szálak fűzik az uráliba sorolt nyelvekhez, következésképp a nem idetartozó nyelvekben lévő kapcsolatok csak és kizárólag nyelvi kölcsönzéssel magyarázhatók. Ez az alaptétel az egyik kerékkötője a szó etimológiáknak.

Megoldatlan azoknak a szavaknak és a velük járó hangtani, alaktani és jelentéstani problémáknak a sorsa, amelyeket ugor, finnugor vagy akár uráli nyelvi egységből származónak tartanak. Mi volt előtte? Volt-e egyáltalán uráli nyelvi egység? Nem lehetne a kapcsolatokat, az összetartozást másként magyarázni? Ha az uráli nyelvi egység csupán feltételezés, miért ne lehetne tudományos igénnyel más utakon is próbálkozni? Annál is inkább, mert az urálinak tartott hangtani, alaktani és jelentéstani állapot olyan magas nyelvi fejlettségi színtről tanúskodik az elmélet szerint is, amelynek előtte csak hosszú fejlődési útvonalon juthatott el odáig az emberi nyelv, nyelvünk s amelynek a születési körülményeiről még kevesebb sejtéseink vannak.

Sokan vallják már, hogy a tudomány csak akkor halad helyes úton, ha lehetőség van a régi megállapítások folytonos felülvizsgálatára, megrostálására, egyesek megerősítésére, mások megújítására s ha kell, a korábban biztosnak vélt, de ma már egyértelműen helytelen megállapítások kiszűrésére. Ennek a szemléletnek az elfogadása és betartása oda vezethet, hogy a tudomány valamennyi művelője számára magától értetődő lesz az, hogy a tudományos munka legfőbb feladatához tartozik a minél több ismeret megszerzése s azok szintézisét követő folytonos megújulás. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha mások eredményeit is megismerjük, beszélgetünk s ha kiderül, hogy a különböző tudományágak művelői ugyanazon vagy hasonló eredményekre jutottak, akkor azok egymást erősítik és tovább kutatatandó úton járnak. Mindemellett folyton szem előtt kell tartanunk, hogy az új adatok mindig kettős természetűek. Vagy a régi megerősítést szolgálják, vagy az eddigiek módosítására kényszerítenek bennünket. Következésképp a tudományban nem lehetnek lezárt ügyek.

Jelen dolgozatban éppen ilyen egyértelműnek látszó témával foglalkozunk. Első hallásra természetesnek tűnik, hogy a számokat, számneveket - egyrészt a jelentéstartalmuk miatt, másrészt azért is, mert a velük való munkálkodás az egzakt tudományok körébe tartozik, - az evidenciák körében tartjuk számon.⁴ **A magyar nyelv logikája szerint azonban az egy nemcsak egy lehet, hanem bizonyos körülmények között fél, más helyzetekben kettő, de akár három is.** A kérdések sora vetődik fel: Mi ennek a magyarázata? A magyar nyelven kívül van-e és ha igen, mely nyelvekben ismert ez a jelenség? Az

effajta logikai gondolkodás ősi s a nyelvünk kialakulásának idejéhez tapad, vagy későbbi és más nyelv(ek)ből átvett ismeretekre utal? A válaszok megtalálása elengedhetetlenül fontos a nyelvünk, a magyar nyelv helyének, kialakulásának, fejlődésének, más nyelvekkel való kapcsolatainak a helyes megítélésében.

A számnevek problematikája akkor jelentkezett számomra, amikor azokat felfedezni véltem a földrajzi nevekben, azonban kiderült, hogy ami számnévnek tűnik, nem mindig az, hanem vizet, folyót jelentő szó. A jelentéstani vizsgálatok során kirajzolódott a víznevek, a tavak, mocsarak, folyók, különösen a vízforrás eredeti komplex jelentéstartalma, amelynek az egyik részjelentése, az egyik eleme az egy, a kettő illetve a három számnévi jelentés. Elsőként az erre utaló földrajzi nevekből mutatunk be néhányat. Ma már a legtöbb esetben el tudjuk különíteni azokat, amelyekben a számneveket kell látnunk és azokat, amelyeknek nem számnév, hanem a vele alakilag egybeeső valamely nyelvi víz szó szolgált alapul.

A továbbiakban tehát olyan földrajzi neveket mutatunk be a Volga-Ural vidékéről és a Kárpát medencéből, amelyek a számnevekkel kapcsolatosak és olyanokat, amelyeknek alapul valamilyen nyelvből való vizet, forrást, folyót stb. jelentő szó szolgált, majd magukat a számneveket és a témához tartozó szó párokat vizsgáljuk.

2.1. Érdekes megvizsgálni a Kášy. *kāš ukuz* 'két folyó' szókapcsolatot: *kāš* + *ukuz* '1. iker, két, kettő' 2. 'folyó'.

A szókapcsolat első tagja a *kāš* összetartozik a csuv. *xušā* 'köz, elválás', K-türk *kooš*, *kouš*, *kowuš*, oszm. *kouš* (JEGOROV 1964) továbbá a magy. *köz* szóval. Eredetileg olyan folyóközt éltek ezzel a szóval, amely egy folyó elágazásával jött létre. Ezzel a szóval nevezték meg elsőként az elágazást, elválást, majd az így létrejött két folyó, azaz a folyóág által közrevelt földterületet is. A szó képzett, vö.: Kášy. *kā-*: abszolút szótó + *-š*: képző 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő', csuv. *xu-* + *-šā*, K-türk *koo-* + *-š*, *kou-* + *-š*, *kowu-* + *-š*, oszm. *kou-* + *-š*, magy. *kő-* + *-z*.

A szótövek rokona a magy. *kákó*, *kankó*. A képzők pedig egymás alakváltozatai (*-š*, *-šā*, *-z*). Ezek a képzett szavak szolgáltak alapul nemcsak a magy. *köz* és nyelvi megfelelőinek, hanem a *két*, *kettő* számnévnek is, vö.: magy. *köz* 'személyeket, dolgokat egymástól elválasztó terület, keskeny út, szűk utca, időköz, stb.' Ősi örökség a finnugor korból, vö.: oszjtj. *kõt* 'köz', cser. *keďāl* 'a test közepe, test (két végpont közti) közép'. (TESz). A TESz-ben a szócikk írója helytelenül járt el, mikor nem vette figyelembe a török adatokat is. A magy. *köz* nem lehet ősi örökség a finnugor korból, az adatok azonban idetartoznak.

A magy. *két*, *kettő* 'az egynél eggyel több egység'. Ősi örökség a finnugor esetleg az uráli korból, vö.: vog. *kit*, oszjtj. *kät*, zürj. *kik*, cser. *kok*, mdE. *kavto*, *kafto*, mdM. *kajtā*, fi. *kaksi*, észt *kaks*, lp. *guok'tē*, mot. *kydy*, tavgi *kidde* 'két'.² (TESz) < magy. *ké-*: abszolút szótó + *-t*: képző 'valamivel ellátott', *ket-*: abszolút szótó + *-tő*: képző 'valamivel ellátott', magy. *ket-* + *-tő*, vog. *ki-* + *-t'*, oszjtj. *kä-* + *-t*, zürj. *ki-* + *-k* (< **-tk*), cser. *ko-* + *-k*, mdE. *kav-* + *-to*, *kaf-* + *-to*, mdM. *kaj-* + *-tā*, fi. *kak-* + *-si*, észt *kak-* + *-s*, lp. *guok'-* + *-tē*, mot. *ky-* + *-dy*, tajgi *kid-* + *-de*.

A szótövek a magy. *kákó*, *kankó* szavakkal tartoznak össze. A *két*, *kettő* valójában 'kákós, kankós, azaz kákóval ellátott, kákóhoz tartozó, kákó mellett lévő' jelentésű.

A K-mong. *khojar*, *xoër* 'két, kettő' számnevek úgy függnek össze, hogy mindkettő azt jelenti 'maghoz tartozó, maggal ellátott'. A szerkezeti felépítésük: K-mong. *khoja-*, *xoë-* 'mag' + *-r*: 'valamivel ellátott, valami mellett lévő, valamihez tartozó' képző, rokona a csuv. *xam* 'magam' (< *xa* 'mag' + *-m*: birtokos személyjel < *min* 'én'). A magyarban meglévő *iker* 'kettős' szóhoz hasonló, bár etimológiailag nem tartoznak össze, mert ez utóbbi *t*-szókezdetű, amelynek *-0* (zéró) fejleménye van meg az *iker* szóban. A mong. *khojar*, *xoër* tövével (vö.: *khoja-*, *xoë-*) a magy. *kákó*, *kankó* szó rokon, amely olyan faágat jelöl, amelynek két szára van. A magy. *két* (< *ké-* + *-t*: képző), *kettő* (< *ket-* + *-tő*) szótöve a mongol változat szótövével tartozik össze, a képző pedig a magyarban eredeti *-t*, a mongolban ennek fejleménye (*t* > *δ* > *r-*) ugyanúgy, mint a magy. *iker* szóban és nyelvi párhuzamaiban.

A *két* *kettő* számnévben tehát benne van a 'maghoz, forráshoz tartozó' és az 'elágazó' jelentés.

A szókapcsolat második tagja: Kášy. *ukuz* 'folyó' szó szintén képzett, vö.: magy. *Eger* pataknev stb. A *-z* és *-r* közös elődje (*-δ*) eredeti *-t* fejleménye.

2.2. Miután az elágazás csúcsában összekötés van, az összekötő szerepet jelentő szavak is idetartoznak. Ilyen a magy. *köldök* ~ *kődök*.

A TESz szerint a magy. *köldök* 'a fejlődő magzatot az anyai szervezettel összekötő zsinórszerű szerv, illetőleg ennek születése után visszamaradó és hegesen beszárado csonkja a középhaszi tájék alsó részén, függő vagy csüngő zárókő, növényi magon levő, kissé elütő színű folt, egy fajta összekötő vagy középen levő alkatrész, eke hátulján a gerendelyről a földig nyúló széles, lapos vas, amelyen az eke a földben csúszik, csúsztató'. Török eredetű, vö.: CC. *kindik*, kipcs. *kindik*, tat. *kändäk*, alt. *kindik*, kum. *ginnik* 'köldök'. Képzett szó az azonos jelentésű *kin* főnévből, vö.: alt. *kin*, jak. *kīn* 'köldök'. (TESz) < *köl-*: szótó + *-dök*: képző, CC. *kin-* + *-dik*, kipcs. *kin-* + *-dik*, tat. *kän-* + *-däk*, alt. *kin-* + *-dik*, kum. *gin-* + *-nik*.

Magának a *köldök* szónak ugyanúgy összekötő szerepe van, mint a *köl-* tövének. A *köldök* mint képzett forma a középponthoz tartozó jelentése révén egyrészt a köldökzsinórra utal, másrészt a köldökcsonkra. Ez utóbbi valójában olyan, mint egy csap, forrás (vö.: magy. *kút*) ugyanakkor alakját tekintve egy púp. Nincs szükség a magyar szót török eredetűnek tartani, mert az közös gondolkodás eredménye.

Rokona a bösz. *keldesin*, amelynek a *kelde-* relatív szótöve közös gyökerű a magyar *köldök* szóval. A bösz. *keldesin* szerkezeti felépítése: *kelde-*: relatív szótó (< *kel*: relatív szótó + *-de*: képző) + *-sin*: elvileg lehet 'forrás' jelentésű önálló szó, vö.: ko. *sin* 'forrás', de lehet 'valamivel való ellátottság, valamihez tartozó, valami mellett lévő' képző is, vö.: ko. *din* 'ua.', csuv. *šum* 'ua.', amely a törökség többi részében is megvan 'oldal' jelentésben, vö.: türk *jan*, ujj. tat. *žan*, kazak, k.kalp. *čan* 'ua.'.

Idetartozik a csuv. *kěltě* 'méhlepény, placenta' szó, szerkezeti felépítése: *kěl-*: relatív szótó + *-tě*: képző 'valamivel ellátott' jelentésű.

Alakváltozata a Jegorovnál is meglévő csuv. *kěntěk* 'púp, csap', kirg., kazak, üzb. *kindik*, bask., tat. *kendek* 'ua.'. (JEGOROV 1964) < csuv. *kěn-*: relatív szótó + *-těk*, kirg., kazak, üzb. *kin-* + *-dik*, bask., tat. *ken-* + *-dek*.

A magy. *köl-*, bösz. *kel-*, csuv. *kěl-*, *kěn-*, kirg., kazak, üzb. *kin-*, bask., tat. *ken-* relatív szótövek összetartoznak, etimológiájuk közös.

Rokon velük a csuv. *kül* 'befogni, bekötni, hozzákapcsolni', ÓT. *köl*, alt., sag., kojb., hak. *köl*, ujj., üzb., oszm. *koš*, üzb. *kuš*, k.kalp. *kos*, azerb., türkm. *goš*, jak. *kölüj* 'befogni, bekötni' (ökröt, később lovat); tel. *kölkö* 'befogó, lovas, teherhordó, málhás állat', kirg. *köliük* 'igás, dolgozó marha', 'teherhordó marha', kirg. *küliük* 'versenylov'. Vö.: kirg. *koš* 'pár, páros, kettős', 'eke vagy 'primitív eke, faeke, karó, cölöp, ágas együtt a vonószerkezettel, a fogattal'; üzb. *koš*, k.kalp. *kos* 'pár', ujj. *koš* 'pár, ökörpár a járomban'; ujj., kirg., üzb., alt. *koš*, k.kalp. *kos* 'egyesíteni, összekapcsolni, összekötni', mong. *xöllöx* 'befogni, bekötni'.

Idetartozik a magy. *köt* ige, amely a TESz szerint '(kötelet, szalagot) csomóz, (valamit kötéllal, csomózható anyaggal) valahová erősít, (köthető, fonható szálas anyagból) csomózással, hurkolással, szövással stb. készít valamit, göngyöl, burkol, (könyvet) köt, közelez, ld. kötéll, kötelezettség, összeerősít, egybefűz, összekapcsol' stb. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *köt*-*köt*, votj. *ketki*- 'befog (lovat), felhámoz', fi. *kytkeä* 'köt, megbilincsel, megköt', észt *kütke* 'marhakötőfék'. (TESz) < magy. *kö-*: abszolút szótó + *-t*: képző, vog. *kö-* + *-t-*, votj. *ke-* + *-tki-*, *ky-* + *-tkeä*, észt *kü-* + *-tke*.

A fenti jelentésekhez a mintát a folyóelágazás adta, amely egyszerre tartalmazza az 'összeköt', 'elválik', 'ág, kettő, pár' jelentéseket. Ugyanakkor az elágazás helye forráshely is, ezért tartalmazza az 'egy' és a 'forrás' jelentést. Innen fejthető meg a magy. *kilenc* számnév előtagja a *ki-*, amelynek jelentése 'egy'. Ugyanakkor a magy. *két*, *kettő* számnév létrejöttét is ez motiválta.

Mindezek figyelembe vételével természetes, hogy a magy. *köldök* jelentése egyrészt 'összekötő csatorna', másrészt jelenti a köldökcsonkot is. Hangtanilag a magy. *köldök* -l-je, a nyj. *kőüdök* -ü-je és a *kődök* -o- hangja összetartozik, eredeti -t- fejleményei. Ez a -t- megőrződött a magy. *köt* igében és a *két*, *kettő* számnévben is. Nincs meg azonban a magy. *kilenc* számnév *ki*- előtagjában.

2.3. Földrajzi nevek a Volga-Urál vidékéről és a Kárpát medencéből, amelyeknek vagy a nevek valamely tagjának alapul szolgálhatott tőszámnév, sorszámnév vagy számnévi jelentésű más szó illetőleg ezekkel rokon, de vizet, folyót is jelentő szó.

Az *egy* számnév értelmezése a jelen akadémiai álláspont szerint, vö.: a magyar *egy* '1. Annyi, amennyit a természetes számsor első egész száma jelöl...2. Osztatlan, egész...3. Ugyanaz, azonos. ...' (MÉK) 'mennyit a számsor első egész száma jelöl, egyik, valamilyen, egy bizonyos, vérrokon viszonyban lévő, azonos, hasonló, egyetértő, csupa, merő, mintegy, körülbelül'... Vitatott eredetű. Vö.: osztj. *it* 'egy, az', finn *ensi* (töve *ente*-) 'első'...(TESz) < fi. *en*³ 'egy' + *-s*⁴: sorszámnév képző.

magy. *első*, *erső*...A szócsalád tagjai származékszók: az első az elő névszó el- illetőleg ele- tövéből...származik...(TESz) < *el*⁵ 'egy' + *-s*: sorszámnév képző, *er* 'egy' + *-s*: sorszámnév képző. Az elő, elől lévő jelentés úgy tartozik ide, hogy az egy számnévnek a forrás, a mag szolgált alapul. A forrás pedig a folyó többi részéhez képest elől van, tehát első és elülső is egyben.

magy. *elő* 'valaminek elülső része, előkelő, az elsők közé tartozó ember, valaminek a zsengéje...Származékszó, el- alapszava ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *ēlt* ...'elől, elül'... finn *esi* (gen. *eden*) 'elő-', *edellä*, *edessä* 'elől, előtt', észt *esi* (gen ee) 'elő-'...*ette* 'elé'. ... (TESz) < vog. *ēl* 'egy' + *-t*: sorszámnév képző.

Latin eredetű jövevényszónak tartják a magyarban ismert alábbi szavakat: magy. *prima* 'reggeli ima, a középiskola első osztálya, első osztályú, első rendű'...Jövevényszó család, melynek tagjai a latinon át függnek össze. A *prima* főnév latin eredetű...(TESz); *prím* 'a dallamot hordozó magasabb szólam', zenei alaphang'...Nemzetközi szó,...Végző forrása a lat. *primus*, *prima* 'első'...(TESz); *privátim*, *privát* 'egyéni, magányos'...Latin eredetű szócsalád...(TESz) Idetartoznak még a magyarban a *prímás* 'a cigánybanda vezető hegedűse', privilégium 'kiváltság, előjog', primhegedű 'első hegedű', *perjel* 'előljáró', premier 'színdarab...bemutató előadása', *primadonna* 'főszerepeket alakító színésznő, énekesnő', *primula* 'kankalinféle virág, tavaszelső növény'. A magyar *bíró* 'vezető hatalommal bíró egyén' egyik oldalról rokona az 'első' jelentésű szavaknak, másik oldalról a *törvény szó* tövével, harmadrészt a *bír* 'birtokol' szóval tartozik össze. A *pr*, *prV*, *pVr* szótövek kapcsolódnak a csuvas *për* 'egy' és a törökségben ismert alakváltozataihoz és az orosz *verx* 'felső' szavakkal is.⁶

Az 'egy' számnevet tartalmazzák a következő nyelvi megfelelők, vö.: finn *ente*, *ensi* 'első'; *emi* 'anya'; *emä* 'anya, szüle, teremtő (nő), első alapja, törzsöke valaminek'; *ennen* 'előbb, azelőtt, előtt...' (< *en* 'egy' + *-nen*: határozórag; *ennukse* 'előjel, jóslat'; *eno* '1. anyai nagybátyja 2. főfolyam, vízesés...' ; *enokkaa* ...'vízesés, erősen rohanó (folyam); *ensin* 'először, elsőben'; *entee*, *enne* 'előjel'; *ento* 'előbbi szokott állapot'; *enä* 'sok, nagy, több'⁷; *ete* ...'elő, ami valami előtt van,...'; *edelle* 'előre, előfelé, elé, elibe...' (SZINNYEI 1884)

A finn adatok azért is hasznosak, mert tartalmazzák az *egy* szavunk *gy*-jének az eredeti *-t* ill. *-d* változatát, amely nem volt szóvégi helyzetű, s az egyik fejleménye az *-n*-.

Az altáji nyelvekben a finn *-t*, *-d*, *-n* és a magy. *-gy* helyi értékének megfelelő az *-r* és az *-l*, vö.: csuvas. *përre*, *për* 'egy', ÓT., MK, újg., üz., ojr., tuv., azerb., türkm., oszm., kirg., kazah, k.kalp., nog. *bir*, jakut *biir*, hak. *pir*, bask., tat. *ber* 'egy', mong. *büri* 'mind' (JEGOROV 1964)

Elvileg a csuv. *il-* 'kezdeni, elkezdni valamit'... orhon-jenyiszeji, azerb., türkm., oszm., csag., kumük, kirg., kazah, k.kalp., nog., ujk., alt.V., tuv., hakasz, bask., tat. *al-*, üz. *ol-*, jakut *yl-* 'ua.' (JEGOROV 1964) szavakban láthatnánk a 'kéz, kar' szót is, vö.: Kasgari *alík*, azonban az elkezdni jelentést indukálhatta az 'egy' jelentés is. Ebben az esetben az 'egy' számnevet kell benne látnunk.

A csuv. *pěr* 'egy' és a latin *prae-* és ieu. 'elől, első, egy' jelentések összefüggnek, valamint a mongol 'mind' szavak genetikailag összetartoznak, amelyek nem magyarázhatók egymástól való kölcsönzéssel. Olyan nyelvi előzményről lehet szó, amelyikhez az altáji nyelveknek és a magyar ősenek is köze lehetett. Nem lehet sem a latin, sem a szláv a kiinduló nyelvé.

2.3.1. Szólni kell a baskír: *jangyδ* 'egyedüli' adatról, mert az abszolút szótöve (*jangy-*: abszolút szótó + *-δ*: képző) összetartozik azzal a 'forrásfolyó' jelentésű szóval, amely sok víznévben megvan, vö.:

Junkä h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Junkä* or. **Junga** \rightarrow *Bol'sije i Malyje Čuvaki + Largoty + Jablon'a M.*, csuvas falu, Ar.:-.

< csuv. *Junkä* \rightarrow $\frac{3}{4}$ vö.: hanti *jynk* 'víz'.

or. *Junga* \rightarrow $\frac{3}{4}$ csuv. *Junkä*.

Bol'sije \rightarrow $\frac{3}{4}$ or. *bol'sije* 'nagy'

+ *i* 'és'

+ *Malyje* \rightarrow $\frac{3}{4}$ or. *malyje* 'kicsi, kis'

+ *Čuvaki* \rightarrow $\frac{3}{4}$ nem or. *Čuvaki*

Largoty \rightarrow $\frac{3}{4}$ nem or. *Largoty* < *Largo*

+ *ty*

Jablon'a \rightarrow $\frac{3}{4}$ 1. nem or. *Jablonka* < *Jab*

+ *lonka*

2. or. *jablon'a* 'almáskert'

Jynga f. GMA: mari *Jynga* or. **Junga** ČASSR., Gm., az or. Volga jobb oldali mellékfolyója.

< mari *Jynga* \rightarrow $\frac{3}{4}$ vö.: hanti *jynk* 'víz',

or. *Junga* \rightarrow $\frac{3}{4}$ csuv. *Junkä*

Jangyta f. TSK.137.: or. *Jangyta / Jagyta*, az or. Šapkina baloldali mellékfolyója, hossza 54 km.

< or. *Jangyta* \rightarrow $\frac{3}{4}$ nem or. *Jangyta* < *Jangy* \rightarrow $\frac{3}{4}$ vö.: hanti *jägi* 'patak',

fi. *jänkä* 'mocsár, láp, mocsaras völgy'

+ *-ta*: képző,

Jagyta \rightarrow $\frac{3}{4}$ nem or. *Jagyta* < *Jagy* \rightarrow $\frac{3}{4}$ vö.: hanti *jägi* 'patak'

+ *-ta*: képző

Ezek a példák arra is utalnak, hogy a finn, angol stb. nyelvek 'egy' számnevében meglévő *-n-* számai keletre vezetnek.

Az indoeurópai nyelvekben a fenti *-t*, *-d*, *-n*, *gy*, *-r*, *-l* helyének megfelelően *-d*, *-r*, *-n* található, vö.: orosz *odin* 'egy' ...Keleti szláv *odin* < közszláv *jedinъ*... (SIS); *pervyj* 'első' (< *per-* 'egy' + *-v*: melléknév képző + *-yj*); *pered* 'előtt' (< *pere-* + *-d*: határozórag); *prostoj* 'egyszerű' (< *pro* + *-st*: képző + *-yj*). Ld. még szlovák *jeden* 'egy', lengyel *jeden* 'egy' (VARSÁNYI

1963); *pięrszu* 'első' (VARSÁNYI 1963); cseh *jeden* 'egy'; *první* 'első' (D.A.DLUGI – B.G.RAJEVSKIJ – N.R.BURAVCEVA 1974).

Idetartozik a latin *ūnus* 'egy, egyik'; *prīma* '1. az első, a kezdet, 2. elemek, őanyagok, 3. előcsapat 4. első hely'; *prīmae* 'főszerep, első díj'; *prīmus* '1. legelső, elől levő 2. legteljesebb, legkiválóbb, fő-(szerep); *prius* 'előbb, korábban'; *prīvus* '1. egyes, egy-egy, elkülönített, 2. saját, tulajdon,)' (GYÖRKÖSSY 1986).

Használják az olaszban, vö.: olasz *un* 'egy', *primo* 'első'; *tutto* 'egész, teljes' (VÁSÁRHELYI – FÁBIÁN 1991)

Rokon az 'egy' tőszámnév és a sorszámnév töve az angolban, vö.: *one* 'egy, egyik', *first* 'első, kezdet' (ORSZÁGH 1981), idetartozik a német *ein* 'egy', *erste* 'első', *die Priorität* '1. elsőbbség (időben), *der Vorzug* 'elsőbbség, kedvezés', *primär* 'elsődleges', *vor* 'elől' (HALÁSZ 1976)

Ld. még koreai *elsin*: egy szív.

A szókezdő mássalhangzó eredeti *t-* volt, ennek fejleményei ma is használatosak, a *j-* a szláv nyelvekben, *p-* az altáji, indoeurópai nyelvekben, *f-* a németben, angolban.

A szókezdő mássalhangzó elenyészett a magyar, latin, finn nyelvek adataiban. A végső mássalhangzó megvan, pl.: *-d* a magyarban, szlávban, finnben, *-r* a törökben, mongolban, latinban, szlávban, angol, német, magyar, *-l* a magyarban, koreában.

Eleink gondolkodása szerint az *egy* nem más, mint két fél együttese, ugyanakkor az *iker* egyfelől kettő, két darab egyesből áll s az iker egy egység, következésképp az egyike fél is s a másika is fél. Vö.:

magy. *fél*: 'az egyik, vagyis az ikernek az egyike. Eredeti jelentése a kettőnek az egyike, azaz az ikernek az egyike. Az iker egy úttal egy is, de annak a fele is. A *fél* szó hangtanilag ugyanaz, mint az *egy* és annak a változatai. Csak a magyarban ismert ilyen összefüggésekben.

magy. *mind*: 'összes, valamennyi, mindnyájan, valamennyien együtt, egytől egyig, egyaránt, egyformán, egészen, mindig, egyre, világmindenség, ...'. Magyar fejlemény: a *mi* ~ *mē* névmásból keletkezett, de alaktani felépítése nem egészen világos...(TESZ) < magy. *min* 'egy, mag' + *-d*: képző 'valamivel ellátott'. A földrajzi névi kutatásaink fényében úgy is értelmezhető, hogy a *mind*, *minden* 'egész, világmindenség' jelentése magában foglalja a lét folyamatosságának két fontos összetevőjét, az *én* ~ *te*, a nő ~ férfi elemet. Az *én* (< **men*, *min*) és a *te* (< **ten*⁸) feltétele az utódok létrehozásának, az élet fenntartásának, ketten együtt vagyunk az egész, ugyanígy a *Föld* anya és a férfi minőségű *Nap* a világmindenség, más szóval kettő az egyben.

Az *egy* számnévvel illetve az 'egy' jelentéssel kapcsolatos földrajzi nevek vizsgálatokor tőszámnévi alapú nevet nem találtam.

Sorszámnév előfordul a Volga-Urál vidékén, azonban a Kárpát-medencében nincs rá adatunk. A csuvas *përreměš* (*përre*, *për* 'egy') 'első' és az orosz *pervoje* (< *per*) 'első' szavak töve összetartoznak.

Përreměš Irše h. Ašm.: NAP: csuv. *Përreměš Irše* ← *Čirküllě Irše* or. *Pervoje Čebakovo* ← *Čebakovo* Ja., csuvas falu, Ar.: - < *Përreměš* ← *përreměš* (*përre* 'egy' + csuv. *-měš*: sorszámnévképző) 'első' + csuv. *Irše*, or. ← *Pervoje* ← or. *pervoje* (< *per* ← nem orosz *per* 'egy' + *-v-*: melléknévképző + *-oj*: képző + or. *-e*) 'első' + *Čebakovo* ← nem orosz *Čebak* + or. *-ov*: birtokos melléknévképző + or. *-o*.

2.3.2. Az 'egy, első' számnévi jelentéssel kapcsolatos más rokon jelentést tartalmazó nevek idetartoznak, pl.:

magy. *másod* 'második, következő, magzatburok, ocsú'...Származékszó, a *más* névmásból jött létre...(TESz) A *más, másod, második* értelmezése is a maghoz, magzathoz vezet. az egyik rész maga a gyerek, az utód, a másik rész a magzatburok, az ocsú, a héj stb. Ezek különválnak, kettő lesz belőle, egyik és másik⁹.

magy. *más* 'következő, második, nem ugyanolyan, nem ugyanaz a dolog, személy, másolat, hasonmás, válasz, múlt, elmúlt,'...Származékszó, *má-* alapszava ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *mät* ... 'második, másik',...(TESz)

2.3.3. A Volga-Urál vidékén az adatok rendezhetők aszerint, hogy melyek tartoznak össze a forrással, a forrásra utaló jelentéssel és ezen keresztül kötődnek a kerekességhez, az egységhez, az egyhez.

A csuvas *pěččen* 'magányos, egyedüli' szó a csuv. *pěčěk* 'pici, kicsi' szóval is rokon, etimológiája ennek figyelembe vételével írható meg. Mindkettő a víz, a forrás eredeti komplex jelentésének az alkotó elemei közé tartozik. A földrajzi nevekben előfordul, vö.:

Pěččen tème d. Ašm.X.262.: csuv. *Pěččen tème*, határrész neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Pěččen* ← csuv. *pěččen* 'magányos, egyedüli' + *tème* ← csuv. *tème* 'halom, domb'.

Pěččen xyr h. Ašm.X.262.: csuv. *Pěččen xyr* or. *Jaščerino* M-P., falu neve, NAP: -, Ar.:-. < *Pěččen* ← csuv. *pěččen* 'magányos, egyedüli'¹⁰ + *xyr* ← csuv. *xyr* 'fenyő'.

Pěččen xurān f. Ašm.X.262.: csuv. *Pěččen xurān* Šix., patak, szakadék neve, or. Šibylgi falu mellett, NAP:-, Ar.:-. < *Pěččen* ← csuv. *pěččen* 'magányos, egyedüli' + *xurān* ← csuv. *xurān* 'nyírfa'.

Pěččen xorama var d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Pěččen xorama var* A. < csuv. *Pěččen* ← csuv. *pěččen* 'magányos, egyedüli' + *xorama* ← csuv. *xorama* 'szilfa' + *var* ← csuv. *var* 'árok, patak'.

Pěččen tujra d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Pěččen tujra* U., Óreg temető. < csuv. *Pěččen* ← csuv. *pěččen*¹¹ 'magányos, egyedüli' + *tujra* ← csuv. *tujra* 'fiatal tölgy, kis erdő'.

Az orosz *jedinstvo* 'egység' szó képzett forma: *jedin* vö. szlk. *jeden* 'egy', or. *odin* 'egy' + *-stv-* képzőbokor + or. *-o*.

Az 'egység' jelentés alkalmazása a földrajzi nevekben lehet egészen késői és politikai indíttatású:

Jedinstvo h. Ašm.:-, NAP: or. *Edinstvo* ← *Fabrika sportinventar'a* U., csuvas és orosz gyári település, Ar.:-. < or. *Jedinstvo* ← or. *jedinstvo* 'egység' < *jedin*¹² 'egy' + *-stv-* képző + *-o*.

2.3.4. A felső a forráshoz, a fejhez, a kezdethez, a kiinduló ponthoz, egyben a központhoz közelebbi részt jelenti.

Turi Karapaš h. Ašm.VI.89.: csuv. *Turi Karapaš* or. *Verxnije Karabaši* M-P., település neve, NAP: csuv. *Turi Karapaš* ← *Šulti Karapaš* or. *Verxnije Karabaši* M-P., csuvas falu., Ar.:-. < *Turi* ← csuv. *turi* 'felső' + *Karapaš*, or. *Verxnije* ← *verxnije* 'felső' + *Karabaši* ← nem orosz **Karapaši*, csuv. *Šulti* ← csuv. *šulti* 'felső' + *Karapaš*.

2.3.4. Az 'egyik' és a 'másik' egymásnak egyszerre korrelációja és a magyar *fél* szinonímája. A földrajzi nevekben vö.:

Kěšěn Šaxal' h. Ašm.III.163.: csuv. *Kěšěn Šaxal'* or. *Išter'akovo* Tet.u., NAP: csuv. *Kěšěn Šaxal'* or. *Novoje Iščer'akovo* ← *Drugoje Iščer'akovo*, *Drugoje Išter'akovo* Jal.u., csuvas falu., Ar.:-. < csuv. *Kěšěn* ← csuv. *kěšěn* 'kicsiny, kicsi' + *Šaxal'*, or. *Išter'akovo* ← nem orosz *Išterek* + or. -ov: birtokos melléknévképző + or. -o, or. *Drugoje* ← or. *drugoje*¹³ (*drug* + or. -oj: birtokos melléknévképző + or. -e) 'másik' + *Iščer'akovo* < *Išter'akovo*.

Az orosz *drugoj* 'másik' szó töve *drug* vö. or. *drugъ* 'barát, utitárs'. (SIS) Az *út* pedig elsőként a folyó útja, medre volt. A jelentésfejlődés útja 'víz, forrás' → 'meder, út' → 'út' 'utitárs' → 'barát' → 'másik' → 'egyik' lehetett.

2.3.5. Figyelemre méltó, hogy a 'kicsi', az 'új' és a 'másik' szavak ugyanazon a helyi értéken fordulnak elő, összefüggésük lehetséges. Vö.:

Šěně Čuračāk h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Šěně Čuračāk* ← *Pěrreměš Čuračāk* or. *Novyje Čuračiki* ← *Pervyje Čuratčiki* ← *Čuratčiki* ← *Novyje Čuratčiki* C., csuvas falu., Ar.:-. < *Šěně* ← csuv. *šěně* 'új' + *Čuračāk* < *Čuratčik*, or. *Novyje* ← or. *novyje* 'új' + *Čuračiki* < nem orosz *Čuratčiki*, or. *Pervyje* ← or. *pervyje* 'első' + *Čuratčiki*.

Az új lehet az első, de idővel az elsőhöz képest a másik, második. Ez utóbbi értelmében az újonnan épült falu a másik, következésképp az előző, a régi az egyik. Vízforrás esetében az 'új' jelentés lehet az eredeti komplex tulajdonságok egyike. A nevek megfejtésekor ezt is figyelembe kell venni.

2.3.6. A folyó forrása, forrás felőli szakasza, a feje lehet öreg is s a fő, fej egyik jellemző tulajdonsága a kerek forma, vö.:

Ara puš h. Ašm.I.: *Ara puš* Cu., *Araboš* falu, NAP: *Arapuš* or. *Arabosi* ← *Staryje Arabosi* U., csuvas falu., Ar.:-. < csuv. *Ara*: víz neve + *puš* ← csuv. *puš* 'fő, fej', or. *Staryje* ← or. *staryje* 'öreg, régi' + *Arabosi* ← nem or. *Arabosi*.

Az 'öreg' és a 'nagy' szintén szinonímák, a folyóforrás komplex tulajdonságai közé tartoznak, vö.:

Aslā Ara puš h. Ašm.I.: *Aslā Ara puš* Buu., *Bol'siye Arabuzi* falu 8 versztára Janšixovo falutól, NAP: csuv. *Aslā Ara puš* or. *Bol'siye Arabuzi* Tar., csuvas falu., Ar.:-. < csuv. *Aslā* ← csuv. *aslā* 'öreg, régi, nagy' + *Ara*: víz neve + *puš* ← csuv. *puš* 'fő, fej', or. *Bol'siye* ← or. *bol'siye* 'nagy' + *Arabuzi* < *Ara*: víz neve + *buzi* ← nem orosz *buzi*¹⁴.

2.3.7. Az alábbi adatokban található változatok (*bar, püro, börö, pyr, per, pyry, perm, perim, perëm*) folyó, mellékfolyó, árok, patak, öreg folyómeder, folyótorkolat, hely település nevében fordulnak elő. A földrajzi névi formának alapul vagy folyó neve, vagy mocsarat, folyót illetve folyótorkolatot jelentő szó szolgált alapul (vö.: ko. *ber-dor* 'mocsár', fi. *puro* 'patak, kis ér, völgy', csuv. *pyr* 'folyótorkolat'). Velük alakilag egybeesik a bask. *ber* 'egy', mong. *büri* 'mind', sőt a csuv. *për* 'egy' (< **pir*, **pür*) közvetlen előzménye is.

Az alaki egybeesés oka az, hogy az *egy* számnévi jelentésnek köze van a körhöz, az egységhez, a teljességhez, de a folyóforráshoz is, annak nemcsak alakja, hanem komplex jelentéstartalma miatt. A földrajzi nevekben el kell különíteni azokat a neveket, amelyeknek valamilyen vizet jelentő, vízzel kapcsolatos szó szolgált alapul és a számnévi 'egy' jelentésű szavakat. A következő földrajzi neveknek 'víz, patak' jelentésű szó szolgált alapul, vö.:

Kärkä bar f. TB.82.: bask. *Kärkä bar* or. *Korkovar* Belor., az or. Malyj Šišen'ak jobboldali mellékfolyója. < bask. *Kärkä* ← bask. dial. *kärkä* 'mocsár' + *bar*¹⁵ ← vö.: ko. *ber-dor* 'mocsár', fi. *puro* 'patak, kis ér, völgy', or. *Korkovar* ← nem orosz **Körkövar* < *Körkö* + *var* ← csuv. *var* 'árok, patak'.

A folyómeder keresztmetszetének alakja valójában nem más, mint az árok legmélyebb pontján találkozó két ív. A folyóvíznek egyik lényeges tulajdonsága, hogy mozog, következképp él. A mozgás alapja pedig a le és fel irányuló ívek váltakozása. Két ív pedig más oldalról egy kört alkot, amely az egység, az egy szimbóluma. Tehát két félkör alkot egy teljes kört, másképpen két félből áll egy egész. Hozzá kell tenni, a víz hengerülve folyik, ezért azt fordulatok sorozatának lehet felfogni. Vö.:

Püro viüd f. Ašm.-, NAP.-, Ar.-, Mar.: mar. *Püro viüd* or. *Bir'*, az or. Belaja mellékfolyója. < mar. *Püro* ← fi. *puro* 'patak, kis ér, völgy' + *viüd* ← mari *viüd* 'víz, folyó'.

Börö f. Ašm.-, NAP.-, Ar.-, B-r.: bask. *Börö* or. ***Bir'***, folyó neve. < bask. *Börö*

Börö f. TB.38.: bask. *Börö* or. *Bir'* Bir., az or. Belaja jobboldali mellékfolyója. < bask. *Börö* or. *Bir'* ← nem orosz *Bir'* ← vö.: fi. *puro* 'patak, kis ér, völgy', bask. *ber* 'egy', mong. *büri* 'mind'.

Az egység, az egy másképpen mind¹⁶. Ez utóbbi jelentésű szó is része az eredeti komplex jelentésnek, de alapul nem szolgálhatott a folyónévnek. A folyónév egyszerre tartalmazza a folyó számos tulajdonságát, mint pl. a kezdetét, kicsiségét, a forrás kerek voltát. Ez utóbbi az 'egy' számnévi jelentéssel kapcsolható össze. Látni kell azt a kettősséget is, hogy a kerek, a nyílás, a torok nemcsak a forráshelyen található, hanem ott is, ahol a folyó belefolyik egy másik folyóba, tóba vagy tengerbe s a hely neve torkolat. A születés és a halál helyét ugyanazzal a szóval nevezi meg. A folyó a másikba torkolláskor meg is szűnik, meg nem is. Megszűnik, mert véget ért az útja, a véget érés pillanatában azonban a torkolatnál újjászületik egy másik folyóban, tóban vagy tengerben. Tudniillik az a folyó is más lesz, amelyikbe belefolyik, vagyis, az *egyik* és a *másik* összefolyásakor egy harmadik születik, miközben a *három* tulajdonképpen *egy*. A torkolat tartalmazza az egyet, de a kettőt sőt a hármat is, mert ott elágazás van. A folyótorkolat, a torok összetartozik a kerek, kör jelentéssel, melynek révén kötődik az egyhez, de az elágazó jelentéssel is, hiszen ág keletkezik a folyótorkolatnál is. Ez utóbbi révén pedig összefügg a kettővel. A földrajzi nevekben vö.:

Pyr xušši d. Ašm.IX.183.: csuv. *Pyr xušši*, hely neve, NAP.-, Ar.-. < csuv. *Pyr* ← csuv. *pyr* 'folyótorkolat' + *xušši* ← csuv. *xušā* 'köz' + csuv. *-i*: birtokos személyjel.

Pyr šyvě h. Ašm.IX.183.: csuv. *Pyr šyvě* or. *Šumovka* Simb.u., orosz település neve, NAP.-, Ar.-. < csuv. *Pyr* ← csuv. *pyr* 'folyótorkolat' + *šyvě* ← csuv. *šyv* 'víz' + csuv. *-ě*: birtokos személyjel.

Aslă Pyr f. Ašm.II.111.: csuv. *Aslă Pyr* Simb.u., patak neve az or. Jelxovoozernaja falu mellett, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Aslă* ← csuv. *aslă* 'öreg, régi' + *Pyr*: folyó neve ← csuv. *pyr* 'folyótorkolat'.

Atăl pyrě f. Ašm.II.144.: csuv. *Atăl pyrě*, a Volga torkolata, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Atăl*: a Volga neve+ *pyrě* ← csuv. *pyr* 'folyótorkolat' + -ě. birtokos személyjel.

Jaku pyr' f. Ašm.IV.167: csuv. *Jaku-pyr'* Jau., patak neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Jaku*: folyónév + csuv. *pyr'* ← csuv. *pyr* 'folyótorkolat'.

Pyršyrlan varě f. Ašm.IX.192.: csuv. *Pyršyrlan varě*, árok, patak neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Pyršyrlan* < *Pyr*: folyó neve ← csuv. *pyr* 'folyótorkolat' + *šyrlan* ← vö.: csuv. *šyrlan* 'a folyó meredek partja, vízmosás' + *varě* ← csuv. *var* 'árok, patak' + csuv. -ě: birtokos személyjel.

Persirlany ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Persirlany* Ja. < csuv. *Persirlany* ← or. *Persirlany* Ld.: csuv. *Pyršyrlan* Ja.

Kělě pyrě f. Ašm.VII.72.: csuv. *Kělě pyrě*, tóba ömlő kis folyó torkolata, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Kělě*: folyó neve + *pyrě* ← csuv. *pyr* 'folyótorkolat' + csuv. -ě: birtokos személyjel.

Xora Pyry h. Ašm.XVI.: or. *Xora-Pyry* Kal., falu neve, NAP:-, Ar.:-. < or. *Xora*? + *Pyry* ← nem orosz *Pyry*¹⁷ ← vö.: csuv. *pyr* 'folyótorkolat'

Xurapyr f. Ašm.XVI.: csuv. *Xurapyr*, az or. Civil' folyó öreg folyómedre csuv. *Mělěš* falu mellett, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Xura*? + csuv. *pyr* ← vö.: csuv. *pyr* 'folyótorkolat'.

Kölapyr f. TSK.49.: ko. *Kölapyr* or. *Kolapyr*, az or. Luza baloldali mellékfolyója, hossza 21 km. < ko. *Köla*? + ko. *pyr* ← vö.: csuv. *pyr* 'folyótorkolat'.

Pir šyvě d. Ašm.IX.: csuv. *Pir šyvě*, mező neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Pir*: folyó neve + *šyvě* ← csuv. *šyv* 'víz' + csuv. -ě: birtokos személyjel.

Perm 'város...' Az 1781-ben adott településnév a zürjének és a votjákok őseit, illetőleg a tőlük lakott vidéket jelölő óor. *Perem*' névvel tartozik össze. Etimológiája tisztázatlan...(KISS 1980)

Perim f. SW.741a.: ko. *Perim* / *Perym* or. *Perm'*, város. < ko. *Perim*?

Perěm h. Ašm.IX.168.: csuv. *Perěm* or. *Perm'*, város neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Perěm*

A város nevének alakváltozatainak (*Perm* < *Perěm* < *Perim*, *Perym*) víznév szolgálhatott alapul, amelynek közsői jelentése is vízzel, vizes hellyel kapcsolatos, vö.: ko. *ber-dor* 'mocsár'.

2.3.8. A magyar *egy* számnév osztják megfelelője (vö.: osztj. *it* 'egy') alakilag víznevekkel esik egybe:

Ita f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: udm. *Ita* or. *Ita*, az or. Loza jobboldali mellékfolyója. < or. *Ita* ← udm. *Ita*. Vö.: mansi *ut*, *üt* 'víz', szam. *üt* 'víz' nyeny. *i(d)* 'víz'.

Idel f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, T-r.: tat. *Idel* or. Volga, folyó neve. < tat. *Idel* < *Ide* ← vö. bask. *ide*, *ede* 'forrás' + *l*.¹⁸

Ezeknek a vízneveknek nincs közvetlen közük az osztj- *it* 'egy' szóhoz, csupán az eredeti komplex jelentéstartalom részei. A forrás jellemzője, hogy a víz gödörből, lyukból jön ki s a víz körkörös mozgást végez. A kör pedig az egység, a mind, az összes, az egy¹⁹ szimbóluma. Mindez a forrás komplex jelentésébe beletartozik.

2.3.9. A torkolattal összetartozó jelentések közé tartozik a 'kicsi' jelentés, amely szinonímája lehet az alsónak, ezzel együtt a másodiknak, a másikkal, a földrajzi nevekben vö.:

Pěčěk Šěvěš h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Pěčěk Šěvěš* ← **Anatri Šěvěš** or. **Nižnije Šiuši** ← **Malyje Šiuši** A., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Pěčěk* ← *pěčěk* 'kicsi, kis, pici' + *Šěvěš*²⁰ < **Šivüš*, **Šivüš*, csuv. *Anatri* ← csuv. *anatri* 'alsó' + *Šěvěš*, or. *Nižnije* ← or. *nižnije* 'alsó' + *Šiuši* ← nem orosz **Šivüši*, **Šivüši*, or. *Malyje* ← or. *malyje* 'kicsi' + *Šiuši*.

Az oroszban a jelzői tagok tükörfordításai a csuvasnak, az alaptagok pedig jövevények a csuvas közvetlen előzményéből.

Karačura h. Ašm.VI.91.: csuv. *Karačura* V., két falu neve: 1, csuv. *Pysäk Karačura* or. *Verxnije Karačury* 2, csuv. **Pěčěk Karačura** or. *Nižnije Karačury*, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Pysäk* ← *pysäk* 'nagy' + *Karačura*, or. *Verxnije* ← *verxnije* 'felső' + *Karačury Pěčěk* < csuv. *pěčěk* 'kicsi' + *Karačura*, or. *Nižnije* ← or. *nižnije* 'alsó' + *Karačury*.

Az 'öreg, régi, nagy, felső' szinoním jelentések és a kezdetre, a folyóforrásra, a folyó forrás felőli szakaszára vonatkoznak. A kicsi és az alsó pedig egymással szinonimák és a folyó torkolati szakaszához közelebb eső részre vonatkoznak. Bizonyos esetekben azonban vonatkozhatnak a folyóforrásnak a torkolati szakaszhoz képest kicsi voltára. Ezeknek a jelzői szerepű szavaknak azért van jelentőségük, mert az etimológia tökéletesítésekor figyelembe kell venni, hogy a forrás és a torkolat egyszerre különböző és azonos. Közös bennük a kerekesség, a lyuk, a gödör forma. Ez pedig az egynek a jelképe.

2.4. A Kárpát medencében

A magyar *egy* számnév alakváltozata lehet az **igy**, **ügy**, amely 'folyó' jelentésben is ismert. A földrajzi nevekben ezeknek vizet jelentő szó szolgált alapul, amely bár egybeesik 'egy' számnévi jelentésű szóval, a névben nem az dominál. Az alábbiakban mellékfolyó neveként, folyónév részeként fordul elő ilyen szó. Pl.:

Nagyida 'szlovákiai község Kassától délnyugatra, ...Az *Ida* folyó völgyében levő település a folyóról kapta nevét. Az *Ida* folyónév etimológiája nincs tisztázva. Talán figyelembe vehető az ang. *Ide* helységnév, amely egy ősi (kelta?) folyónévből keletkezett²¹. ...'(KISS 1980)

A 'szent' jelentéssel kapcsolatos az **egyház** 'templom, valamely vallás híveit magába foglaló szervezett közösség' előtagja. Összetett szó: jelzői szerepű előtagja az a valószínűleg 'szent' jelentésű *egy*, melynek régi magyar alakja feltehetően **id* ~ *igy* volt....(TESz)

Kiskunfélegyháza 'város Bács-Kiskun megyében'...A *Félegyháza* hn. tkp. értelme 'fél, azaz romos, romlott, pusztuló templom'...(KISS 1980).

Ágasegyháza 'helység Bács-Kiskun megyében'...(KISS 1980)

Az egyház szókapcsolatot tartalmazó neveknel abból kell kiindulni, hogy az *egy* 'szent' jelentésű szó a templomra vonatkozik. Vagyis, a templom nem más, mint szent ház. A szent pedig kötődik az egyhez, amely kettőből áll, másképpen két félből. A szentház, azaz az egyház, a templom eredendően kéttornyú, nem más mint egy ágas ház. Ha félegyház, vonatkozhat a két torony egyikére is.

Igyfon ld. *Réz-hegység* 'romániai hegység a Sebes-Körös és a Berettyó között,...A középkori magyarban a Réz-hegységet *Igyfon* ~ *Igyfan*²²-nak hívták. Ez 'szent sűrű'-nek vagy 'szent erdő'-nek magyarázható. (KISS 1980)

Nincs *első* sorszámnevet tartalmazó nevünk. Az *elő* jelentése azonban közös gyökerű az *első* jelentésével. A magy. *elő* szerepel a következő földrajzi nevekben, vö.:

Előszállás 'helység Fejér megyében'. Az egykori hantosszéki kun szállások területén fekvő község nevének előtagja bizonyára a m. *elő* 'elől levő, elülső' mn....rejlik (KISS 1980)

Előpatak hn. Háromszék vm. (LELKES 1998)

Előpatony hn. Pozsony vm. (LELKES 1998)

A *felső* szónak a töve a *fő*, *fej*, amely magában hordozza azt a jelentésmagot, amely szerint felső a folyónak a forráshoz közel, ill. viszonyításban a közelebb eső része. Ugyanakkor a forrás a kezdet, tehát a sorrendben az első, ezért a kezdethez való viszonyításban a közelebb álló is lehet felső. Továbbá, minthogy a forrás, a kezdet, a fej központi helyzetű is, így a központhoz közelebb eső rész is lehet felső. Ezen alapulnak a településeink *felső* megkülönböztetései, vö.:

Felsőszuha ld. **Alsószuha** 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében' A *Szuha* helynév azzal kapcsolatos, hogy a falu a *Szuha* völgyében fekszik. A megkülönböztető szerepű *Alsó*- előtag *Szuha*fő község R. *Felsőszuha* névváltozatának előtagjával van korrelációban. (KISS 1980)

A *belső* rokon az elsővel, megvan a földrajzi nevekben is, vö.:

Béli-hegység 'romániai hegység a Fekete- és Fehér-Körös között'...(KISS 1980)

Bélmegyer 'helység Békés megyében'...A *Bél*- előtagnak 'belül levő, belső' az értelme. (KISS 1980)

Belsőárd²³ 'helység Zala megyében'...A falu határán átfolyó *Kandijai-patak*nak egykor *Sárd* volt a neve. A m. *sár* nedves, ragadós föld fn.-ből képzett *Sárd* pataknevét átvonódott a településre. A *Belső*- előtag a szomszédos *Külsőárd* előtagjával van korrelációban. (KISS 1980)

2.5. A *kettő* számnév értelmezése a jelen tudós álláspont szerint: *kettő* Magyar fejlemény, a két számnévből keletkezett...(TESz)

A *kettő* számnévvel illetve a 'kettő' jelentéssel kapcsolatos nevek más nyelvekben, vö.: latin: *duo* 'kettő, két'; *digerō* 'feloszt, eloszt, szétszét...' (GYÖRKÖSSY 1986)

Az 'iker', 'elágazás, elágazó' és a 'feloszt' jelentésű szavak rokonok, a szótó *dige* a 'kettő' jelentésű szavakkal tartozik össze. A szókezdő *d-* (< *t-*) fejleménye egyrészt a *v-*, *m-*, és a mássalhangzó hiány a magánhangzó kezdetű szavak elején (*t* > *δ* > *w* > *1*, *v*- 2. *m*- 3. *V*- > 0-), s a szókezdő *h-* az eredeti *t-* fejleménye: *t* > *th*- > *ǵ* > *h*-.

2.5.1. A 'kettő' mint tőszámnév vizsgálata a földrajzi nevekben a Volga-Urál vidékén nagy körültekintést igényel. Ennek az oka, hogy a 'kettő' és a 'folyó' illetőleg az 'ág' jelentésű szavakat tartalmazó nevek alakilag gyakran egybeesnek. A 'kettő' számnévi jelentésű szó, a törökségben ismert *ik* és az *Ik* folyónév különválasztását a földrajzi nevekben bizonyos jelzések, jelentések segítik, pl. az, hogy a csuvasban a folyónevet követő szó rendszerint birtokos személyjel.

Ik jāmra varē d. Ašm.-, NAP:-, Ar.: csuv. *Ik jāmra varē* Ja. < csuv. *Ik* ← csuv. *ikkē, ikē, ik* 'kettő' + *jāmra* ← *jāmra* 'fűz' + *varē* ← csuv. *var* 'árok, patak' + csuv. -*ē*: birtokos személyjel.

Ik kēper xošši f. Ašm.-, NAP:-, Ar.: csuv. *Ik kēper xošši* M., patak, szakadék. < csuv. *Ik* ← csuv. *ikkē, ikē, ik* 'kettő' + *kēper* ← csuv. *kēper* 'híd' + *xošši* ← csuv. *xušā* 'köz' + csuv. -*i*: birtokos személyjel.

Ik šyv xušši d. Ašm.XVII.175.: csuv. *Ik šyv xušši*, földszoros, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Ik* ← csuv. *ikkē, ikē, ik* 'kettő' + *šyv* ← csuv. *šyv* 'víz' + *xušši* ← csuv. *xušā* 'köz' + csuv. -*i*: birtokos személyjel.

Ik šyrma xušši ? Ašm.-, NAP:-, Ar.: csuv. *Ik šyrma xušši* Č. < csuv. *Ik* ← csuv. *ikkē, ikē, ik* 'kettő' + *šyrma* ← csuv. *šyrma* 'árok, patak, szakadék' + *xušši* ← csuv. *xušā* 'köz' + csuv. -*i*: birtokos személyjel.

Ik jal torri v. Ašm.III.90.: csuv. *Ik jal torri* Kozm.u., kiremet neve az or. B(ol'siye) Janyši falu mellett, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Ik* ← csuv. *ikkē, ikē, ik* 'kettő' + *jal* ← csuv. *jal* 'falu' + *torri* ← csuv. *turā* 'isten, istenség' + csuv. -*i*: birtokos személyjel.

*Ik jal torri var'*²⁴ d. Ašm.III.90.: csuv. *Ik-jal-torri-var'* Jau., határrész neve az or. Koša? falu mellett, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Ik* ← csuv. *ikkē, ikē, ik* 'kettő' + *jal* ← csuv. *jal* 'falu' + *torri* ← csuv. *turā* 'isten, istenség' + csuv. -*i*: birtokos személyjel + *var'* ← csuv. *var* 'árok, patak' + csuv. -*ē*: birtokos személyjel.

A csuvas 'Iker forrás' nevet az orosz 'Két forrás' fordításban adja vissza. A csuvas nyelv érzi a kettő egységét, egy voltát, ezért nem használ többes számot, de az orosz nem. A páros tárgyak a magyarban is egyes számúak (vö.: *nadrág, olló* stb.), azonban az oroszban ezt többes számnak fogják fel²⁵ (vö.: or. *br'úki, nožnicy* stb.).

Jékēr šāl h. Ašm.V.: csuv. *Jékēr šāl* or. *Dva Kl'uča* Bug.u., település neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Jékēr* ← csuv. *jékēr* 'kettős, iker' + *šāl* ← csuv. *šāl* 'forrás', or. *Dva* ← or. *dva* 'kettő' + *Kl'uča* ← or. *kl'uč* 'forrás'.

Gora dvux brat'ev d. Ašm.XV.: or. *Gora dvux brat'ev*, hegy neve or. Čekuty-től lejjebb a Volga jobb partján, NAP:-, Ar.:-. < or. *Gora* or. *gora* 'hegy' + *dvux* ← or. *dva* 'kettő' *brat'ev* ← or. *brat* 'fivér'.

A kettős szám eredetének indítékairól, használati köréről, gyakoriságáról, nem tudunk eleget, pedig a nyelvnek egy olyan titkát hordozza magában, amelynek megfejtése kihat nemcsak a számneveinkre, hanem a népneveinkre és a törzsneveinkre, szókincsünk egy részére és grammatikánk egyes jelenségeire. Fontossága vitathatatlan. A jelen akadémiai álláspont szerint 'A duális ma már csak a szamojéd, az obi ugor és a lapp nyelvekben ismeretes. Használati köre és gyakorisága nemcsak nyelvenként, hanem nyelvjárásonként is változó. A duális legbiztosabban rekonstruálható jele: *-ka / -kü*. Ezt egyébként a **kakte* 'két, kettő' számnévből származtatják. Emellett újabban egy másik (*n* elemű) duális jelet is szóba hoztak a lapp nyelv alapján. Bizonyos nyomai egy ilyen duális jelnek a szamojédból és az obi-ugorból is kimutathatók s ezért alapnyelvi származtatása komolyan számba jöhet. (HAJDÚ 1966:68) A duális, a „kettős szám eleven kategória a szamojéd és obi-ugor nyelvekben, vö. vogul *püt-iy* 'két üst'..." (HAJDÚ – DOMOKOS 1980:131). Jelentéstartalmát kezdetben valószínű, nem jelezték, hanem volt rá önálló szó, amely eredetileg a folyóelágazást jelentette, majd elágazó tárgyakat jelölt. Közéjük tartozhatott a magyar *iker* szó és a *két, kettő* számnévünk. Idővel, a szókészlet gazdagodott és a nem elágazó tárgyak, a nem összetartozó, de két darabból álló tárgyakat úgy jelölték, hogy hozzáillesztették a két, kettő szót ill. nyelvi megfelelőjét. A kettőnél több darab kifejezésére pedig megszületett a többi számnév és kialakult a többes szám jele. Ez utóbbi is önálló szóból keletkezett.

2.6. A két számnevet tartalmazó földrajzi nevek a Kárpát-medencében.

Kétegyháza 'helység Békés megyében'. A helység onnan kapta a nevét, hogy két temploma volt. (KISS 1980)

Kéthely 'helység Somogy megyében'. A *kedd* fn. és a *hely* 'helység' fn. összetétele. Azzal függ össze, hogy a faluban egykor keddenként tartották a heti vásárt. Később az előtagot a *két* számnévvvel azonosították. (KISS 1980) Az előtag mindenképpen összefügg a két számnévvvel, hiszen a *kedd* a második a hét napjainak a sorában.

Kétbodony 'helység Nógrád megyében'....A Két- előtagnak az az indítéka, hogy a mai község két településnek *Felsőbodony*-nak és *Alsóbodony*-nak az egyesüléséből keletkezett. (KISS 1980)

Kétpó 'helység Szolnok megyében'. ...A Két- előtag azzal kapcsolatos, hogy egykor két pó volt: *Kispó* és *Nagypó*. (KISS 1980)

Kétsoprony 'helység Békés megyében'....A Két- előtag arra mutat, hogy egykor két azonos nevű falu volt egymás mellett. ... (KISS 1980)

Kétszilvágy ld. *Vasszilvágy*

Kéttornyúlak 'helység Veszprém megyében'....A Kéttornyú- előtag a falu templomának két tornyára utal. (KISS 1980) A név az *egyház* szó szinonímája.

Kétújfalu 'helység Baranya megyében'...A Két- előtag a két számnévvvel azonos. (KISS 1980)

Kétvölgy 'helység Vas megyében'. 1944-ben *Permise* és *Ritkaháza* községet *Vashegyalja* néven egyesítették. ...Végleges nevét 1951-ben *Kétvölgyben* állapították meg. A település magját két patak völgy fogja közre.... (KISS 1980)

A két számnév használata olyan tárgyakkal (torony, templom, völgy), kapcsolatos, amelyeknek az egy eredete itt nem mutatkozik meg, hanem két különálló torony, templom és völgy megjelöléséről van szó. A számnév jelzői szerepet tölt be összetett szó előtagjaként.

2.7. A 'második' sorszámnév a Volga-Urál vidékén.

A két részből álló falu részeinek első, második sorszámnévi megjelölése jellemző az oroszban és a csuvasban. A csuvasban azonban nem lehet eredeti az effajta megnevezés, mert a korábbi elnevezések szerint ami második, az a csuvasban alsó volt.

Irše h. Ašm.III.138.: csuv. *Irše* Kozm.u., csuvas falu neve, NAP: csuv. *Irše* or. *Čebakovo* ←

Pervoje Čebakovo + *Vtoroje Čebakovo* Ja., csuvas falu, Ar.: *Irše* or. *Vtoraja Čebakova* Ja. < *Irše* or.

Pervoje ← or. *pervoje* 'első' + *Čebakovo*, or. *Vtoraja* ← or. *vtoraja* 'második' + *Čebakova*.

Ikkēmēš Xurašaš h. Ašm.-, NAP: csuv. *Ikkēmēš Xurašaš* ← *Lutra Pakāš* or. *Vtoryje Xorševaši* ← *Lotrabagiševo* + *Surnaja* + *Novaja* + *Jarandajkino* Kr., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Ikkēmēš* ← csuv. *ikkēmēš* 'második' + *Xurašaš*, or. *Vtoryje* ← or. *vtoryje* 'második' + *Xorševaši*, or. *Lotrabagiševo* < *Lotra* ← csuv. *lutra* 'alacsony, kis növésű, földközeli' ← *mari ladra* 'alacsony, kis növésű, földközeli, szétágazó, terebélyes' + *bagiš*: nem orosz eredetű szó + or. -*ev*: birtokos melléknévképző + or. -*o*.

A Kárpát medencében nincs 'második' jelentésű szóra adatunk. A magyar nyelv az *első*²⁶ és *második* megnevezések helyett *felső* és *alsó* megkülönböztetéseket használ. Az 'első' a 'második'-kal szinoním.

Felsőszuha ld. *Alsószuha* 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében'. A *Szuha* azzal kapcsolatos, hogy a falu a *Szuha* völgyében fekszik. A megkülönböztető szerepű *Alsó*- előtag *Szuhafő* község R. *Felsőszuha* névváltozatának előtagjával van korrelációban....(KISS 1980)

A *külső* rokon a másik, másodikkal, vö.:

Külsősárd 'helység Zala megyében'...(KISS 1980)

Külső-Szolnok ld. *Szolnok-Doboka vármegye* 'egykori vármegye a mai Románia területén. 1876-ban a korábbi *Belső-Szolnok* és *Doboka* vármegyéből, valamint egyéb területekből megalakították az egyesült *Szolnok-Doboka* vármegyét. *Belső-Szolnok* vármegye az egykori nagy, a Tiszától a Szamosig nyúló *Szolnok* vármegyéből szakadt ki a tatárjárást követően. ... (KISS 1980)

2.8. A 'kettő' jelentéssel kapcsolatos körbe tartoznak az 'iker, dupla, pár, elágazó' jelentésű szavak. Figyelembe kell venni, hogy bizonyos szavak mikor jelentenek elsősorban folyót és mikor kapcsolatosak a kettős jelentéssel, vö.: magy. *ág* 'patak, vízfolyás', tat. *agu* 'folyó, folyás'.

2.8.1. A 'kettő' jelentést tartalmazza a Volga-Urál vidékén a csuv. *jėkěr* 'kettős, iker', pl.:

Ikkěrši d. Ašm.III.96.: csuv. *Ikkěrši*, tisztás neve, NAP:-, Ar.-. < csuv. *Ikkěrši* < *Ikkěr* + *ši* ← vö. csuv. *šyv* 'víz'.

Jĕkĕr šāl h. Ašm.V.: csuv. *Jĕkĕr šāl* or. *Dva Kl'uča* Bug.u., település neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Jĕkĕr* ← csuv. *jĕkĕr* 'kettős, iker' + *šāl* ← csuv. *šāl* 'forrás', or. *Dva* ← or. *dva* 'kettő' + *Kl'uča* ← or. *kl'uč* 'forrás'.

Jĕkĕr šāl f. Ašm.V.118.: csuv. *Jĕkĕr šāl*, forrás neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Jĕkĕr* ← csuv. *jĕkĕr* 'kettős, iker' + *šāl* ← csuv. *šāl* 'forrás'.

Jĕkĕr Var h. Ašm.V.117.: csuv. *Jĕkĕr Var*, település neve, NAP:-, Ar.: csuv. *Jĕkĕr Var U.* < *Jĕkĕr* ← csuv. *jĕkĕr* 'kettős, iker' + *Var* ← csuv. *var* 'árok, patak'.

Jĕkĕr kiremet v. Ašm.V.117.: csuv. *Jĕkĕr kiremet*, kiremet neve, NAP:-, Ar.: csuv. *Jĕkĕr* ← csuv. *jĕkĕr* 'kettős, iker' + *kiremet* ← csuv. *kiremet* 'pogány áldozati hely'.

Jĕkĕr külĕ t. Ašm.V.117.: csuv. *Jĕkĕr külĕ* Bug.u., tó neve az or. Jakuškino falu környékén, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Jĕkĕr* ← csuv. *jĕkĕr* 'kettős, iker' + *külĕ* ← csuv. *kül* 'tó' + csuv. *-ĕ*: birtokos személyjel.

Jĕkĕrlĕ²⁷ šāl f. Ašm.V.117.: csuv. *Jĕkĕrlĕ šāl*, forrás neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Jĕkĕrlĕ* < *Jĕkĕr* ← csuv. *jĕkĕr* 'kettős, iker' + *-lĕ*: valamivel való ellátottságot jelölő képző + *šāl* ← csuv. *šāl* 'forrás'.

Jĕkĕrlĕ xārtnā d. Ašm.V.: csuv. *Jĕkĕrlĕ xārtnā* Cu., erdő neve az or. Šibylgi falu mellett, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Jĕkĕrlĕ* < *Jĕkĕr* ← csuv. *jĕkĕr* 'kettős, iker' + *-lĕ*: valamivel való ellátottságot jelölő képző + *xārtnā* ← csuv. *xārtnā* 'tisztás'.

2.8.2. A Kárpát medencében a magy. *iker*, *kerrős* szerepel, vö.:

Ikervár 'helység Vas megyében'...Azzal kapcsolatos, hogy Sárvár biztosítására a Rába két partjára egy-egy erősséget, azaz ikervárat emeltek...(KISS 1980)

Kettősmező hn. Szilágy vm. (LELKES 1998)

2.8.3. A csuv. *jĕkel*, dial. *ikel* 'makk, toboz'-nak az alakját két ív összege adja, köze van a *teker* szóhoz, amellyel jelentéstartalmában rokon a kerek, kör formája révén, de a teker és a kör etimológiailag két különböző szó. A folyónak vagy ároknak kétféle megnevezése (*Ikĕl*, *Jĕkĕršĕ*) egymást erősítik és az összetartozásra utalnak. Az *Ikĕl* és a *Jĕkĕr* egymásnak olyan alakváltozatai, ahol *-l* és *-r* összetartoznak, előzményük közös (*-ĕ*). A földrajzi nevekben, vö.:

Ikĕl šyrma f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Ikĕl (Jĕkĕršĕ) šyrma* Kra. < csuv. *Ikĕl* ← vö.: csuv. *jĕkel*, dial. *ikel* 'makk, toboz'²⁸ + *šyrma* ← csuv. *šyrma* 'árok, patak szakadék', *Jĕkĕršĕ* ← csuv. *jĕkĕr* 'kettős, iker', *jĕkĕreš* 'ikrek'.

2.8.4. A csuvas *jüplĕ* 'kettős' szó és a csuv. *juplā* 'elágazásos' szintén összefügg. Összetartozik a magyar *dupla* 'kettős' szóval.²⁹ A *dupla*³⁰ indoeurópai nyelvekben való előfordulásait számba kell venni és össze kell vetni a csuvas *jüplĕ* 'kettős' és a csuv. *juplā* 'elágazásos', valamint az *Ikĕl* és a *Jĕkĕr* földrajzi névi formák közszoói megfelelőit, a csuv. *jĕkel*, dial. *ikel* 'makk, toboz', csuv. *jĕkĕr* 'kettős, iker' szavakat.

Szókezdőjüket illetően a magyar *dupla* és a csuv. *jüplě* 'kettős' úgy viszonyulnak egymáshoz, mint a magyar *Gyula* és a tat. *Julaj*.

Jüplě var f. Ašm.V.32.: csuv. *Jüplě var*, patak, szakadék neve az or. Novo-Tojder'akovaja falu mezején, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Jüplě* ← *jüplě* 'kettős' + *var* ← csuv. *var* 'árok, patak'.

Juplã var d. Ašm.IV.340.: csuv. *Juplã var* Petr.u., határrész neve 1 versztára az or. Belaja Gora falutól, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Juplã* ← csuv. *jupã* 'elágazás, ág, mellékfolyó, folyótorkolat' + *lã* ← csuv. *-lã* : valamivel való ellátottságot jelölő képző + *var* ← csuv. *var* 'árok, patak'.

Joplě šor d. Ašm.IV.340.: csuv. *Joplě šor*, mező neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Joplě* ← csuv. *jupã* 'elágazás, ág, mellékfolyó, folyótorkolat' + *lě* ← csuv. *-lě* : valamivel való ellátottságot jelölő képző + *šor* ← ko. *šor* 'patak', udm. *šur* 'folyó', csuv. *šur* 'mocsár'.

Joplě kěper d. Ašm.IV.241.: csuv. *Joplě kěper*, egy híd neve az or. Csebokszari városban a Volgáról jövő úton, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Joplě* ← csuv. *jupã* 'elágazás, ág, mellékfolyó, folyótorkolat' + *lě* ← csuv. *-lě* : valamivel való ellátottságot jelölő képző + *kěper* ← csuv. *kěper* 'híd'.

Jupal d. Ašm.IV.347.: csuv. *Jupal*, ugyanaz mint csuv. *Jupallã*? hely neve, NAP: csuv. *Jupal* I., csuvas település, Ar.:-. < csuv. *Jupal* ← csuv. *jupã* 'elágazás, ág, mellékfolyó, folyótorkolat' + *lã* ← csuv. *-lã* : 1. valamivel való ellátottságot jelölő képző 1. vö. md. *l'aj, lej* 'folyó'.

A megfelelője használatos a magyarban, vö.:

magy. **dupla** 'kettős, (valamely italból) nagy adagot kitevő...Latin eredetű szócsalád, vö.: lat. *duplus* 'kétszeres, kettős'...(TESz)

magy. **dublé** 'a magy. kettőzés, a szövésben több fonál összesodrása, kettős szövési rendszerrel készített, mindkét oldalán más mintázatú, vastag szövet, kettős fonal, valódi felső és hamis alsó kőből álló drágakő utánzat...Francia eredetű szócsalád esetleg német közvetítéssel, vö.: fr. *doublé* 'megkettőzött, kettős, bélelt, nemesfémmel bevont fém, ...'(TESz) < magy. *dub-*: abszolút szótó + *-lé*: képző, fr. *doub-* + *-lé*.

magy. **pár** 'valamilyen szempontból egységet alkotó két ember, állat, tárgy együttese', 'másolat', 'egymáshoz tartozó két ember állat, tárgy közül az egyik, valakihez, valamihez hasonló, hozzá illő, versenyképes ember, állat, tárgy', 'néhány' ...Valószínűleg német eredetű. vö.: ném. *Paar*, ófn., kfn. *pâr* '(jelzőként) két egymáshoz tartozó darabja, két darabból álló együttese valaminek'...A német szó átvétel a latinból, vö.: lat. *par* mn. 'egyenlő, hasonló, megfelelő, fölértő', fn. 'valakinek, valaminek párja, társa, mása, egy pár', ez valószínűleg a *pars* 'rész' főnévvel áll etimológiailag kapcsolatban. ...Az átvétel kora és az átadó nyelvjárás nem állapítható meg közelebbről. (TESz) < magy. *pá-*: abszolút szótó + *-r*: képző, ném. *Paa-* + *-r*, ófn., kfn. *pâ-* + *-r*, lat. *pa-* + *-r*.

2.8.5. A baskírban vele rokon szóban, az **ajgyr**-ban pedig teljesen zöngés *-g-t* ejtenek. Sőt, az előtte ejtett *-j-* eredeti *-t-* fejleménye: A bask. *ajgyr* 'elágazó' szó belsejében *-jg-*, a szó szimbolikusan **VjgVr** (vö.: CZEGLÉDI 2004). Az *ajgyr* forma kapcsolatban van a bask. *ajyr*, *ajryr*, *ajry* 'folyóelágazás, mellékfolyó, patak' jelentésű szavakkal úgy, hogy a *-g-* tűnt el. Szerkezeti felépítése: bask. *ajgy-*: abszolút szótó + *-r*: képző, *ajy-* + *-r*, *ajy-* + *-ry*, *aj-* + *-ry*.

A *-tk-* kiinduló zárhang + zárhang mássalhangzó kapcsolat nazalizációs és zöngésedési folyamatban (*-nk-* > *-ng-*) való részvételét mutattuk be a fentiekben. Egy másik irányú változás szerint előbb zöngésedési folyamatban vehettek részt, majd ezt követően, vagy a zöngésedéssel egy időben palatalizáció érthette a *t* > *d* > *d'* > *j*. A földrajzi nevekben, vö.:

Ajgyr h. TB.20.: bask. *Ajgyr* or. *Ajgir* Belor., település neve. < *Ajgyr* ← bask. *ajgyr* '1. csődör, mén 2. nagy'.

Ajgyrtaš h. TB.20.: bask. *Ajgyrtaš* Belor., város neve, < bask. *Ajgyrtaš* < *Ajgyr* ← bask. *ajgyr* '1. csődör, mén 2. nagy' + *taš* ← bask. *taš* 'kő'.

Ajgyrbatkan h. TB.20.: bask. *Ajgyrbatkan* or. *Ajgyrbatkan* Abz., tanya neve, < bask. *Ajgyrbatkan* < bask. *Ajgyr* ← bask. *ajgyr* '1. csődör, mén 2. nagy' + *batkan* ← bask. *batkan* 'tompított, finomított'

Ajgyrjal h. TB.20.: bask. *Ajgyrjal* or. *Ajgyrjal* Belokat., falu neve < *Ajgyrjal* < *Ajgyr* ← bask. *ajgyr* '1. csődör, mén 2. nagy' + *jal* ← bask. *jal* 'sörény, üstök, sűrű fésű, hegygerinc, hegyhát', or. *Ajgyrjal* ← bask. *Ajgyrjal*.

Ajgyrjal tauy TB.20.: bask. *Ajgyrjaltauy* Davl., város neve, < *Ajgyrjaltauy* < *Ajgyr* ← bask. *ajgyr* '1. csődör, mén 2. nagy' + *jal* ← bask. *jal* 'hegygerinc, hegyhát' + *tauy* ← bask. *tau* 'hegy' + bask. *-y*: birtokos személyjel.

Ajgyrjaly bašyuy d. TB.20.: bask. *Ajgyrjaly bašyuy* Sterlib., szántóföld, mező, < bask. *Ajgyrjaly* < *Ajgyr* ← bask. *ajgyr* '1. csődör, mén 2. nagy' + *jaly* ← bask. *jal* 'hegygerinc, hegyhát' + *bašyuy* ← vö.: bask. *Bašyuy*: víznév + bask. *-y*: birtokos személyjel.

Az *Ajgyr* forma szántóföld, tanya, falu, város nevében szerepel. Közszóként *ajgyr* '1. csődör, mén 2. nagy' jelentésben ismert ma a baskíroknál. Körültekintően kell eljárunk minden egyes névnél, amikor az alapul szolgáló közszót állapítjuk meg. A 'csődör, mén' jelentés csak akkor jöhet számításba, ha a helynek valamilyen kapcsolata van a lótarással, vagy pedig akkor, ha a csődör a nevé a nemi szervéről kapta. A 'nagy' jelentésre pedig akkor gondolhatunk, ha a hely a folyó forrás felőli szakaszával kapcsolatos s ha 'öreg, régi' jelentésben kell értelmeznünk.

A 'mén' jelentés a ló és elnevezéseinek valamint a folyók és szakaszának nevei kapcsán érthető meg. A kettő között összekötő láncszem az 'alul, lent lévő, a láb, a vékony, hajlékony' jelentéstartalom, amely a folyómederrel, a mélyedéssel, hajlással, íveléssel egyaránt kapcsolatos. A ló akkor kaphatta az elnevezést, amikor megülték és a lovasnak, vagyis az embernek lábként szolgált. Más szóval a ló menésre, közlekedésre alkalmas ugyanúgy, mint a folyó. Az *ajgyr* forma kapcsolatban lehet a bask. *ajyr*, *ajyry*, *ajry* 'folyóelágazás, mellékfolyó, patak' jelentésű szavakkal és a formája, működése révén a csődör nemi szervét hozzá hasonlították, így megkapta a baskírban az *ajgyr* 'csődör' nevet. A fenti alakváltozatok keletkezése lehetséges a *-g-* réshangúsodása, majd eltűnése során: *ajgyr* > **ajgyr* > *ajyr*. Az *ajgyr* forma tehát kapcsolatban van a bask. *ajyr*, *ajyry*, *ajry* 'folyóelágazás, mellékfolyó, patak' jelentésű szavakkal ezen a szálon is.

A földrajzi nevekben a szó belsejében *-j-* maradt meg, a szó szimbolikusan **VjVr**, vö.:

Ajyr f. TB.20.: bask. *Ajyr* or. *Air* Salavat., az or. Jur'uzan' baloldali mellékfolyója. < bask. *Ajyr* ← bask. *auyr* < *ajyr* 'folyóelágazás, patak', or. *Air* ← bask. *Ajyr*.

Ajyrgol f. TB.20.: bask. *Ajyrgol* or. *Airgul* Kumert., az or. Kujurgaza baloldali mellékfolyója. < bask. *Ajyrgol* ← bask. *auyr* < *ajyr* 'folyóelágazás, patak' + bask. *gol, kul* 'völgy', or. *Airgul* ← bask. *Ajyrgol*.

Ajyrkul f. TB.20.: bask. *Ajyrkul* or. *Airkul* Davl., az or. Karamala jobboldali mellékfolyója és az or. Uršak baloldali mellékfolyója < bask. *Ajyrkul* < *Ajyr* ← bask. *auyr* < *ajyr* 'folyóelágazás, patak' + *kul* ← bask. *gol, kul* 'völgy'.

Ajyrtoba t. TB.20.: bask. *Ajyrtoba* / *Ajryntoba* or. *Airtoba* Mijak., tó neve < bask. *Ajyrtoba* < *Ajyr* ← bask. *auyr* < *ajyr* 'folyóelágazás, patak' + *toba* ← bask. *toba* 'örvény', *Ajryrn* ← vö.: bask. *auyr* < *ajyr* 'folyóelágazás, patak' + *toba*, or. *Airtoba* ← bask. *Ajyrtoba*.

Ajyry f. TB.20.: bask. *Ajyry* or. *Ajry* Kugarč., az or. Sabakla baloldali mellékfolyója < bask. *Ajyry* ← bask. *ajyry* 'folyóelágazás, mellékfolyó, patak', or. *Ajry* ← bask. *Ajry* + *kül*

Ajyrykül t. TB.20.: bask. *Ajyrykül* or. *Ajyrykul'* Tujm., tó neve < bask. *Ajyrykül* < *Ajyry* ← bask. *ajyry* 'folyóelágazás, mellékfolyó, patak' + *kül* ← bask. *kül* 'tó', or. *Ajyrykul'* ← bask. *Ajyrykül*.

Ajryk d. TB.20.: bask. *Ajryk* or. *Ajryk* Kalt., mező neve < bask. *Ajryk* ← bask. *ajryk* 'folyóelágazás, mellékfolyó, patak', or. *Ajryk* ← bask. *Ajryk*.

Ajry Karagaj f. TB.20: bask. *Ajry Karagaj* or. *Ajry Karagaj* Zianč., az or. *Sazala* jobboldali mellékfolyója < *Ajry* ← bask. *ajyry, ajry* 'folyóelágazás, mellékfolyó, patak' + *Karagaj*, or. *Ajry Karagaj* ← bask. *Ajry Karagaj*.

Jörögäjer f. TB.67.: bask. *Jörögäjer* or. *Jurukair* Bajm., az or. Sakmara mellékfolyója, < bask. *Jörögäjer* < *Jörög* ← bask. *jörög* 'gyors' + *äjer* ← bask. *äjer* < *ajyr* 'mellékfolyó'.

Äjartau h. TB.174.: bask. *Äjartau* or. *Ejartau* Mijak., város neve, < *Äjartau* < *Äjär* ← bask. *äjer* 1. 'nyereg' 2. < *ajyr* 'mellékfolyó' + *tau* ← bask. *tau* 'hegy', or. *Ejartau* ← bask. *Äjartau*.

Äjártaš h. TB.174.: bask. *Äjártaš* Abz., város neve, < bask. *Äjártaš* < *Äjär* ← bask. *äjer* 1. 'nyereg' 2. < *ajyr* 'mellékfolyó' + *taš* ← bask. *taš* 'kő'.

A folyók, tavak, mező és települések nevében szereplő *Ajyr*, *Ajry*, *Ajry*, *Äjär* változatok teljesebb alakja az *Ajryk* < **Ajryk*. A szóbelseji *-j-* lehet korábbi *-jg-* > *-jɣ-* > *-j-* ill. *-g-* > *-ɣ-* > *-j-* fejleménye. Közsói jelentésük 'patak, folyó, mellékfolyó, folyóelágazás'. A 'nyereg' jelentés úgy kapcsolódik ide, hogy annak a jelentése '1. két hely közötti mélyedés, azaz átjáró 2. vö. ló hátán lévő nyereg.' A két jelentés között az összekötő kapocs az alaki hasonlóság. Az elsődleges jelentés a mélyedés, völgy, folyó' stb. lehetett. A kettősség az alakjában rejlik. A nyereg oldalnézetből olyan, mint a folyó, az árok keresztmetszete, azaz alul egy pontban találkozó két ív³¹. Funkciójában is van közös összekötő szál, mert egyfelől a *nyereg* alakú folyómederben víz, vagy az emberek közlekednek, hiszen átjárónak nevezik a nyeret, vö.: magy. *Pilisnyereg*, másfelől a lovon a *nyeregben* emberül.

2.8.6. Az elágazó jelentést hordozzák a hegyes, ék alakú természeti jelenségek és tárgyak, vö.: csuv. *šaškā* 'hegyes, éles' szó, hiszen nemcsak a folyóelágazás hegyes, hanem a hegy is az elágazásnál keletkezik. Szerkezeti felépítése: A szónak a

családjába tartozik a magy. *sás, sas, sasszeg*³² stb., megvan a földrajzi nevekben is, vö.: csuv. *ša-*: abszolút szótó + *-škă*: képző, magy. *sá-* + *-s*, *sa-* + *-s*. A Volga-Urál vidéke földrajzi neveiben vö.:

Măn Šěvěš h. Ašm.VIII.311.: csuv. *Măn Šěvěš*, település neve, NAP: csuv. *Măn Šěvěš* or. *Bol'sije Šiuši* A., csuvas falu, Ar.: csuv. *Măn Šěvěš* or. *Šiuši Bol'sije* A. < csuv. *Măn* ← csuv. *măn* 'nagy' + *Šěvěš* (< **Šivüš* < **Šiwüš*), or. *Šiuši* ← nem orosz **Šiwüši* + *Bol'sije* ← or. *bol'sije* 'nagy'.

Ugyanannak a folyónak egy kétágú mellékfolyója a 'Nagy Szubacs' és a 'Kis Szubacs', vö.:

Ydžyd Subač f. TSK.108.: ko. *Ydžyd Subač* or. *Bol'soj Subač*, az or. Jirva jobboldali mellékfolyója, hossza 61 km. < ko. *Ydžyd* ← ko. *ydžyd* 'nagy' + *Subač*³³: folyó neve.

Poni Subač f. TSK.108.: ko. *Poni Subač* or. *Malyj Subač*, az or. Jirva jobboldali mellékfolyója, hossza 38 km. < ko. *Poni* ← ko. *poni* 'kicsi' *Subač Subač* or. *Malyj* ← or. *malyj* 'kicsi' + *Subač*: folyó neve.

Szerkezeti felépítésük: csuv. *Šěvě-*: abszolút szótó + *-š*: képző, or. *Šiu-* + *-ši*, ko., or. *Suba-* + *-č*.

Idetartozik a *sas* földrajzi névi elem a Kárpát-medencében, pl.: *Tiszasas* 'helység Szolnok megyében'. A *Sas* hn. magyarázatához l. *Mezősas* szócikkét...(KISS 1980)

Mezősas 'helység Hajdú-Bihar megyében'. A *Sas* hn. a szn.-ként is alkalmazott m. *sas* madárnévből keletkezett. Vö.: *Sas* szn., valamint *Sasad* 'falv a budai Sas-hegy táján'. Kevésbé meggyőző feltevés szerint a *Sas* hn. a *sás* növénynévvel illetőleg azzal kapcsolatos, hogy a falu lakosai számára fontos jövedelmi forrás lehetett a *sás* feldolgozása. (KISS 1980)

Segesvár 'romániai város Erdélyben'. Előtagja a helynevekben megőrződött m. R. *seg*, *-ség* 'domb, halom' –*s* képzős származéka...(KISS 1980)

Sásd 'helység Baranya megyében'. A m. *sás* növénynév –*d* képzős származéka. (KISS 1980) Elvileg a névnek szolgálhatott alapul a m. *sás* növénynév, de a szócsalád gyökere a folyóelágazásnál keletkezett 'csúcs, szeg, hegy' jelentéshez vezet.

Sashalom '1950-től Budapesthez tartozó település'. Az 1923-ban községgé alakított települést a terület legmagasabb pontjáról, egy 155,9 m. magas halomról nevezték el. Némelyek szerint erre a területre vonatkozik az 1326 óta adatolható R. *Farkashalma*. (KISS 1980)

Sas-kő '899 m. magas sziklaszirt a Kékestől keletre'. Azzal kapcsolatos, hogy a sziklákon *sas* szokott tanyázni. Vö.: Ajnácskő. (KISS 1980)

Sasvár ld. *Parádsasvár* 'helység Heves megyében'. Az 1947-ig közigazgatásilag *Parádh*hoz tartozó völgykatlanban gróf Károlyi Györgyné ...kastélyt építtetett, amelyet *Sasvárnak* kezdtek el hívni. Ez az épületnév vonódott át a településre. (KISS 1980)

Szerkezeti felépítésük: *Sa-*: abszolút szótó + *-s*: képző, *Sá-* + *-s*, *Sege-* + *-s*.

Idetartoznak, elágazó jelentést is tartalmaznak pl. a *magy. szarm* 'vízmeder, árok elágazó része, ld. csuv. *šyrma* 'árok, patak, szakadék; *szárma*: töltött káposzta vö.: oszm. *szarmak* 'begöngyöl, körülvesz,' ld. magyar tekerni; *származik* 'utódként létrejön, születik, folyik, árad, valami valahonnan ered, terem'; *szarv* 'elágazó'; *ökör*: elágazó szarváról kapta a nevet; *szárny* 'szárny 'oldalsó uszony', ld. *sasszeg* 'elágazó szeg'-hez hasonló a szárny is; *szárnyék* 'valamely tárgy oldalsó, szélső része, szárnya'; *sas* madár, az elágazó szárnyáról, de az éles karmairól, csőréről vagy az éles szeméről is kaphatta a nevet; *iker* 'kettős, ugyanazon anyától ugyanazon születéskor világra hozott két vagy több gyermek valamelyike'. Csuvasos jellegű őtörök jövevényszó...(TESZ); *ökör*³⁴.

Az elágazó jelentést olyan földrajzi terület kaphatta, ahol folyóelágazás van, hegyes, csúcsos, ék alakú, amely kaphatta a nevet a folyókezdet hegyes, csúcsos alakjáról, vö.: *szeg*, *szög*, és kaphatta a két ágáról, amely hasonlóan szöveget zár be. A kétágú folyó által bezárt területen voltak az első lakóhelyek, ilyen alakú az őshaza, amely kifejezi az őshöz, az anyához, a forráshoz tartozást. Hozzá hasonlóak a szarvas állatok, a kiterjesztett szárnyú madarak. Volt ék alakú hadtest, továbbá ilyen hegyű a nyíl, amelynek kapcsolata a magyarokkal közismert. Az etimológiailag idetartozó szavak vizet, ősanját, őshazát, istent, királyt, uralkodót, szarvval rendelkező állatot, vagy elágazó szárnyú madarat stb. is jelentenek. Pl.: sumér *sar*, *sarru* 'király', magy. *szarv*, tör. *tengri* 'isten', md. *tenger* 'víz' a magyarban is megvolt.

Eleink gondolkodásában a kettő és az egy azonos, ezért a fél és az egy(ik) is lehet egy. A kettő tulajdonképpen egy és az egy valójában kettő. Az elágazó jelentés számos nyelvben használatos, vö.: finn *aarto* 'ágas, fogas (fa, melyre valamit akasztani lehet), *ankkuri* 'horgony vasmacska' *haara*³⁵ 'ág, elágazás' *joen haara* 'folyó-ág', *suku-haara* 'nemzetiségi ág', *joke-haara* 'folyóág',

haarikko 'kétágú valami, ágas villa, *haaro* 'söröskanna (két kiálló fogantyúval) *haaru* 'ágas valami' *hari* 'szétterpesztett állapot, fölhalászó horgony...' (SZINNYEI 1884) < finn *aar-*: (< *aa-*: abszolút szótó + *-r*: képző) relatív szótó + *-to*: képző; 1. *ankku-*: abszolút szótó + *-ri*: képző 2. *ank* + *kuri* (< *ku-*: abszolút szótó + *-ri*: képző; *haa-*: abszolút szótó + *-ra*: képző; *haa-*: abszolút szótó + *-rikko*: képző; *haa-*: abszolút szótó + *-ro*: képző; *haa-*: abszolút szótó + *-ru*: képző; *ha-*: abszolút szótó + *-ri*: képző.

A finn adatok azért is értékesek, mert hangtanilag összetartoznak a magyarok *hungar* nevével, és támogatják azt a megállapításunkat, hogy a szókezdő *h-* nem lehet protetikusan, hanem etimologikus. (CZEGLÉDI 2004) A név szerkezeti felépítése: *hunga-*: abszolút szótó + *-r*: képző. Jelentéstartalmában benne van a 'forrásból, magból való elágazás, kihajtás, a forráshoz való tartozás, forrással, maggal ellátottság'. A bask. *Ungar*, ko. *Vangyr* földrajzi névi előfordulása arra utal, hogy a megnevezett folyó, árok is ugyanezt a jelentést tartalmazza. Az embert a víz születésének mintájára nevezték el s a dinasztia névből keletkezett népnevek a legősibbek. El kell különíteni azoktól a népnevektől, amelyeknek valamely földrajzi név szolgált alapul. Ezek rendszerint mások által használt nevek és jóval későbbi keletkezésűek.

Az 'iker' és az 'elágazás' jelentésű szavak rokonok, ezt igazolják az altáji nyelvekben használt adatok is, vö.: baskír: *ajry*, *ajryr*, *ajgyr*, *ajgyry*³⁶ 'elágazás, elágazó víz', *ašyr*³⁷ 'elágazó' (< *ašy-*: abszolút szótó + *-r*: képző); csuv. *májra*³⁸ 'szarv' (< *máj-*: abszolút szótó + *-raka*: képző); csuv. *vákár*, *mákár*³⁹ 'ökör', ÓT., türkm. oszm. *öküz*, kirg., kumük *ogüz*, ujb. *hoküz*, üzb. *xikiz*, kazah, nog. *ögiz*, k.kalp. *ogiz*, bask. tat. *ügez*, 'ökör', vö.: mong. *üxer* 'tehén'. Lehetséges, hogy hangutánzó eredetű szó, vö.: oszm. *ogür*, bask., tat. *üker*, kazah, nog. *ökir*, kumük *ökür*, ujb. *höküri*, *böküri* 'ördítani'...(JEGOROV 1964) < *vákä-*: abszolút szótó + *-r*: képző, *mákä-* + *-r*, ÓT., türkm. oszm. *ökü-* + *-z*, kirg., kumük *ogü-* + *-z*, ujb. *hökü-* + *-z*, üzb. *xiki-* + *-z*, kazah, nog. *ögi-* + *-z*, k.kalp. *ogi-* + *-z*, bask. tat. *üge-* + *-z*, mong. *üxe-* + *-r*, oszm. *ogü-* + *-r*, bask., tat. *üke-* + *-r*, kazah, nog. *öki-* + *-r*, kumük *ökü-* + *-r*, ujb. *hökü-* + *-ri*, *bökü-* + *-ri*.

A fenti szavak jelentésfejlődése: a víz hangját utánzó szó → vizet jelentő → kétágú folyót jelentő → szarv → szarvval rendelkező állat. Eleinte csak nőstény állatra vonatkozhatott, hiszen a vízforrás, a víz is női természetű, hiszen utódok, azaz folyók létrehozására alkalmas. Az ehhez hasonló, női természetű élőlények megkapták ezt az elnevezést. Jellemzőjük, bennük van a képesség, hogy női és férfi utódokat egyaránt tudnak létrehozni. Az anya nemcsak egy, hanem egyben kettő is.

2.8.7. A kétágú folyónak az egyike is és a másika is viseli a ko. *Dvojnik*, or. *Dvojnîk* 'kettős' jelentésű elnevezést, vö.:

Dvojnik f. TSK.28.: or. *Bol'šoj Dvojnik*, az or. Pečora jobboldali mellékfolyója, hossza 116 km. Az or. *Bol'šoj Dvojnik* és az or. *Malyj Dvojnik*, vagy *Verxnij Dvojnik* és *Nižnij Dvojnik* párhuzamosan folynak, ko. *Ydžyd Dvojnik* vagy *Vylyš' Dvojnik* és

Dzolja Dvöjnik vagy *Ulys Dvöjnik*, < or. *Bol'soj* ← 'nagy' + *Dvojnik* ← or. *dvojnik*⁴⁰ 'hasonmás', *Malyj* ← or. *malyj* 'kicsi, kis' + *Dvojnik*, ko. *Ydžyd* ← ko. *ydžut* 'nagy' + *Dvöjnik* ← or. *dvojnik*⁴¹, ko. *Vyl'ys'* ← ko. *vylis'* 'felső' + *Dvöjnik*, ko. *Dzolja* ← ko. *dzol'a* 'apró, kicsi' + *Dvöjnik*, ko. *Ulys* ← ko. *ulys*⁴² 'alsó' + *Dvöjnik*.

A név azért is érdekes, mert az egyik is a 'hasonmás' jelentésű elnevezést viseli, a másik is. Ugyanakkor az or. *dvojnik* tartalmazza a *dvojn'a* 'ikrek' jelentést. A komi *dvöjnik* és az or. *dvojnik* viszonyát és szócsaládját alaposabban is körül kell járni, mert az előtagnak (ko. *dvöj*, or. *dvoj*) közük van az or. *dva* 'kettő' és indoeurópai nyelvi megfelelőihez, a magyar *dupla* szóhoz és családjához. Mindemellett az egyik hasonmás 'nagy' és 'felső', a másik pedig 'kicsi' és 'alsó' jelentésű.

2.8.8. A földrajzi névben a csuv. *Xäväl* és az or. *Kuš*⁴³ egymásnak megfelelő párhuzamai.

Xäväl šyrma h. Ašm.XVI.312.: csuv. *Xäväl šyrma* Jal., település neve, NAP: csuv. *Xävälšyrma* or. *Kušelga* Jal., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Xäväl* ← csuv. *xäväl*⁴⁴ 'kettős, dupla' + *šyrma* ← csuv. *šyrma* 'árok, patak, szakadék', or. *Kušelga* < *Kuš* ← nem orosz *kuš* vö.: csuv. *xäš*⁴⁵ (< *xuš*, *kuš*), *xäšē*⁴⁶ (< *xäš* + -ē: birtokos személyjel) 'valamelyik közülük' + *elga* ← tat. *jelga* 'folyó'.

2.8.9. A 'kettő és elágazó' jelentésű szavak és a víznevek alaki egybeesése miatt olykor nehéz elkülöníteni a 'folyó' és a 'kettő' jelentést, vö. a Volga-Urál vidékén. Nem lehet véletlen, hogy a számnév és a víz szó alakilag egybeesik. A számok logikája a víz, a folyó születésének módján alapul. Az alábbiakban nem a számnév, hanem víz jelentésű szó szolgált alapul a neveknek. A csuvas *ik* 'kettő' szóval esik egybe az *Ik* folyónév:

Ik kassi h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Ikkassi* or. *Ikkovo* ← *Vtoroje Ikkovo* Č., csuvas falu, Ar.: csuv. *Ik*: víznév + *kassi* ← csuv. *kasä* 'falu' + csuv. -i: birtokos személyjel.

Yktyl' f. TSK.40.: ko. *Yktyl'* / *Yktyl* or. *Iktyl'* / *Uktyl'*, az or. Južnaja Mylva baloldali mellékfolyója, hossza 68 km. < ko. *Yktyl'* < *Yk*: folyónév + *tyl'*.

Ik viš xošši d. Ašm.V.: csuv. *Ik viš xošši*, tisztás neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Ik*: folyónév + *viš* ← ko. *viš* 'folyam, csatorna, amely a folyót a tóval köti össze' + *xošši* ← csuv. *xušä* 'köz' + csuv. -i: birtokos személyjel.

Ik xutlāx šyrma f. Am.III.90.: csuv. *Ik xutlāx šyrma* Buu., kis folyó, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Ik*: folyónév + *xutlāx* ← csuv. *xutlāx* 'terület, vidék, valaminek a közén lévő' + *šyrma* ← csuv. *šyrma* 'árok, patak, szakadék'.

Ikebaš f. TB.54.: bask. *Ikebaš* or. *Ikebaš* Burz., az or. Bol's(oj) Nuguš jobboldali mellékfolyója. < bask. *Ikebaš* < *Ike*: folyónév + *baš* ← bask. *baš* 'fő, fej'.

Ikejylga f. TB.54.: bask. *Ikejylga* or. *Iki-jelga* Burz., az or. Bol's(oj) Nuguš jobboldali mellékfolyója. < bask. *Ikejylga* < *Ike*: folyónév + *jylga* ← bask. *jylga* 'folyó', or. *Iki* ← nem orosz *Iki*: folyónév + *jelga* ← tat. *jelga* 'folyó'.

Ikekiül t. TB.55.: bask. *Ikekiül* or. *Ikikul'* Išim., tó. < bask. *Ikekiül* < *Ike*: folyónév + *kiül* ← bask. *kiül* 'tó'.

A Kárpát medencében idetartozhat, pl.:

Iklad 'község Pest megyében Aszódától északnyugatra'...(KISS 1980) A név összetett szóból áll: *Ik* + *lad*: vö.: *Nyékládháza* (*Nyék* + *lád* + *háza*) középső eleme.

2.9. A *három* számnévvel illetve a 'három' jelentéssel kapcsolatos nevek között vannak olyanok, amelyek a 'három' tőszámnévet tartalmazzák a Volga-Urál vidéken.

Az akadémiai álláspont szerint a magy. *három* 'kettőnél egyel több...' (MÉK) Ósi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *kōrem*, md.E. *kolmo*, M. *kolmā*, finn *kolme*, észt *kolm* 'három'...(TESz) < magy. *háro* 'kettő' + *m*: 'egy', vog. *kōre-* + *-m*, md.E. *kol-* + *-mo*, M. *kol-* + *-mā*, finn *kol-* + *-me*, észt *kol-* + *-m*. Az utótag jelentésére vö.: magy. *mag* kezdő mássalhangzója, amely eredeti *t* fejleménye: *t* -> *δ*-> *w*-> *m*-.

Az altáji nyelvekben a következő alakok használatosak, vö.: csuv. *viš* 'három' ...ÓT. azerb., türkm., oszm, kirg., ujb., alt., ojr. *üč*, üzb. *uč*, tuv., sor, kazah, k.kalp., nog. *üš*, hakasz, jak. *ūs*, tat. *öč*, bask. *ös* 'három', vö.: sumer *uč*...(JEGOROV 1964) < csuv. *vi* + *š*, ÓT. azerb., türkm., oszm, kirg., ujb., alt., ojt. *ü* + *č*, üzb. *u* + *č*, tuv., sor, kazah, k.kalp., nog. *ü* + *š*, hakasz, jak. *ü* + *s*, tat. *ö* + *č*, bask. *ö* + *s* 'három', vö.: sumer *u* + *č*. Az eredeti szókezdő mássalhangzó részben megmaradt, vö.: *t* -> *δ*-> *w*-> *v*-, részben vokalizáción keresztül eltűnt, vö.: *t* -> *δ*-> *w*-> *V*-> *0*-.

A K-mong. *ghurban*, *gurav* 'három' szerkezeti felépítése: *ghur*, *gura* 'kettő' vö.: K-mong. *khobar*, *xoër* 'két, kettő' + *ban*, 'egy' vö.: 'mag, én'. A magyar három számnév ennek alakváltozata, vö.: *háro* 'két, kettő' vö.: K-mong. *khobar*, *xoër* 'két, kettő' + *-m* 'mag, én'.

Az indoeurópai nyelvcsaládba sorolt nyelvekben, vö.: orosz *tri* Indoeurópai típusú közszláv szó, vö.: litv. *trīs* 'három', lat. *trēs* 'ua.', görög *treis* 'ua.', óind. *trajas* 'ua.', ném. *drei* 'ua.', ang. *three* 'ua.'...(SIS) < orosz *t* + *ri*, litv. *trỹ-* (< *t* + *rỹ-*) + *-s*, lat. *trē* (< *t* + *rē*) + *-s*, görög *trei* (< *t* + *rei*) + *-s*, óind. *traja* (< *t* + *raja*) + *-s*, ném. *d* + *rei*, ang. *th* + *ree*.

A 'három' számnévek alapjelentése kettőhöz tartozó, kettő meg egy'. Úgy is felfoghatjuk, hogy a két szülő és az utód együttese. Ezt tükrözi a számnévek szerkezeti felépítése is.

2.10. A földrajzi nevekben a *víz* szó és a víz jelentéssel kapcsolatos szavak igen gyakoriak, amelyek összefüggnek az **egy**, a **kettő** és a **három** számnévvel. Ezt a kapcsolatot tükrözik a nyelvekben használatos közsók is, vö.: csuvas *viš* 'három', finn *vis* 'folyó'? A Volga-Urál vidéke földrajzi neveiben, pl.:

Viš Pürt Šamāršā h. Ašm.XVII.297.: csuv. *Viš Pürt Šamāršā* or. *Trex-Izb-Šemurša*, falu neve, NAP: csuv. *Višpürt Šamāršā* or. *Trexizb-Šemurša* Še., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Viš* ← csuv. *viš* 'három' + *Pürt* ← csuv. *pürt* 'ház' + *Šamāršā*.

Viš juman varē d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Viš juman varē* Ja., < csuv. *Viš* ← csuv. *viš* 'három' + *juman* ← csuv. *juman* 'tölgy' + *varē* ← csuv. *var* 'árok, patak' + csuv. -ē: birtokos személyjel.

Viš sul jupě d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Viš sul jupě* M. < csuv. *Viš* ← csuv. *viš* 'három' *sul* ← csuv. *sul* 'út' + *jupě* ← csuv. *jup* 'elágazás' + csuv. -ē: birtokos személyjel.

Viš tu d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Viš tu* Ja. < csuv. *Viš* ← csuv. *viš* 'három' + *tu* ← csuv. *tu* 'hegy, domb, halom'.

Višpürt Sali h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Višpürt Sali* or. **Tri-Izby** C., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Višpürt* < *Viš* ← csuv. *viš* 'három' + *pürt* ← csuv. *pürt* 'ház' + *Sali* ← csuv. *sala* 'orosz falu, falu' + csuv. *-i*: birtokos személyjel, or. *Tri* ← or. *tri* 'három' + *Izby* ← or. *izba* 'ház'.

Viš šyrma poš f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Viš šyrma poš* Čgs., < csuv. *Viš* ← csuv. *viš* 'három' + *šyrma* ← csuv. *šyrma* 'árok, patak, szakadék' + *poš* ← csuv. *puš* 'fő, fej'.

Šurläx Viš kil h. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Šurläx Viš kil* Jan. < csuv. *Šurläx* < *Šur* ← csuv. *šur* 'mocsár' + *-läx*: valamivel való ellátottságot jelölő képző + *Viš* ← *viš* 'három' + *kil* ← csuv. *kil* 'ház'.

Troickij Posad h. Ašm.X.: or. *Troickij Posad*, település neve, NAP:-, Ar.:-. < or. *Troickij* ← ld. or. *troica* 'szentháromság, pünkösöd') + *Posad* ← or. *posad* 'mezőváros'.

Trexbaltajevo h. Ašm.IX.: or. *Trexbaltajevo* Še., falu neve, NAP: or. *Trexbaltajevo* Še., csuvas, orosz, tatár és mordvin falu, Ar.:-. < *Trexbaltajevo* < *Trex* ← or. *tr'ox* 'három' + or. *Balta?* + or. *-jev*: birtokos melléknévképző + or. *-o*.

Trijer h. Ašm.:-, NAP: or. *Trijer* Šu., mezőgazdasági közösség önálló csuvas településsel, Ar.:-. < or. *Trijer* < *Tri* ← or. *tri* 'három' + *jer*.

A Kárpát medencében, pl.:

Háromfa 'helység Somogy megyében'. A falu olyan helyen épült, amelynek három fa volt a jellegzetessége. ... (KISS 1980)

Háromhuta 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében'. ...A korábban Regéchez tartozó három üveghutát, mégpedig *Ó*-, *Közép*- és *Új*huta-t *Háromhuta* néven községgé alakították. (KISS 1980)

Háromkút ld. *Bélapátfalva* 'helység Heves megyében'....Mónos határában, a Bél-kőtől északnyugatra épült 1240 előtt a Boldogságos Szűzről nevezett bélháromkúti cisztercita apátság, amely alatt az *Apátfalva*-nak hívott falu kialakult. (A *Háromkút* nevet az apátsági templom közvetlen közelében levő Hármass forrásról kapta az apátság. (KISS 1980)

Háromszék 'romániai táj a Székelyföldön'. *Három* széknek, mégpedig a Kézdi-, Orbai- és Sepsiszeknek az egyesüléséből jött létre *Háromszék*....(KISS 1980)

Háromalmás hn. Arad vm., *Háromfalu* hn. Maros-Torda vm., *Háromház* hn. Vas vm.,

Háromkút hn. Csík vm., *Hárommalatin* hn. Liptó vm., *Háromrevuca* hn. Liptó vm., Háromság ld. Szentháromság hn., *Háromsátor* hn. Vas vm., *Háromszlécs* hn. Liptó vármegye, *Háromtorony* ld. *Szinice* Krassó-Szörény vm., *Háromudvar* hn. Trencsén vm. (LELKES 1998)

2.11. A 'harmadik' sorszámnév a földrajzi nevekben a Volga-Urál vidékén, pl.:

Viššëměš Värmankassi h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Viššëměš Värmankassi* ← *Värmankas-Jamaš* or. *Tretji Vurmankasy* ← *Vurmankasy* C., csuvas falu, Ar.:-. < *Viššëměš* ← csuv. *viššëměš* 'harmadik' + *Värmankassi* < *Värman* ← csuv. *värman* (< *vurman*) 'erdő' + *kassi* ← csuv. *kaš* 'falu' + csuv. *-i*: birtokos személyjel, or. *Tretji* ← or. *tretji* 'harmadik' + *Vurmankasy* < *Vurman* ← csuv. (*värman* <) *vurman* 'erdő' + *kasy* ← csuv. *kassi*.

Tretji Algaši h. Ašm.:-, NAP: or. *Tretji Algaši* Jau., csuvas falu, Ar.:-. < or. *Tretji* ← or. *tretji* 'harmadik' + *Algaši*.

A Kárpát medencéből nincs adatunk.

2.12. 'Hármas' jelentésű szavak a földrajzi nevekben a Volga-Urál vidékén, pl.:

Troickij Posad h. Ašm.X.: or. *Troickij Posad*, település neve, NAP:-, Ar.:-. < or. *Troickij* ← ld. or. *troica* 'szentháromság, pünkösöd') + *Posad* ← or. *posad* 'mezőváros'.

A Kárpát medencében, pl.: *Hármasfalu* hn. Vas vm., *Hármashalom* ld *Hármasmalom* Zala vm.,

Hármaspatak Szilágy vm. (LELKES 1998)

2.13. A 'három' számnévvel azonos alakú szavakat tartalmazó nevek vagy a neveket alkotó elemek, amelyek 'víz' jelentésűek is lehetnek a földrajzi nevekben a Volga-Urál vidéken, pl:

Višikassi h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Višikassi* ← *Čirküllě Višěkassi* or. *Vizikasy* C., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Višikassi* + csuv. *kaš* 'falu' + csuv. *-i*: birtokos személyjel.

Viš ana pyläx d. Ašm.:-, NAP:, Ar.: *Viš ana pyläx* M-P., erdő. < csuv. *Viš* ← csuv. *viš* 'három' + *ana* ← csuv. *ana* 'parcella' + *pylāx* ← ld. csuv. *pyllāx* ⁴⁷'tisztás'.

An šyrmi f. Ašm.I.209.: csuv. *An šyrmi* Kozm.u., patak neve az or. Bol'soje Karačkinó mellett, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *An* ← vö.: mar. *aη* 'rés, folyótorkolat' + *šyrmi* ← csuv. *šyrma* 'árok, patak, szakadék' + csuv. *-i*: birtokos személyjel.

A földrajzi nevek körültekintő vizsgálata során eldöntendő, mikor szolgált alapul számnév és mikor vizet jelentő szó.

A Kárpát medencében, pl.:

Viš 'Jugoszláviai sziget Splittől dél-délnyugatra'...Az a feltevés, hogy tkp. értelme 'vizen lévő erődítmény' lett volna, nincs valószínűsítve. (KISS 1980)

Višk 'helység Kárpát-Ukrajnában Husztól délkeletre'. Pusztá személynévből keletkezett magyar névadással...(KISS 1980) ← vö.: ko. *vis* (*visk-*) 'vízfolyás, csatorna, amely a folyót a tóval köti össze', finn *vesi* 'víz'.

Visó 'a Felső-Tisza bal oldali mellékvíze'. Valószínűleg ősi ie. folyónév, amelyben az ie. *ueis- ~ *uis- 'folyik, szétfolyik' tö rejlik.

Répevis 'helység Győr-Sopron megyében'...1928-ban *Káptalanvis* és *Nemesvis* községeket *Répevis* néven egyesítették. *Vis* hn. magyarázatához ld. *Viss* hn. szócikkét....(KISS 1980)

Viss 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében'. Pusztaszemélynévből alakulhatott magyar névadással....(KISS 1980)

Visz 'helység Somogy megyében'....(KISS 1980)

Viszák 'helység Vas megyében'.... (KISS 1980)

Viszla ld. *Visztula* 'Lengyelország legnagyobb folyója'...(KISS 1980)

Visznek 'helység Heves megyében'...(KISS 1980)

3. Összegzés

Amikor a magyar és még számos nyelvben az *egy*, *fél*, *kettő*, *iker*, *dupla*, *ág*, *elágazás*, *három* szavak jelentéstartományát és az egymáshoz való viszonyukat vizsgáltuk, egyben a nyelvünk logikájának alapjaiba kívántunk betekinteni. A vizsgálatok során kiderült, hogy az emberi gondolkodás és a nyelv születését is kutatjuk, amikor a legegyszerűbb számneveket szeretnénk megfejteni. A Volga-Urál vidékén a török és a finnugorhoz sorolt nyelvek olyan szavakat ismernek, amelyek gyakran összetartoznak az indoeurópaihoz sorolt nyelvekben használatos szavakkal. Ha az egymástól való kölcsönzés kizárt, tisztázni kell az azonosság, az összetartozás okát.⁴⁸

A páros megnevezések vizsgálatára azért van szükség, mert egységet alkotnak, közülük van az egyhez és a kettőhöz is. Az egyben benne van a kettő, az egyben benne van minden. Eleink a számnevek megalkotásához a mintát a földrajzi nevekből, közelebbről a víz működéséből vették. A megfigyeléseik során látták, hogy a tóból kihajthat egy vagy két folyó. Egy vízből születik kettő. Másik eset, amikor két tóból születik egy-egy folyó, majd a két folyó egybefolyik, innentől kezdve egy folyóként, egy harmadikként megy tovább. Az egyik megközelítés szerint kettőből lesz egy, másfelől a kettőből lesz egy harmadik. Így a három felfogható egynek vagy az egy háromnak, ugyanakkor az egyben benne van a kettő. A továbbiakban értelmezzük az **ikerszókat**.

Az egy és a kettő viszonya: A számnévi elemek külön-külön és együttesen is ugyanazt jelentik. A fél az egy, az egy iker is, az iker pedig egy.

Az egy és az iker viszonyában az egy fél is, meg egy is. Az iker egy is meg kettő is. Ilyen az ősvíz, az őszanya természete. Az egyben már eleve benne van a kettő ill. annak a lehetősége.

Az egy és a tíz viszonya: A legtöbb nyelvben nem ismerhető fel a *tíz* jelentéstartalmában az *öt öt*, azaz a két darab ötös. Ugyanakkor látható benne az 'egy', az egység.

Az egy és az ezer viszonya: Vannak nyelvek, amelyekben az ezer egyetlen egységet jelöl és az 'ezer' számnevet vizsgálva nem ismerhető fel a *tíz száz* összetétel és jelentés, hanem az 'egy' számnévhez illetőleg ennek a végső jelentéséhez a forráshoz, a maghoz jutunk el.

A három és a kettő viszonya: A *három* (or. *tri*) szó töve (*t*) az indoeurópai nyelvek adataiban azonos a 'kettő' jelentésű szavakkal. A magyar *három háro-* előtagja azonosítható a *két* számnévi alakkal. A *három* megfelelői az indoeurópai nyelvekben a magyar *iker* szó és megfelelőivel tartozik össze, amelynek a tövében benne van az *ág* kettős jelentése.

A három és az egy viszonya: Kezdetben az iker folyók egy tóból, mocsárból folytak ki, majd azok is megkapták az iker elnevezést, amelyek két külön forrásból származnak, de egybe torkollanak. Formailag ez utóbbi háromágú víznek látszik, logikailag viszont a kettőből lesz egy. Olyan, mint az ipszilon Y, nem véletlen, hogy ezt a betűt pl. Svájcban ikeknek hívják.

A kutatásaink fényében az *egy*, *kettő*, *három* számnév születése összefügg a víznevek születésével, egyes tulajdonságaival. E számnévek elnevezésének logikájával összetartozik kultúránk számos területe. Így pl. az őshaza a kétágú folyó köze, mint őszanya; a szarvasállat, mint őszanyát, őshazát jelképező állat; *Hunor*, *Magor* két egytestvér története; a kettős királyság intézménye; az ék alakú hadtest; számos közszónk születése e logikán alapul; pl. magy. *asszony*; vagy a 'Három a magyar igazság' legendája, amely annak ellenére, hogy három, mégiscsak egy.

Következésképp, a kettősség, ikerség szempontból is tanulmányozni kell a vezérnevek keletkezését, a két ellentétes jelentésű szavak összegének jelentőségét, pl. magy. *isten*, *asszony*, *ara* szavaknál és az asszonynév használatát a magyaroknál, azt a körülményt, hogy a kétágú tárgyak egy ponton egyesülnek. Az egyben kettő, esetleg több is lehetséges. Mindez utal arra is, hogy az azonos alakú, a többjelentésű és a rokon értelmű szavak vizsgálata úgy tartozik ide, hogy vannak köztük olyanok, amelyeknek közös az etimológiájuk, pl. magy. *sír* 1. 'hullatja könnyeit', 2. 'sírgödör' 3. 'sírhalom'.

Az emberi gondolkodás kialakulásának és a nyelv születésének folyamatában a következő sorrendiség tehető fel: valóság → a valóság képének megjelenése a tudatban, a képzetek kialakulása → a képzetek társítása → a képzeteknek és a képzettársításnak szavakban, énekben, zenében, írásban, rajzban, mozgásban stb. való testet öltése. Az első szóbeli megjelenés hangutánzó szavak formájában elsőként a víz hangját utánózták.

A gondolkodás és a nyelv kialakulása a kettő (valóság és a képzet) kölcsönös egymásra hatása révén történik. Gondolkodásunk születése és fejlődése a nyelvben testesül meg. A nyelv kifejezési forma. Kifejezési forma, tehát egyfajta nyelv a beszéd, az ének, a zene, az írás, a rajz stb.

A gondolkodás és a nyelv továbbfejlődése pedig a valóság, a képzet, a képzettársítás és a nyelv kölcsönös egymásra hatása során lehetséges.

A két nyelvi sík (valóság, képzet) egysége tükröződik, testet ölt a nyelvben, szavakban, szintagmákban stb., azaz a harmadik síkban.

Szintetikus, szint, szintetizálás, egységbe foglalás, több mint lineáris jelenség, bár azt is magába foglalja.

A természeti körülmény meghatározza az életkörülményeket, ez pedig a nyelvet motiválja. A nyelv gazdagsága függ a tudatban végbemenő asszociáló képességtől.

Nyelvünk megfejtése a születéstől máig csak úgy lehetséges, ha nyelvünk kapcsolatait is megismerjük.

Szintagmatikai szempont: Az asszociatív viszony megjelenési formáját kutatjuk. Nem elméleti, egymást követő elemek sora. A köztük lévő kohézió: asszociatív viszony. Az asszociatív viszony: elméleti egymásra épülő sor.

Egyben: mert a kettő (szintagmatikai szempontú megközelítés), az asszociatív viszony felőli megközelítése a földrajzi neveknek.

A nyelv mélyén meglévő egyetemes logikai alaptól kell kiindulni. Erre alkalmasak a földrajzi névi kutatások. Szinkronia és diakronia egyszerre van benne.

Fogalom: hang + kép asszociáció, ennek az eredete a nyelv keletkezése. Az asszociációs szálak kezdetben erősebbek.

Minden nyelv visszavezethető a saját ősnyelvi állapotáig, de a legtöbb ilyen ősnyelv a legősibb nyelvnek egy-egy állomása csupán. A nyelvek ősisége abban mérhető le, hogy egy nyelv a saját legősibb állapotához képest egy másik nyelv ősi állapota milyen, vagyis két ősi állapot hogyan viszonyul egymáshoz.

A *duális* a kettővel kapcsolatos, a *sok*, *rengeteg*, *tömény* pedig a sűrűvel, amely a forráshoz, a maghoz, az egyhez vezet. Ld.. *sok*⁴⁹, *-leg*: felsőfok, *rengeteg* (erdő) 'sűrű erdő', van gyűjtőnév szerepe, valamivel való ellátottságot jelölő jelentése. A 'sok' jelentés a vízforrásra, a vízre is vonatkozik, ezért a többesjel (*-k* és *-t*⁵⁰), valamint a birtoktöbbsítő jelek (részben *k* és *t* fejleményei) vizet, forrást, magot jelentő szóból megfejtendő.⁵¹

A duális jele a *-ka* a két, kettő számnévből fejlődött. A magyarban ismert többesjel *-k*, a PU-nak tulajdonított *-k*, *-t*, és az *-i* (birtoktöbbsítő jel) azonban nem fejlődhetett a *két*, *kettő* számnévből. A három nyelvcsaládhoz sorolt nyelveken túliak is egymással összetartozó adatokat – ha a kölcsönzés lehetősége kizárt – csak úgy ismerhetnek, ha közülük volt, közülük van a közös gyökerekhez. A többesjel régisége egyértelmű. Az akadémiai álláspont szerint „Bizonyos valószínűsége van ... annak, hogy az *i* birtoktöbbsítő funkció igen régi, alapnyelvi előzményü.” (HAJDÚ 1966:130)

A kutatásaink fényében úgy látjuk, hogy a nyelvünkben benne van az uráli, altáji és az indoeurópainak tulajdonított jelleg ősi szinten, nem pedig kölcsönzés szintjén. Ezekről elkülöníthetők az igen késői, kölcsönzés útján hozzánk került szavak a tulajdonságaikkal, grammatikai jellemzőikkel együtt. A kérdés másik irányból is vizsgálatra szorul, vagyis az ősmagyarból, mint szubsztrátum nyelvből mely nyelvekbe milyen szavak kerültek.

Nem az a kérdés, hogy nyelvünk ugor vagy török. A lényeg az, hogy melyek azok az ősi elemek, amelyek mindhárom nyelvcsalád nyelveiben előfordulnak s azok mentén hogyan jutunk el a kezdetekig. Ily módon megírhatók az etimológiák, megvilágosodnak a grammatikai elemek, elkülönülnek azok a nyelvek, amelyekhez nem ősi gyökérszálon jutottak el a nyelvünk rendszerébe illeszkedő szavak.

A legrégebb népneveink keletkezése és a szarvas ős gondolata összetartozik és olyan őshaza képét őrzi, amely először egy forrásból eredő két folyó között volt, de két forrásból eredő két folyó között is lehetett.

E kulturális örökség nem kutatható a kezdetek megismerése nélkül, amelynek tanulmányozása nemcsak túlmutat a Kárpát medence és Európa határain, de Ázsia földrajzi nevei és az Ázsiában régen és ma beszélt nyelvek sem nélkülözhetők a magyar nyelv logikai alapjának a megismeréséhez. Ezen kutatói munkák figyelembe vétele nélkül az európai népek kultúrája és történelme ismeretének és terjesztésének javítása nem lehetséges. Az európai jelentőségű kulturális örökség megőrzése is csak az e munka révén lehetséges.

A földrajzi nevek összehasonlító hangtani, alaktani és jelentéstani vizsgálatainak az eredményei a nyelv közsavaira, grammatikájára is érvényesek. A tulajdonnevek és a közsók együtt annak a nemzetnek a kultúrájáról, nyelvéről, történelméről szólnak, amely élete során gazdagította nemcsak Európa, de Eurázsia kulturális örökségét. Az egyes kategóriák adatai kiegészíthetők más nyelvű területek idevonatkozó adataival, amely munkára az adott nyelv, nyelvek szakavatott ismerői vállalkozhatnak érdemben. E munkára pedig szükség van azért is, hogy lássuk, az összejt és a jelen állapot közötti úton hol helyezkednek el a népek és a nyelvek, köztük a magyar, akiknek a gondolkodásmódját József Attila a zsigereiben érezte:

„A Duna csak folyt. És mint a termékeny,
másra gondoló anyának ölén
a kisgyermek, úgy játszadoztak szépen
és nevetgéltek a habok felém.
Az idő árján úgy remegtek ők,
mint sírköves, dülöngő temetők.

Én úgy vagyok, hogy már száz ezer éve
nézem, amit meglátok hirtelen.
Egy pillanat s kész az idő egésze,
mit száz ezer ős szemlélget velem.

Látom, mit ők nem láttak, mert kapáltak,
öltek, öleltek, tették, amit kell.
S ők látják azt, az anyagba leszálltak,
mit én nem látok, ha vallani kell.

Tudunk egymásról, mint öröm és bánat.
Enyém a múlt és övék a jelen.
Verset írunk – ők fogják ceruzámat
s én érzem őket és emlékezem.” (JÓZSEF Attila A Dunánál)

A fentiek értelmében a kettős kereszt, mint jelkép a nyelvünkben a kettősség sokaságát tartalmazhatja, amelyek végül mind és mindig az egységet jelképezik. jelölheti a kettős forrást, jelölheti az élet magját, kiinduló pontját, amelyhez két különmű mag találkozása szükséges, jelölheti a kettős fejedelemséget stb. Őseink azt is tudták, hogy a Nap és a Föld nászából élet születik. Az egyik kereszt szimbolizálhatja a Napot, a másik pedig a Földet. Ugyanakkor. benne van az élet folytonossága is: amint a tóból, forráshelyről kijön a víz, folyóvá, élővé válik, majd idővel belefolyik egy másik tóba, ahol holt lesz, ugyanakkor a tóból egy másik helyen kifolyik a víz, új folyó születik. A halálban benne van a születés s a születésben benne van a halál. A születés, halál, születés halás örökös kettőssége egyben az élet örökkévalóságát is jelképezi. A kettős kereszt tehát az ősi gondolkodásunk jelképe, a kettő egységének, mint az örök életnek a szimbóluma.

4. Rövidítések

A. Alikovszkij rajon

Abz. Abzelilovszkij rajon

alt. altáji

ang. angol

azerb. azerbajdzsán

Bajm. Bajmakszkij rajon

bask. baskír

Belokat. Belokatajszkij rajon

Belor. Beloreckij rajon

Bug.u. Bugurszkij ujezd

Burz. Burzjánszkij rajon

Buu. Buinszkij ujezd

C. Civilszkij rajon

Cu. Civilszkij ujezd

Č. Csebokszarszkij rajon

csag. csagatáj

Čgs. Csebokszárszkij gorszovjet

csuv. csuvas

d. domb

Davl. Davlekanovszkij rajon

f. folyó

fi. finn

fn. főnév

fr. francia

gen. genitivusz

Gm. Gornomarijszkij rajon

h. hely

hak. hakasz

hn. helynév

I. Ibreszinszkij rajon

ieu. indoeurópai

Išim. Isimbajszkij rajon

Ja. Jadrinszkij rajon

jak. jakut

Jal. Jalcsikszkij rajon

Jal.u. Jalcsikszkij ujezd

Jan. Jantikovszkij rajon

Jau. Jadrinszkij ujezd

Kal. Kalinyinszkij rajon

Kalt. Kaltaszinszkij rajon

kfn. középfelnémet

kirg. kirgiz

kkalp. karakalpak

ko. komi

Kozm.u. Kozmogyemjanszkij ujezd

Kra. Krasznoarmejszkij rajon

Kugarč. Kugarcsinszkij rajon

Kumert. Kumertauszkij rajon

lat. latin

M. Morgausszkij rajon

magy. magyar

md. mordvin

mdE. mordvin erza

mdM. mordvin moksa

Mijak. Mijakinszkij rajon

mn. melléknév

mong. mongol

M-P. Marinszko-Poszadszkij rajon

ném. német

nog. nogaj

ófn. ófelnémet

ojr. ojrot

or. orosz

oszm. oszmán

osztj. osztják

ÓT. ótörök
Še. Semursinszkij rajon
Šix. Sihazanszkij rajon
Šu. Sumerlinszkij rajon
Salavat. Salavatszkij rajon
szn. személynév
Sterlib. Szerlibasevszkij rajon
t. tó
Tar. Tarhanovszkij rajon
tat. tatár
Tet.u. Tetyusszkij ujezd
Tujm. Tujmazinszkij rajon
tuv. tuvai
türkm. türkm.
U. Urmarszkij rajon
ujg. ujjur
üzb. üzbég
V. Vurnarszkij rajon
v. vallás
vm. vármegye
vog. vogul
vö. vesd össze
Zianč. Ziancsurinszkij rajon

5. Források

- BAKOS 1989 - BAKOS Ferenc *Idegen szavak és kifejezések szótára* Akadémiai Kiadó Budapest 1989
D.A.DLUGI – B.G.RAJEVSKIJ – N.R.BURAVCEVA 1974 - (D.A.DLUGI – B.G.RAJEVSKIJ – N.R.BURAVCEVA *Csesszko-Russzkij i Russzko-Csehszkij Szlovar'* 1974)
GYÖRKÖSSY 1986 - GYÖRKÖSSY Alajos *Latin-Magyar szótár* Akadémiai Kiadó Budapest 1986
LELKES 1998 - LELKES, György 1998. *Magyar helységnév-azonosító szótár*, Baja, Talma Könyvkiadó.
SZINNYEI 1884 – SZINNYEI József 1884. *Finn-Magyar szótár*. A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása.
VARSÁNYI 1963 - VARSÁNYI István *Magyar – lengyel szótár* Budapest 1963)
VÁSÁRHELYI – FÁBIÁN 1991 - VÁSÁRHELYI Júlia – FÁBIÁN Zsuzsanna *Magyar – Olasz Útiszótár* Terre Budapest 1991

6. Irodalom

CZEGLÉDI 2004 - CZEGLÉDI Katalin *Nyelvi kapcsolatainkról másképpen* (Ellentét és ekvivalencia a földrajzi nevek jelentésében in: *Eleink* 2004:5-31. III. évf. 1. szám (5.))

CZEGLÉDI 2004 – CZEGLÉDI Katalin *A magyarság, Európa és Kelet a földrajzi nevek fényében* (Az ungar népnév kapcsán) 2004. A konferencián elhangzott előadás írott változata megjelenés alatt.

HAJDÚ 1966:68 - HAJDÚ Péter *Bevezetés az uráli nyelvtudományba* Tankönyvkiadó Budapest 1966

HAJDÚ – DOMOKOS - HAJDÚ Péter – DOMOKOS Péter *Urali nyelvrokonaink* Tankönyvkiadó Budapest, 1980

Jegyzetek:

1 Vö.: *evidencia* 'nyilvánvalóság, bizonyosság,...valamely tételnek, állításnak bizonyítására nem szoruló, nyilvánvaló volta. (BAKOS 1986)

2A TESz olyan adatokat is hoz, amelyek nem tartoznak ide, mert azok nem *k-*, hanem *t-* fejleményeivel kezdődnek (vö.: *szam. jur. síde*, jeny. *sire, side*, tavgi *siti*, szelk. *sede, sitte*, kam. *šide*), ezért a magy. *iker* szóval és török stb. nyelvi párhuzamaival rokonok etimológiailag.

3Vö.: ang. *one* 'egy'.

4Vö. magy.(*el-*) + *-ső*: sorszámnev képző.

5Vö.: koreai *el* 'egy'.

6 Ld. az *egy* jelentésű földrajzi neveknél.

7Eleink gondolkodása szerint a forrás nemcsak egy és első, hanem sok, mindennél a legtöbb is, hiszen a magban szunnyad az egész élet.

8 Vö.: *tenmagad* = *temagad*.

9Vö.: oszm. *başka* 'másik'.

10 A magyarban a *magányos* és *egyedüli* szavak tövei a *mag* és az *egy* nemcsak jelentésükben erősítik egymást, hanem igazolható a közös gyökérből való származásuk, amelyre más dolgozatban térünk ki.

11 Vele közös gyökerű a csuv. *pěčěk* 'pici, kicsi'.

12 Vö.: szlovák *jeden* 'egy'.

13 Vele rokon, de végső eredetét nem a szláv nyelvekben kell keresni az oroszban ismert *doroga* 'út', *drug* 'barát', *tovarišč* 'társ, barát', de a magyar *társ* szó is velük együtt ősi közös gyökerű. Az egyik legrégebbi jelentése 'utitárs' lehetett, s az *út* először a folyóvíz csinálta útra a folyómederre vonatkozott. Itt kell kezdeni a szó magyarzatát.

14 Az átadó nyelvben az *-s-* magánhangzó közi helyzete miatt félzöngésen ejtett hang volt, amit az orosz zöngésnek vett át. A palatális voltát pedig az orosz a rákövetkező *-i-*vel őrizte meg írásban. Az átadó forma a csuv. *puš* elődje **puši* lehetett.

15 A bask. *bar* 'van, létezik' a komplex jelentés másik alkotó része. Nem szolgálhatott alapul a víznévnek, bár a szó családjába tartozik.

16 Megfejtése lehetséges e téma kapcsán. A *mind* (*én + te* összege) eredendően összetett szó, jelenti a női és a férfi minőség együttesét is..

17 Vö.: magy. *Piri* családnév ← *Pér* < *Pir* hn. Hont vm. (KÁZMÉR 1993)

magy. *piri* 'pici, kicsi' a Tiszántúlon ismert, ez az alakváltozat nem szerepel a TESz-ben, vö.: *pirinyó*, *pirinkó*, *paránkó*, *purinkó*...Hangfestő eredetű szócsalád...(TESz) A pVrVnkV az eredetibb, teljesebb alak. A magyar ismeri az *-nk-*, *-ny-* és a *0-* megfelelőket tartalmazó változatokat.

- [18](#) Vö.: CZEGLÉDI 2004. Attila
- [19](#) Ehhez szorosan kapcsolódik a magyarban az *egy* 'szent' jelentésű szó, vö.: *egyház* 'templom', amelynek régi magyar alakja feltehetően **id ~ igy* volt,....(TESz)
- [20](#) Eredetileg elágazó folyót jelölhetett.
- [21](#) A kelta és az urál-altáji egyezések okát vizsgálni kell.
- [22](#) Az utótag a 'fenyő' szóval kapcsolatos, vö.: CZEGLÉDI 2004:5-31.
- [23](#) Az előtag (*Belső-*) vizsgálata segít értelmezni a forrásnévi „belső baskírok” szókapcsolatot.
- [24](#) Vö. *varě*: birtokos személyjellel ellátott szó.
- [25](#) Vö.: CZEGLÉDI számjelölés.....
- [26](#) Értelmezése azért is fontos, mert a forrásokban a a magyarok lakóhelyének a megjelölésekor is használják, vö.: közülük ...volt az első'...Értelmezése még mindig nem egyértelmű.
- [27](#) A név jelentése lehet 'kettős forrás'. Másik lehetőség szerint a *Jěķēr* névben itt a folyóra gondoltak.
- [28](#) Alakjuk a körrel kapcsolatos, kör alak pedig két ív összegéből keletkezik. Mind a makk, mind a toboz jelképezi az egyet, miközben magában foglalja a kettőséget is.
- [29](#) A szókezdő *j-* és *d-* úgy viszonyulnak egymáshoz, mint a tat. *Julaj* és a magy. *Gyula* stb. A képző jelentése eredetileg vízre vonatkozhatott, azaz vízzel való ellátottságot jelölhetett mint önálló szó, amely idővel képzővé fejlődött.
- [30](#) A magyar *dupla* 'finom, valódi, kettős...' Latin eredetű szócsalád, vö. lat. *duplus* 'kétszeres, kettős, még egyszer olyan sok, nagy, hosszú stb. '...(TESz) francia és német megfelelőinek is hasonló a jelentésük. Egyik sem ismeri a kettős, iker értelemben használt 'elágazó' jelentést.
- [31](#) A *nyereg* készítőskor is a természet egy darabjának az alakját másolták le. Ebben a rendszerben a nyereg etimológiája is maradéktalanul megírható.
- [32](#) Ezek etimológiáját az egy pontból kiinduló és egymástól távolodó két szár formája, mint alapjelentés figyelembe vétele segíti.
- [33](#) Innen lehet megfejteni a csuvasok nevének a *šupaš, šapaš, čuvaš* változatokat. Ugyanúgy kapcsolatos az 'elágazás' jelentéssel, mint a magyarok nevei.
- [34](#) Két elágazó szarváról kapta az elnevezést.
- [35](#) A *hungar* népnévvel tartozik össze.
- [36](#) Vö. *ujgur* népnév.
- [37](#) Az *etruszk* népnév *etr* tövével tartozik össze.
- [38](#) Vö.: *magyar* népnév.
- [39](#) A *venger* és *magyar, megyer* népnévvel tartozik össze.
- [40](#) Vö.: *dvoj* < or. *dva* 'kettő' + *nik*.
- [41](#) Vö.: ko. *dvojn* 'a 'ikrek' az oroszból való.
- [42](#) Vö. ko. *ul* 'nedves, vizes'.
- [43](#) Az *-l* és az *-š* genetikailag összetartoznak úgy, mint az *-r* és a *-z* a csuv. *jěķēr* 'iker' szóban más török nyelvi megfelelőiben. A jelenséget csuvas lambdacizmus és rotacizmus néven szokás emlegetni, a kérdés azonban túlmutat a csuvas ill. bolgár magyar nyelvviszony kérdéskörén. A megoldást jóval nagyobb összefüggésekben kell keresni, ugyanakkor a magyar nyelvben egymagában megtaláljuk. A magyarázat részben abban rejlik, hogy mind a négy hang (*l, š, r, z*) ugyanarra a közös ősré vezethető vissza interdentális zöngés (*δ*) ill. zöngétlen (*θ*) spiránson keresztül.
- [44](#) A *xävā* rész összetartozhat a magy. *két* szóval.
- [45](#) A szónak rokona a csuv. *xävāš* 'lonc, szulák, farkasalma, bokros'. A bask. *kyuyš* 'ágból készült kunyhó' jelentésű. (JERGOROV 1964)

[46](#) 'valamelyike, egyike' jelentésben kell felfogni.

[47](#) A csuv. *pylăx* és *pyllăx* viszonya tisztázásra szorul. Elvileg lehetne az *-l-* kiesésével magyarázni a *pylăx* formát. Valószínűbbnek tartjuk azonban, hogy a *pylăx* és a *pyl* (vö.: *pyllăx* < *pyl* + *-lăx* szótöve) tartozik össze, amelyekkel rokon az orosz *pole* 'mező, erdő nélküli hely'. A *pyllăx* *-lăx* eleme valamivel való ellátottságot jelölő képző, így a *pyllăx* 'mezőség' jelentésű.

[48](#) Jelen dolgozat témakörén túl is egyre több ilyen szót ismerünk meg.

[49](#) Ld. magyar *csűnik* szó és társai.

[50](#) A mongolban is megvolt.

[51](#) Bemutatása másik dolgozat feladata.

Czeglédi, Katalin: The Double Cross as Symbol in the Hungarian Language

In this article the author analyzes the use and symbolism of the double cross in the Hungarian Language. It is pointed out that its use reflects a deep philosophical meaning.

~ ~ ~ ~ ~ ~

TÖRTÉNELEM

Erős Vilmos : Van-e a történelemnek elmélete?¹

Rezümé

A fenti tanulmány egy néhány évvel ezelőtt, Magyarországon kiadott historiográfiai, illetve (inkább) történetelméleti szöveggyűjtemény kapcsán készült. A tanulmány szerzője részben megkísérlti elhelyezni a korábbi, hasonló jellegű vállalkozások sorában a szóban forgó kiadványt. Legfontosabb kifogása (egyéb, apróbbnak minősíthető problémák mellett), hogy a kötet szerkesztői alapvetően szisztematikusan, nem pedig történeti alapon próbálták rendszerezni a közreadott (egyes esetekben magyarul első ízben olvasható) anyagot. A szerző a szellemtörténet (Geistesgeschichte) kapcsán mutat be egy példát, hogy – szerinte – hogyan lehetne a leginkább hasznosítani a kötetekben publikált szövegeket. Ezzel együtt nem tagadja a kiadvány nagy jelentőségét, amely – meggyőződése szerint – még hosszú ideig az ilyen jellegű vizsgálódások alapvető kiindulópontjaként fog szolgálni.

Az 1990-es évektől kezdődően a magyar társadalomtudományos irodalomban, illetve a könyvkiadásban jelentősen megszaporodott a történelem elméleti kérdései (azaz a történetelmélet) iránt való érdeklődés. Az itt ismertetendő kötetek kapcsán mindenekelőtt az a kérdés vetődik fel, hogy van-e a történelemnek tulajdonképpen elmélete? A kötetek ugyanis ezt a címet kapták, jogos tehát annak a kérdésnek a felvetése, hogy beszélhetünk-e egyáltalán ilyesmiről; másrészt ez a probléma szerintem a kötet beosztását, az itt bemutatott igencsak terjedelmes anyag elrendezését alapvetően befolyásolja.

Mielőtt a feltett kérdésre behatóbban válaszolnék, szeretném előrebocsátani, hogy az itteni köteteket a magyar történettudomány történetében kiemelkedő jelentőségű eseménynek tekintem, hiszen Balogh Józsefnek a hatvanas években kiadott és mind formai, mind tartalmi szempontból igencsak kifogásolható három kötetes összeállítása² után ez az első, hasonló jellegű és az említettek már terjedelmi szempontból is jócskán meghaladó vállalkozás. Azt is szeretném előre jelezni, hogy a kötetekhez számos kiegészítő megjegyzésem lenne (részben az irodalomjegyzékre vonatkozóan, részben formai, fordítási és fogalmi kérdéseket érintve [például a kötetekben számos alkalommal hibásan szerepel a Windelband által meghonosított idiografikus módszer, amelyet az összeállítók/fordítók következetesen, de hibásan ideografikusnak tüntettek fel stb³.]; részben pedig bizonyos (fundamentálisnak tűnő) szerzőket – így Nietzsche, Ortega, Maritaint, Lukács Györgyöt, illetve a történészek közül pl. Friedrich Meineckét vagy Herbert Butterfieldet – igencsak hiányolok⁴.

De ezek egyelőre csak részletkérdések, illetve megjegyzések, előadásom fő kérdése ugyanis, s ez viszont a kötetek alapkoncepcióját érinti: van-e a történelemnek elmélete, amelynek alapján össze lehetne állítani a történelemnek valamennyi, de legalábbis a legfontosabb teoretikus problémáját érintő szöveggyűjteményt?

Meglátásom szerint ugyanis a kérdés (elsősorban persze történészi/történeti szempontból) alapvetően nemmel válaszolható meg s mindez előrevetíti már a kötetrel kapcsolatos legfontosabb kifogásomat.

Szerintem ugyanis ebben a formában a kötetek használhatósága (bármilyen szemszögből) igencsak kérdéses. Hiszen az anyag elrendezése a következőképpen történt: az első kötetben egy alapvetően bibliografikus jellegű bevezetés után (amely persze – s ez az én a továbbiakban kifejtendő tézisemet erősíti – nagyrészt időrendben, tehát kronologikusan halad) található a „Mi a történelem?”, „Mi a történeti tény?”, majd „A történelem értelme, iránya, és haszna” című fejezetek. A másodikban pedig

1 (Előadás a „Történetelmélet I-II.” kötetéről tartott konferencián. ELTE-Atelier, 2007. november 16.) Jelen szöveg a konferencián elhangzott bevezető előadás szerkesztett, kibővített és jegyzetekkel ellátott változata.

A szóban forgó kötetekre vö. *Történetelmélet*, 2006.

A kötetekről megjelent bírálatok közül kiemelendő Erdélyi Á., 2007. 312-317.o.

Illetve Granasztói Gy., 2009. 190-204.o.

2 Vö. *Polgári történetfilozófia*, 1964. (Természetesen roppant elavult)

3 A szerkesztők menségére legyen mondva, a két fogalmat a komoly magyar történeti irodalomban is úton-útfélen összekeverik.

4 Nietzschehez vö. *F. Nietzsche*, 1989.

„A történeti megismerés, megértés és magyarázat” (önmagában is külön kötettel felérő, több, mint nyolcszáz oldalas alfejezet), majd „A történeti elbeszélés és a történelem retorikája”, illetve „A történelem védelmében” című fejezetek. 5

Értem én, hogy a rendszerezés itt olyasmi alapon történt, hogy a történetelmélet foglalkozhat a történeti tény mibenlétével, a történelem általános menetével (mondjuk a történelmet mozgató fő tényezőkkel, a történelem ontológiájával) vagy a történelem megismerésének, ismeretelméletének a kérdésével. Kérdéses viszont máris, hogy a történelem ismeretelméleti jellegű problémái mennyiben választhatók el a történeti tény problémájától és mi indokolja a történeti elbeszélés és a történelem retorikája külön fejezetekbe történő illesztését, hiszen ezek alapvetően elválaszthatatlanok az ismeretelméleti kérdésektől. Ráadásul ebbe az elrendezési módba igen nehezen illeszthetők a történészek véleményei, akik a megelőző történetelméleti-történetfilozófiai fejezetekben természetesen alulreprezentáltak, s akik ilyenformán mintegy tisztos kívülről állóként az utolsó fejezetbe, egyfajta függeléként kerülnek.

Véleményem szerint ugyanis a történelemnek (történész, de részben talán filozófusi szempontból) nincsen a tulajdonképpeni értelemben vett elmélete, hanem „csupán”/”pusztán” története van s e kötetek feldolgozása, értelmezése és hasznosítása/”megemésztése” (végül is egyetemi tankönyvnek készültek) csak ebben a tekintetben, tehát csak történeti alapon lehetséges. 6

(Megjegyzem azután, hogy persze mindezzel nyilván a kötetek szerkesztői is szembesültek, hiszen az egyes fejezeteken belül immár kronologikus rendben haladva mutatják be az általuk legjelentősebbnek/leginkább reprezentatívnak tartott szerzőket. Itt viszont az a megjegyzés tehető, hogy – Crocét felidézve – a kronológia még nem történelem.)

Szóval úgy gondolom, hogy az itt kiadott (egyébként még a nemzetközi szakirodalmat tekintve is páratlanul gazdag) anyag feldolgozása, „megemésztése” mindenekelőtt történeti alapon lehetséges, s aki ezzel próbálkozik, nem spórolhatja meg azt, hogy valamilyen összefüggő képet alakítson ki a történetfilozófia 18. századtól való kialakulásától kezdve a további „fejlődéséről”, valamint a történetírás/történettudomány ennél lényegesen hosszabb alakulási folyamatáról. Tisztában vagyok persze azzal, hogy a „fejlődés” fogalma egyesekben mindjárt averziót kelt s valamiféle identitás megalapozásának gyanúja merül fel. De a „fejlődés”-t további explikáció nélkül egyelőre idézőjelben használom s az már valamit sejtet, hogy a „haladás” fogalma fel sem merült.

5 Vö. *Történetelmélet*, 2006.

6 Itt szeretném jelezni, hogy a szöveggyűjtemény ilyen jellegű felosztásával kapcsolatos bírálatom homlokegyenest ellenkezik Erdélyi Ágnesnek a BUKSZ-ban megjelent írásában kifejtettekkel. Erdélyi egyetért ugyanis ezzel a felosztással, sőt egyenesen telitalálatnak minősíti azt. Vö. Erdélyi Á., 2007.

Nyilván a két vélemény közötti alapvető különbség – részben – arra vezethető vissza, hogy Erdélyi lényegében filozófusi/történetfilozófusi szemzőből olvassa e szövegeket, míg én mindenekelőtt történészi szempontból teszem ezt. Azaz Erdélyi valószínűleg (erről persze csak feltevéseim lehetnek, egy recenzió erőteljesebb általánosításra nem ad lehetőséget) e kérdéseket szisztematikusan, logikai rendben szemléli, míg az én álláspontom – a következőkből ez világosan kiderül – tekintettel van az időbeliségre, alkalmanként akár a kronológiára is.

Hozzá szeretném ugyanakkor tenni – amint erre szintén fogok utalni -, hogy a történeti álláspont érvényesítése nem jelent egyszerű kronológiát/kronológiai felsorolást s számomra roppant nagy kérdés (egyelőre a filozófián belül maradván), hogy egy szisztematikus elrendezésben elkerülhető-e olyan mindenekelőtt kategóriák/fogalmak használata, mint felvilágosodás, pozitívizmus, historizmus, neopozitívizmus, marxizmus, szellemtörténet, hermeneutika, posztmodern, posthistoire stb. Utóbbiakat a filozófus is kénytelen történeti alakzatokként tárgyalni és bemutatni, amikor már felvetődik az előző, valamint a rivális alakzatokhoz való viszony, illetve a következő áramlatokhoz kapcsolódó reláció. stb. stb. Szóval csupa történeti kérdés. Szerintem a történelem szisztematikus alapokon való tárgyalása (bár nem tagadom, hogy az Erdélyi által sugallt megoldás gyümölcsöző, ezt ő nyilván az előadásain és szemináriumain érvényesíteni tudja), főként ott jogosult, ahol a történelemnek valamely önálló elmélete fogalmazódik meg. Úgy gondolom azonban, hogy a magyar filozófia ebben a vonatkozásban reménytelen helyzetben van (nem ismerem a kötetekben szereplőkkel összevethető önálló magyar történetfilozófiai elméletet – az egy Lukács Györgyöt kivéve, de őt éppen ezért hiányolom) s legjobb képviselőinek (így Erdélyi Ágnesének) kutatásai is éppen ezért alapvetően történeti jellegűek.

Azt is hozzá szeretném fűzni, hogy (ez persze önző, történészi szempont) a történeti jellegű látásmódot azért is fontosnak tartanám, mert számos (gyakran kiváló) történész éppen így is eléggé idegenkedik a történetfilozófiai/történetelméleti kérdésektől. A történeti jellegű látásmód talán közelebb vihetné őket e problémákhoz, hiszen végül is sok esetben az ő munkájuk általánosításáról van szó!

Harmadrészt (s mindez az előző megjegyzéshez kapcsolódik) például a történeti tudásról, a történetírás „természetéről” való általános, tehát tértől és időtől független, szisztematikus elmélkedés szinte mindig felveti azt a kérdést, hogy milyen is legyen (s így milyen is lesz a jövőben) a történeti tudás és a történetírás – nem kellene-e ezzel egyidejűleg (vagy előbb) elemezni azt, hogy milyen is volt (és milyen jelenleg) a történeti tudás, tehát milyen lépcsőfokokon, milyen fejlődési ívben (ha van ilyen), divatosan – de jogosan – „paradigmák” mentén tartott, ahol tart s így a jövőbeli alternatívákat is konkrétan fel lehet vázolni, vagy inkább sejtetni (és a jelenlegit megérteni).

Megjegyzendő, hogy a nem magyar nyelvű historiográfiai és történetfilozófiai szöveggyűjtemények jelentős (nagyobb?) része ezért inkább történeti, vö. például

F. Wagner, 1951; A.1957.; Theories of history, 1959.; J. Erhard, G. Palmade, 1964; Versions of history from Antiquity to the Enlightenment, 1991; Legújabbban The Modern Historiography Reader, 2009;

Úgy vélem, hogy ezen „fejlődési” vonal keretén belül értelmezhetőek olyan fogalmak, mint historizmus, pozitívizmus, szellemtörténet, neopositívizmus, strukturalizmus, hermeneutika, posztmodern, posthistoire stb. Illetve úgy gondolom, hogy lehetetlen mindennek a történetírásra való lecsapódásának vizsgálatát mellőzni s ezért – felfogástól függően – nyilván utalni kell felvilágosodásra, romantikára, liberalizmusra, marxizmusra, konzervatívizmusra stb. , de – úgyszintén felfogástól függően – kritikai történetírásra, professzionalizmusra vagy szcientista történettudományra is.

Hogy mindennek milyen konkrét megvalósítási lehetőségeire gondolok, arra csak egy példát szeretnék felhozni, még pedig a szellemtörténetét.

Amint az idevágó kutatásokból kiderül, a szellemtörténetet számtalan aspektusból körüljárta már a szakirodalom (még ha, mint azt már felbukkanásakor sokan kritizálták, soha senki nem adta meg egyöntetű meghatározását) s a kötetben felhozott számos szerző és szöveg értelmezhető a szellemtörténet fogalmát és kategóriáját használva. Főként, ha kitérünk mondjuk (illetve azt megelőzőleg tárgyaltuk) a 19. századi historizmushoz, de legalább ennyire a pozitívizmushoz való viszonyára, a vele szinte egykorú neopositívizmusra s később a posztmodernre, amely – Frank Ankersmit meggyőző, noha persze vitatott érvei szerint – ennek egyenes ági leszármazottja⁷.

Szóval a szellemtörténet kapcsán (értelmezéstől, hangsúlytól függően, amely természetesen nyitott, több-, de nem határtalan és végtelen szólamú) lehet elemezni annak előzményeit, például a kötetben szereplők közül számosat, így Herdert és Vicot a 18. századból. De akár Voltaire-t is a felvilágosodás képviselői közül, aki megteremtette a kultúrtörténet fogalmát, ráadásul a felvilágosodásnak e keretekben való elhelyezése s mondjuk a historizmushoz való viszonya külön tisztázandó kérdés – a korábbiak folyamán.⁸

A 19. századból azután lehet folytatni Hegellel, Rankéval, Jacob Burckhardttal, Nietzschével stb. (hogy – Nietzsche kivételével – csak a kötetekben szereplőket említsem). Itt nyilván lehet érzékeltetni, hogy [értelmezéstől függően] ki milyen szemszögből előzmény. Például Herder a „népszellem” fogalmával, ha a nemzeti jellemant a szellemtörténet organikus összetevőjének tekintjük; illetve Rankét említhetjük, ha fontosnak tartjuk Meineckét és a „külpolitika elsőbbségét” valló konzervatív felfogást; valamint Vicot, Nietzschét, Burckhardtot, ha a kultúr- de inkább a civilizációkritikához és a hanyatláselméletekhez keresünk előzményeket.

Jól lehet érvelni azután amellet, hogy a szellemtörténetnek van egy többé-kevésbé körülhatárolható ismeretelméleti pozíciója. Mert (bármilyen nagy különbségek vannak is közöttük) kétségtelen, hogy Dilthey, Windelband, Rickert, Simmel, Max Weber megegyeznek a természettudományokkal szembeállított, önálló kultúr-, illetve szellemtudományok tételezésében⁹. Ez kitüntetett/par excellence szellemtörténeti pozíció s szövegszerűen bizonyíthatjuk egymásra való nagy hatásukat [épp a kötet textusai alapján] az élmény, „beleézés”, idiografikus és nomotetikus tudományok megkülönböztetése, értékvonatkozató módszer, valamint a nevezetes toposz, az „ideáltípus” kapcsán. Utóbbi áll a leginkább közel a „racionális” fogalmakat alkotó szociológiai megközelítéshez, de alapjában mégis a szellemtörténeten belül marad.

Ezzel az ismeretelméleti pozícióval (amely a számos különbség ellenére) mégiscsak a művészetek felé közelítheti a történelmet, szoros összefüggésben van a szellemtörténetnek a történelem mibenlétéről, ontológiájáról, fő mozgatórugóiról való elképzelése. Ennek egyik alapvető konstituense például Dilthey „Weltanschauung”-ról, a világnézetekről szóló tana, vagy Max Webernek, E. Troeltschnek, W. Sombartnak és másoknak protestantizmus, helyesebben kálvinizmus és kapitalizmus kialakulásáról, de főként összefüggéséről való elképzelése.¹⁰

A világnézetekről való tannak különösen a művészettörténetben volt nagy lecsapódása (összhangban persze a szellemtörténet alapvető pozíciójával, amely többnyire a magas művelődésre összpontosított s az itt testet öltő eszmékben látta a történeti vizsgálódások tulajdonképpeni tárgyát), elég csak Aby Warburg, Max Dvorak, Wölfflin, Ruskin, Panofsky, Cassirer nevét megemlíteni¹¹. Ekkortól kezdődik – pl. Michelet, Burckhardt, Lamprecht nyomán – a román, gótikus, reneszánsz, barokk, felvilágosodás, romantika fogalmainak/korszakainak/világnézeteinek módszeres kutatása, szétválasztása, „fejlődési” sorba való rendezése – szinte az összes szellemtudományi ágban, tehát nem csak a művészettörténetben. A kötetek sajnos mindebből mit sem mutatnak be, jóllehet az itt felemlített szerzők közül számosat tárgyalnak, pl. Huizingát, akinél ezek a kérdések alapvetőek, s akiről még természetesen esik szó.

⁷ Ankersmithez vö. például *F. R. Ankersmit, 1998.* 67-99.o.

⁸ Vö. erről részletesebben *Erős V., 2008/a.* 20-35.o.

⁹ U.a.

¹⁰ U.a.

¹¹ Róluk vö. magyarul újabb kiadott művek.

Például *M. Dvořák, 1980.* Illetve *U. Raulff, 1997.* 28-43.o.

Külön kérdés/pont azután a szellemtörténeten belül az egyfajta konzervatív politikai filozófia, amelyet a leginkább talán Meinecke reprezentál. (Sajnálatos módon Meineckétől szintén nem szerepel szöveg a kötetekben, pedig ő a huszadik századi német történetírás leginkább kiemelkedő személyisége s mondjuk a „*Persönlichkeit und die geschichtliche Welt*” című tanulmánya/esszéje a historizmus, illetve a szellemtörténet számos problémájának bemutatására adna lehetőséget. Arról nem is beszélve, hogy életműve a magyar problémákra való kitekintést is lehetővé tenné, hiszen magyar pendant-ja, a magyar szellemtörténet vezető alakjának számító Szekfű Gyula¹².)

Meinecke természetesen nem elszigetelt jelenség, hiszen az olasz Ferrero (és F. Chabot), de akár Herbert Butterfield[szintén hiányolom]¹³, és Oakeshott[ő viszont szerepel a kötetben] hasonló problémákat elemzett. Központi kérdés itt az ún. „*Primat der Aussenpolitik*” problémája, tágabb értelemben pedig hatalom és erkölcs, természet és szellem, nemzeti és általános emberi[racionalizmus és historizmus?] viszonya, ami még Meinecke utolsó munkáiban, így a „*Ranke und Burckhardt*” című, kifejezetten szellemtörténeti ihletésű tanulmányában is alapvető¹⁴.

További külön és önálló konstituense lehet a szellemtörténetnek az ún. kultúrkritikán és/vagy kultúrpresszimizmuson, esetenként a körforgás elvén alapuló történetfilozófia, amelyet a kötetekben leginkább természetesen O. Spengler és A. Toynbee fémjelez, de mindenképpen e helyütt lenne említendő a kötetekben úgyszintén fájdalmasan nem szereplő Ortega. (Pedig az ő „*A történelem, mint rendszer*” című munkája/esszéje magyarul is hozzáférhető, az ismeretelméletekkel foglalkozó fejezetbe könnyedén be lehetett volna illeszteni akár a teljes írást is. És persze „*A tömegek lázadása*” úgyszintén joggal hiányolható¹⁵.)

A kultúrkritikus/kultúrpresszimizista filozófiák egy tipikusan szellemtörténeti pozíciót fogalmazznak meg (s így lehet mondjuk Nietzsche vagy Vico a közvetlen elődjük), amennyiben alapvető és közös jellemzőjük a történelem általános „értelmére” vagy értelmetlenségére vonatkozó (vö. Th Lessing)¹⁶ s Karl Popper által oly kategorikusan visszautasított kérdés feltevése, amelynek egy másik közös szüzséje a modernitásból való kiábrándulás, a modernitás kritikája, kultúra és civilizáció számos kérdés elemzését lehetővé tevő szembeállítás, a „modern” tömegtársadalom mindennemű jelenségének elutasítása.

Ezen belül lehetne talán kitérni röviden a keresztény perszonalizmus irányzatára is, hiszen a kötetben két kiemelkedő reprezentánsa is szerepel, az orosz N. Bergyajev, illetve a svájci-német Karl Jaspers. Amihez csatolni lehet – legalább utalás szintjén – a magyarul szintén olvasható Löwithet, Bultmant, Taubest és persze a szintén fájdalmasan hiányzó Jacques Maritaint¹⁷.

Utóbbi kapcsán az is felvethető, hogy a keresztény perszonalizmus nem feltétlenül ciklikusan és a Nyugat/Európa pusztulását megjövendölve gondolkodik – bár a modern tömegtársadalmak által kiépített totalitarizmus- és diktatúra-kritika alapvető szüzséje itt is – s mondjuk az egyén és közösség közötti harmonikus szintézis, a Személy kialakítására vannak a jövőbe mutató alternatívái is, pl. Denis de Rougemontnál¹⁸.

Végül lehetne utalni mindennek a konkrét/empirikus történetírásban való lecsapódására is. Persze a fent említettek közül is számosan – pl. Dilthey, Meinecke, Troeltsch, a művészettörténészek, Toynbee – elsősorú történészek/történetírónak számítanak – de feltétlenül meg kell említeni a kötetben szereplők közül Burckhardt, Lamprecht(?), de legfőképpen Huizinga nevét (a nem szereplők közül pedig számosat, az osztrák Srbiktől, és Egon Friedelltől, a német Kantorowitztól kezdve egészen az orosz Rostovzeff-ig, az olasz Ferrero-ig és Chabod-ig, vagy a francia Paul Hazard-ig¹⁹), akiknek életműve értelmezhetetlen a szellemtörténetről általánosan kialakított (hogy a kötet szóhasználatánál maradjak: kolligált [Walsh] vagy szinoptikus ítélet [Mink] alapján megalkotott) fogalom nélkül²⁰. Hiszen az ő életművükre szinte egyformán jellemző a szellemtörténet nyomvonalából majdhogynem nyílegyenesen kikövetkeztethető esztéticizmus (már a szüzsében is, vö. gótika, barokk, reneszánsz, felvilágosodás stb.), a magas, elit kultúrára összpontosító (persze inkább szellemi) arisztokratizmus, általában a történelem nevelő erkölcsi célzatainak előtérbe állítása. Leginkább közös bennük azonban a mindnyájuk által tudatosan művelt

12 Vö. G. G. Iggers, 1988. (A historizmus válsága II. Ernst Troeltsch és Friedrich Meinecke című fejezet.)

13 Butterfieldhez újabban vö. M. Bentley, 2005. 55-71.o.

14 Vö. F. Meinecke, 1948.

15 Vö. J. Ortega y Gasset, 1979.

16 Ezek közül az egyik leghíresebb T. Lessing, 1927. Vö. még az utolsó lábjegyzet.

17 Maritain-hez vö. magyarul újabban Frenyó Z.-Turgonyi Z., 2007.

18 Vö. erről Erős V., 2008/b. 81-88.o.

19 Például Chabod-hoz vö. G. Sasso, 1985.

20 Vö. Louis O. Mink: A történeti megértés önállósága. In. *Történetelmélet*, 2006. 710-730.o.; William Walsh: Kolligációs fogalmak a történettudományban. Uo. 768-781.o.;

kultúrtörténet műfaja²¹, amely a sok tekintetben a társadalomtörténettel, de mindenképpen a politikátörténettel (s főként a politikai eseménytörténettel) szembenálló szellemtörténeti alapállás logikus történetírói genre-ja. ²²

Természetesen az itt felsorolt/felhozott anyag számos más elrendezése is lehetséges, illetve számosan vannak (pl. Croce, Collingwood vagy az ún. angolszász vita képviselői/résztevői), akik ebből az elrendezésből kimaradtak, s akiket viszont pl. nemzeti historiográfiák bemutatásánál tárgyalni lehet²³.

21 E műfaj kapcsán felvetődik persze, hogy – az itt elmondottakból következően – belátható időn belül végleg sutba kell dobni azt az utóbbi magyar történeti irodalomban meglehetősen elterjedt nézetet, miszerint a szellemtörténet (magyar – Szekfű Gyula, Hóman Bálint, Deér József stb. által képviselt - változatában is) a hagyományos” állam és politikátörténet-centrikus történetírói alapállás mintaképe lenne s ezzel szemben a társadalomtörténeti irányzatok jelentetnének valami „előremutatót”.

Vö. például Csíki T., 2003.

22 Úgy gondolom, hogy a szellemtörténethez hasonló rend szerint (de mindenképpen történeti alapon) lehet elrendezni a huszadik századi történetfilozófiai irányzatok kérdését is. Ez kezdődhet egy rövid visszautalással a szellemtörténetre, pl. Rickert és Windelband idiografikus és nomotetikus megkülönböztetésére, valamint – némileg talán részletesebben Toynbee nagy világtörténeti tablójára.

Sok tekintetben ehhez képest értelmezhető a neopozitivizmus, amelyhez – igen helyesen – több szöveg is kapcsolódik a kötetekben (Popper 2 szövege, illetve Hempel nagy jelentőségű 1942-es cikke.) Popper, mint ismeretes, alapvetően antihistorista pozíciót fogalmazott meg, amely gyökeresen elutasította a szellemtörténetnek (és persze Collingwoodnak) a történelem „értelmé”-re, jelentésére, az egész megragadására irányuló kérdésfeltevést.

Popperrel (és persze a szellemtörténettel) homlokegyenest ellenkező (de igen nagy hatást gyakorló) irányzat a Frankfurti Iskola, amelynek képviselői közül Walter Benjaminsól és Habermastól szerepel itt egy-egy szöveg. Talán itt hiányzik leginkább Lukács György, hiszen a „Történelem és osztálytudat” (Max Weberrel együtt) bevallottan a Frankfurti Iskola alapvető referenciaszövege. Ez jól reprezentálja az Iskola legfontosabb nézeteit magába sűrítő „kritikai társadalomelmélet” kiindulópontjait, mégha megoldási módjaik Lukácstól gyökeresen el is térnek. Az is ismert, hogy a Frankfurti Iskolának is van egy belső története, hiszen Adorno, Horkheimer (kézenfekvő lett volna „A felvilágosodás dialektikájá”-ból egy részlet szerepeltetése a kötetekben) Erich Fromm, E. Bloch, W. Benjamin, H. Marcuse (úgyisint hiányolható) végül Jürgen Habermas különböző pozíciói, illetve megoldási javaslatai az elidegenedés megszüntetésére az Iskola belső történeti alakulását is jól reprezentálják.

Jelentős eltérés van ugyanis Adorno „negatív dialektika”-ja, illetve „Az új zene filozófiája”-jában kifejtett nézetei, illetve mondjuk Marcusának „Az egydimenziós ember”-ben, illetve a hatvanas években kifejtett álláspontja között, amely – Lukács és Marx proletáriátusával szemben – már csak a társadalom margójára, perifériájára szorult rétegekben, így a diákokban, etnikai kisebbségekben, avantgarde értelmiségben, művészekben, a másként gondolkodókban és élőkben látja a valósággal való ki nem békülés/egyezés, a nonkonformizmus s így a történelem szubjektumait.

Fontos szempont a század közepén több alapvetően történetellenes irányzat megfogalmazódása, illetve szellemi-ideológiai szempontból történő előtérbe kerülése. Ilyen például az egzisztencializmus (bár ezen belül természetesen vannak különbségek – akár az egyéni életutakat tekintve is v.ö. Sartre – a történelemhez való viszonyulást illetően), a strukturalizmus, a fenomenológia, a freudizmus (természetesen a neopozitivizmus is értelmezhető ebből a szemszögből), valamint a keresztény teológiához (neotomizmus, illetve a szintén már említett perszonalizmus stb.) kapcsolható áramlatok. (Löwith?) Megjegyzendő persze ezek kapcsán az is, hogy bár nevezett irányzatok alapvetően ahistorikusok, a történetírás-/történettudományba számos csatornán keresztül leszivároghattak, hiszen aligha tagadható az összefüggés az Annales és a strukturalizmus (vö. a kötetben Braudel közismert szövege), de Ernst Nolte és a fenomenológia között is, hogy a freudizmusnak a pszichohistória kialakulásában betöltött alapvető szerepéről ne is beszéljünk.

Meglátásom szerint nem utolsó sorban ezekhez a történetellenes (vagy a történelem iránt érzéketlen, azzal szemben közömbös) pozíciókkal szemben nyeri alapvető jelentőségét a hermeneutika. Élén a kötetben szereplő Gadamerrel, aki nélkül érthetetlen a szintén (bár talán nem a leginkább reprezentatív szöveggel) bemutatott Koselleck, valamint az alapvetően az ő nyomdokain meghonosodott Erfahrungs-, illetve Begriffsgeschichte. A hermeneutikának ebben a rendben az a jelentősége, hogy revideálta, mintegy visszaillesztette jogaiba a történeti alapú megközelítést s egyáltalán a történelem autonómiáját. Hiszen, mint ismert, Gadamer részben a szellemi tudományoknak a természettudományokkal szembeni önállóságát (v.ö. magyarázat versus megértés régi, a korábbi szellemtörténeti kitekintéssel legalábbis érthetőbb problémája), részben pedig az előzetes, tehát történeti-genetikus ismereteknek s így a történeti tradíciónak a józan ész-el(common sense) szembeni rehabilitációját célozta meg.

A hermeneutika azután már átvezet a század utolsó harmadának nagy általános és történetelméleti irányához, napjaink gondolkodásának „punctum saliens”-éhez, a posztmodernhez. Ennek képviselői közül számosan szerepelnek a kötetekben, így Foucault, Ricoeur, H. White (tudjuk persze, hogy ő nem tartja magát posztmodernnek), U. Eco, F. Ankersmit stb. Természetesen a posztmodernnel kapcsolatban számos megjegyzés tehető, szerintem azonban – végső soron – mégiscsak kapcsolódik a hermeneutikához, hiszen a történelemnek a természettudományokkal szembeni alapvető különbségét hangsúlyozta. Másrészt párhuzamos/közös bennük a történeti-kulturális feltételektől függő kontextusnak, így azután az értelmezésnek, az interpretációnak a középpontba állítása is.

(Jelezni lehet azután mindennek a történetírói gyakorlatba való lecsapódását is, hiszen ma már teljesen egyértelmű a posztmodern és a történelem alulról való megközelítésének, a mindennapok, nők, szerelem, szexualitás, bűnözés stb. történetének kiemelése, végső soron az ún. történeti antropológia műfajának uralkodóvá válása, valamint a narratív szemlélet előtérbe kerülése közötti összefüggés. Ennek nevezetes ikonja (a kötetekben nem szereplő, de hivatkozott) Clifford Geertz „sűrű leírás”-a, de a kötetekben (helyeseltetően) szereplő Lawrence Stone, Peter Burke, valamint részben P. Veyne vagy J. Rüsen is.)

Hozzá lehet tenni, hogy a posztmodernhez köthető az ún. „posthistorie” úgyszintén, amelynek reprezentánsai közül Fukuyama szövege olvasható az első kötetben.

Vö. mindezekhez részletesebben *Erős V., 2008/d. 7-30.o.*

Fontosabb annak a kérdésnek a felvetése, hogy mindennek mi köze van előadásunk alapvető problémájához, hogy ti. van-e a történelemnek elmélete?

Meglátásom szerint a fenti példák éppen azt a konklúziót támasztják alá, hogy a történelemnek nincsen egy olyan elmélete, amelynek keretein belül az itt szereplő szövegek elemezhetők és értelmezhetők volnának. De van története, hiszen, mint látható volt a szellemtörténet és a huszadik századi történetfilozófiai iskolák is egyedi történeti alakzatként, konkrét történeti előzményekkel, a más, rivális iskolákhoz(pl a pozitívizmushoz) való viszonyukban, az irányzatokon belül a különböző felfogások egymáshoz való relációjának, vitáinak a belső „fejlődés”-ük/alakulásuk vagy a konkrét/empirikus történetírásra való hatásuk bemutatásával voltak értelmezhetők.

A fő kérdés, amire az ilyen jellegű vizsgálódások irányulnak ennek megfelelően nem az, hogy milyen a történelem /és a történelemről való gondolkodás, illetve a történelemtudomány általában (tértől és időtől függetlenül és főként, hogy milyennek kellene lennie a történelemnek (egy absztrakt, elvont racionalizmus szemszögéből), hanem annak a konkrét bemutatása, elemzése és a lehetőség szerint egy fejlődési/alakulási sorba illesztése, elrendezése és így megértése, hogy eddig (azaz történetileg) mit gondoltak a történelemről, illetve hogyan csapódott le mindez a történetírás/történettudomány gyakorlatába és vice versa.

Nyilván nem úgy értendő mindez, hogy – a rossz, extenzív végtelen módján – minden múltbeli vélemény, történetíró, alakzat és irányzat kronologikus felsorolása a cél, bár mivel történeti alapú megközelítést javasolnék, akár ebben is a lehető teljességre kell törekedni. Hanem, mondjuk a neves tudományfilozófus, Lakatos Imre módján²⁴, különbséget lehetne tenni egy ún. belső és külső történet között. A külső történet törekedne az extenzív teljességre, míg a belső történet elsősorban annak kiemelését célozná, amit lényegesnek, fontosnak, „általános”-nak gondolunk(tehát az intenzív teljességre). Példának okáért a korábbi irányzatok közül – bár érdemes megemlékezni az antihistorikus, ahistorikus felfogásokról is – nyilván nagyobb teret kell kapjanak a történelem autonómiáját valló, illetve azt megalapozó/körüljáró felfogások, Vico-val, Hegellel kezdve a szellemtörténeten keresztül az angolszász vitáig, illetve a posztmodernig²⁵.

Meglátásom szerint ugyanis egy ilyen kérdéseket feszegető stúdiumnak nem elsősorban az a feladata (azt hiszem, ez még a magyar filozófia erejét és lehetőségeit is meghaladja), hogy elméletet szállítson a jelenben folyó kutatásokhoz, problémákhoz és vitákhoz (erre úgyszóint meg az eszköztára), például mondjuk a posztmodern történetelmélethez és történetíráshoz, s válaszoljon arra a kérdésre, hogy a történelem tudomány vagy művészet-e, megismerjen vagy gyönyörködtesen, van-e benne haladás vagy ugyanaz tér benne mindig vissza, számoljon vagy elbeszéljen-e, relatív és szubjektív, vagy az objektivitás benne a túlnyomó.

Egy ilyen jellegű stúdiumnak sokkal inkább (s így marad történeti) annak a „megértéséhez” kell és lehet hozzájárulnia, hogy mindezen kérdéseknek mik (a nem feltétlenül közvetlen) előzményei, feltételei stb., tehát miért éppen most kerültek egymással szembe és éleződtek ki, mindezeknek milyen konzekvenciái vannak (pl. a történeti műfaj-választásban stb.) s mindezzel egy történeti horizontot adnak, illetve a jelen s a korábbi folyamatok összefüggésének megértését segítik.²⁶

23 Ilyen értelmű – azaz történeti alapú - elrendezésre töreksem készülő historiográfiai összefoglalómban, amelynek több része is megjelent, illetve megjelenés alatt van, leginkább a Valóság című folyóirat hasábjain. A korábban említetten kívül vö. például *Erős Vilmos, 2008/c. 25-41.o.*

Itt szeretném jelezni ugyanakkor, hogy ennek a cikkemnek a korrekcióját a közléskor nem vették figyelembe a szerkesztők s így önhibámon kívül számos (a korrekciójában általam kijavított) tévedés és elírás került a végül megjelent változatba, amiért a folyóirat azóta tőlem elnézést kért. (Már maga a végül megjelent cím is merő értelmetlenség, ami eredetileg egy alternatíva volt s a korrektor vagy olvasószervező „stilizált át” egy kérdőjellel nem jelzett s a tanulmány mondanivalójával egyáltalán nem összefüggő eldöntendő kérdéssé.) Az írás ezért újból, most már helyesen publikált változatára vö. *Erős Vilmos 2008/d.*

24 Vö. *Lakatos I., 1997.*

Illetve *Gurka D., 2006. 60-71.o.; Kőhegyi G., 2006. 72-100.o.* Ez utóbbi mottóként idézi Lakatos egy alapvető mondatát, amely az itt fejtegetett problematikát kitűnően összegzi, eszerint: „A tudományfilozófia a tudománytörténet nélkül üres, a tudománytörténet a tudományfilozófia nélkül vak.” Uo. 72.o.

25 Ez persze bevallottan önkényes és szubjektív megközelítés (illetve fogalomhasználat), de jelen kötetben is – magától értetődően – döntő túlsúlyban vannak az ún. történelempárti szövegek.

26 Érdekes módon a történelemnek ez az ahistorikus szemlélete az angolszász elméleti irodalomban is megjelenik, ahol pedig egyesek (például Keith Jenkins) kifejezetten a történeti tudás történeti alapú megközelítéséért szállnak síkra. Jenkins egyik közeli eszmétársa, Alun Munslow újabb műveiben igen gyakran beszél a történelem „természetéről”, sőt már a kívánatos jövőbeli történelem (értsd: történetírás) felvázolására is kísérletet tesz. Nem tudom, Collingwood hazájában szabadna-e egyáltalán a történelemnek (értsd: történetírásnak) tértől és időtől független, „általános” természetéről beszélni (azzal együtt ráadásul – köldöknéző módon -, hogy milyennek kell lennie) s nem kellene-e legalább akkora energiát fordítani annak vizsgálatára, hogy milyen is volt tulajdonképpen (azaz történeti alakulásában bemutatni, ami persze nem zárja ki a jelenbeli összefonódás problematikáját.)

Munslow-hoz vö. *Erős V., 2009. 190-198.o.*

Mint a belső és külső történet közötti különbségtétel jegyében jeleztem, természetesen nem eunuch módon, tehát igenis egy álláspontot (elméletet) stb. képviselve (például számos esetben rámutatva a politikai eseménytörténet meghaladásának lehetőségeire - akár a szellemtörténet kultúrtörténetének esetében is -) ezt azonban mégiscsak történeti alapon téve, tehát a múltbeli alakzatok elemzésével, körüljárásával érvelve. S minél mélyebb, alaposabb, elemzőbb, esetenként életszerűbb a múltbeli alakzatokra vonatkozó fejtegetés, nyilván annál inkább meggyőzőbb a jelen felé közvetített és sugallt üzenet. Miután pedig - mint előzőleg szintén jeleztem - nem csak egyféle ilyen történeti alapú elrendezést tartok elképzelhetőnek, oda módosítom a feltett kérdésre adott végső választomat, hogy a történelemnek koherens, átfogó elmélet híján nem egyszerűen története, hanem történetei vannak²⁷. Ilyen másik történet minderről a - részben már érintett- történelem fokozatos tudományá válásáról, az. ún. „Verwissenschaftlichung”-ról való elképzelés, benne az erudita/kritikai, professzionális, tudományos/szcientista történetírás/történettudománnyal, amelynek az itteni anyag elrendezése szempontjából szintén lenne mondanivalója²⁸. Ennek hosszabb kifejtésére azonban itt nincs idő s így egyéb ezzel összefüggő, részben már magyarul is olvasható írásokra utalom az érdeklődőt. ²⁹

Befejezésül megismétlem, hogy az itteni kötetek, például a szerzőkre vonatkozó irodalmi apparátussal, eligazítással stb. (tapasztalatból mondom) hihetetlen módon elősegítik a historiográfiai tájékozódást és vizsgálatokat; bár - mondjuk a német címfordításokat illetően egy nyelvi átfésülés nem ártott volna s igen nehezen tudnának elszámolni a szerkesztők mondjuk Paul Veyne híres, „Comment on écrit l’histoire” című művének „Kommentár a történetírásról” való fordításával, vagy Theodor Lessing: Az emberiség története - bűncelekmények értelmetlen sokasága (eredetiben: Geschichte als Sinngebung des Sinnlosen) című írásának ílyetén formában történő magyarításával.³⁰

Irodalom

- *Franklin R. Ankersmit, 1998.* In. Ewa Domanska: Encounters. (Philosophy of History after Postmodernism.) University Press of Virginia. Charlottesville and London, 67-99.o.
- *A történetírás mint tudomány, 2007.* (A történeti hivatás kialakulása a XIX. századi Franciaországban.) Szerkesztette Lajtai L. László. Napvilág Kiadó, Budapest.
- *Az Annales, 2007.* (A gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet francia változata). Szerkesztette Benda Gyula és Szekeres András. L’Harmattan Atelier Budapest.

²⁷ Természetesen mindez nem jelenti azt, hogy egyetértek Feyerabend ismeretelméleti anarchizmusával, miszerint ezek a történetek egyenértékűek és bármilyen történetet el lehet mondani erről a kérdéssről. Lényeges például a szintén újabban felvetődött nézet, hogy t.i. igen fontos a historiográfiai „fejlődés”/diskurzusok bemutatásánál/elemezésénél a gender problematikája s a női történészek/történetírók munkáira való kitekintés. Ugyanakkor a csak erre való koncentráció ugyanolyan egyoldalú és esszencialista (vagy még inkább az), mint a történelem fokozatos tudományá válásáról, a „Verwissenschaftlichung”-ról való történet. Vö. *P. Feyerabend, 1999.*

Valamint *B. G. Smith, 1998.*

²⁸ Vö. mindehhez készülő historiográfiai összefoglalóm illetve például *H. W. Blanke, 1991.*

²⁹ Hogy egyébként mennyire szükség van egy történeti alapú elrendezésre, azt világosan bizonyítja a 2007. november 16-i rendezvényen (Ludassy Mária által) bemutatott másik kötet a francia történetírás 19. századi intézményesüléséről, pontosabban professzionálizálódásáról, professzionálissá válásáról. Egyértelműen alátámasztja ezt magának a válogatásnak a sorrendje is, amely kronologikus, hiszen (a 18. századi előzmények után) a 19. század elején kezd, Chateaubriand-al, Thierryvel, Michelet-vel, Guizot-val stb., hogy azután Taine-el, Renan-al, G. Monod-val, F. de Coulanges-al folytassa s Seignobos-al, Langlois-val, Lacombe-al, Simiand-al zárja a sort. Itt legfeljebb az hiányolható, hogy kevésbé szerepelnek a pozitívizmus képviselői (főként persze Comte, de talán Littré is), illetve talán a hivatalos történetírásán kívül álló irányzatok, így a század végén a szocialista-marxista, illetve a jobboldali, fajelméleti (Gobineau) is megemlíthetők lettek volna. Viszont e bevezető (Lajtai L. László) helyesen mutat rá arra, hogy ennek alapvető tendenciája az irodalmi kezdetek után a professzionális történetírás/történettudomány uralkodóvá, alapvető paradigmává válása.

Úgy gondolom azonban, hogy a professzionális történetírás (a 19. századi professzionálizáció) értelmezhetetlen a 16-18. századi előzmények - azaz a kritikai, erudita (tehát nem a felvilágosodás, Voltaire-ék által képviselt irányzat) történetírás - felvázolása nélkül. Másrészt utalni kell arra, hogy ennek a professzionális történetírásnak a huszadik században az ún. szcientista történetírás (tehát a természettudományokat mintának tekintő és így döntően a szociológiára építő) történetírás a legnagyobb kihívása (nem véletlenül vitatkozik velük Simiand, H. Berr vagy L. Febvre), amit kitűnően reprezentál a másik nemrégiben közreadott szöveggyűjtemény az Annales-ról.

Vö. *A történetírás mint tudomány, 2007.*; *Az Annales, 2007.*

³⁰ Vö. Történetelmélet II. 217-231.o. Valamint 658-660.o.

Különösen felhívnom a figyelmet Th Lessing híres szövege fordításának értelmetlenségére, bár ezt a szerkesztők - állításuk szerint - Kalmár Zoltántól veszik át. talán kifejezőbb lett volna, ha az eredetit szó szerint fordítják, ami magyarul mondjuk így hangozhatna: A történelem: az értelmetlennek való értelemadás. Mindenesetre a történetfilozófiák egyik alapvető kérdése, a történelem „értelmé”re (Sinn)-re való rákérdezés problémája így jobban kidomborodott volna. Bűncelekményre utaló szó az eredetiben egyszerűen nincs.

- *Michael Bentley, 2005:* Herbert Butterfield and the ethics of historiography. *History and Theory* 44 (február). 55-71.o.
- *Horst Walter Blanke, 1991:* Historiographiegeschichte als Historik. Stuttgart-Bad Canstatt.
- *Bonnie G. Smith, 1998:* „What is a historian?“, *The Gender of History: Men, Women and Historical Practice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- *Csíki Tamás, 2003:* Társadalomábrázolások és értelmezések a magyar történeti irodalomban. (1945-ig.) Debrecen,
- *Max Dvořák, 1980:* A művészet szemlélete. (Válogatott tanulmányok.) Corvina Kiadó, Budapest,
- *Erdélyi Ágnes, 2007 :* Történet és elmélet. BUKSZ, 1.sz. tél. 312-317.o.
- *Erős Vilmos, 2008/a :* A szellemtörténet. *Valóság*, 5.sz. 20-35.o.
- *Erős Vilmos, 2008/b:* Hegel és Kierkegaard között. (Denis de Rougemont és a történelem.) *Világosság*, 5.sz. 81-88.o.
- *Erős Vilmos, 2008/c:* Történetfilozófiai iskolák vagy irányzatok a XX. században. In: *Valóság*, 9.sz. 25-41.o.
- *Erős Vilmos 2008/d:* Történetfilozófiai iskolák a huszadik században. In: Történeti Tanulmányok XVI. Szerkesztette Velkey Ferenc. Debrecen. 7-30.o.
- *Erős Vilmos, 2009:* A forma fontosabb a tartalomnál. (Interjú Alun Munslow-val. Az interjút készítette: Erős Vilmos) Aetas. 4. 190-198.o.
- *Jean Erhard, Guy Palmade 1964:* L’histoire. Librairie Armand, Colin. Paris.
- *Paul Feyerabend, 1999:* Három dialógus a tudásról. Osiris Kiadó, Budapest.
- *Frenyó Zoltán-Turgonyi Zoltán, 2007:* Jacques Maritain. (Tanulmányok.) L’Harmattan, Budapest.
- *Granasztói György, 2009:* Elméletek és történetek. *Korall, Társadalomtörténeti folyóirat* 35. 10.évfolyam, április. 190-204.o.
- *Gurka Dezső, 2006:* Lakatos metafizika-értelmezésének popperi és kuhni előzményei. In. *Értelem és történelem*. (Szerkesztők: Fehér Márta, Zemplén Gábor és Binzberger Viktor.) L’Harmattan, Budapest. 60-71.o.
- *Arthur Hübscher 1957:* Denker unserer Zeit. I-I. 2-erweiterte Auflage. R. Piper Verlag München,
- *Georg G. Iggers, 1988:* A német historizmus. Budapest.
- *Kőhegyi Gergely, 2006:* A történeti kutatási programok metodológiájának racionális dekonstrukciója. In. *Értelem és történelem*. (Szerkesztők: Fehér Márta, Zemplén Gábor és Binzberger Viktor.) L’Harmattan, Budapest. 72-100.o.
- *Lakatos Imre, 1997 :* Tudományfilozófiai írásai. Atlantisz Kiadó, Budapest.
- *Theodor Lessing, 1927:* Geschichte als Sinngebung des Sinnlosen. Reinecke Verlag, Leipzig.
- *Friedrich Meinecke, 1948:* Ranke und Burckhardt. In. Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Vorträge und Schriften, Heft, 27, Berlin.
- *The Modern Historiography Reader, 2009.* (Western Sources). Edited by Adam Budd. Routledge. London and New York,
- *Friedrich Nietzsche, 1989:* A történelem hasznáról és káráról . Budapest.
- *José Ortega y Gasset, 1979:* A történelem mint rendszer. In. Uő: Két történelmi esszé. Budapest.
- *Polgári történetfilozófia, 1964.* I-III. (Szöveggyűjtemény) Szerkesztette: Balogh József. Budapest,
- *Ulrich Raulff, 1997:* Von der Privatbibliothek des Gelehrten zum Forschungsinstitut. (Aby Warburg, Ernst Cassirer und die neue Kulturwissenschaft.) *Geschichte und Gesellschaft* 23. 28-43.o.
- *Genarro Sasso, 1985:* Il guardano della storiografia. (Profili di Federico Chabod e altri saggi.) Napoli.
- *Theories of history 1959.* Edited with Introductions and commentary by Patrick Gardiner. The Free Press.
- *Történetelmélet, 2006.* I-II. Szerkesztette Gyurgyák János-Kisantal Tamás. Osiris Kiadó. Budapest,
- *Versions of history from Antiquity to the Enlightenment, 1991.* (Edited by Donald R. Kelley) Yale University Press New Haven&London.
- *Fritz Wagner, 1951:* Geschichtswissenschaft. Freiburg und München.

ERŐS, Vilmos: Does History Have Theory?

The above review essay has been prepared á propos of a historiographical, rather a theoretical textbook, issued in Hungary some years ago. The author makes here an attempt to place the textbook under review into the line of earlier, similar publications. The most important defect of the books is, that the editors tried to organize their material basically according a systematic, not to a historical approach. The author gives an example referring to the so called „spiritual history” (Geistesgeschichte), how could be made use of the texts published here. At the same time the author does not deny the immense significance of the volumes, which – according to him – will serve for a long time as the basic starting point and tenet for similar researches in the future.

~ ~ ~ ~ ~

Erős Vilmos : Das Textbuch als "kulturelle Repräsentation".

(Zum Anlaß der historiographischen Sammlung von Adam Budd.)¹

In der Geschichte der modernen Historiographie sind zahlreiche Textbücher vorhanden. Ich berufe mich hier u. a. auf die Werke von *Fritz Stern*, *Fritz Wagner*, *Donald Kelley*, *P. Gardiner*, *J. Erhard - G. Palmade*, *Keith Jenkins*, *A. Munslow*². Im allgemeinen kann man bestätigen, dass es gar nicht leicht ist, ein Reader von dieser Art zusammenzustellen. Die Geschichte der Geschichtsschreibung hat eine immense Literatur, es gibt zahlreiche Werke von Historikern und Philosophen, die sich mit dem allgemeinen Charakter der Geschichtsschreibung, bzw. mit den Grundlagen der eigenen Methodik auseinandersetzen. Diesbezüglich gibt es bedeutende Unterschiede zwischen den erwähnten Sammlungen in der Hinsicht, was sie als wirkliche Probleme betrachten und worauf sie ihre Schwerpunkte legen: auf die politischen Ideologien, auf die technischen/institutionellen Fragen, auf die "Historik"-a oder auf die Probleme der historischen Theorie bzw. Philosophie³. Es gibt darüber hinaus Sammlungen, die sich vielmehr auf die grundlegenden Manifeste einer Schule oder einer bestimmten Epoche innerhalb der nationalen Geschichtsschreibung oder eben auf die Ansichten einer geschichtstheoretischen Strömung verlassen⁴. Grundlegend und gemeinsam ist in ihnen der historische Gesichtspunkt - sie sind ja in erster Linie für Historiker angefertigt worden - und obwohl sie auch theoretische Erwägungen und einen oder mehrere geschichtstheoretische Gesichtspunkte zur Geltung bringen, führen sie das Material hauptsächlich in geschichtlich-chronologischer, also nicht in einer anderen, möglichen Ordnung vor. (Ich werde auf die Ausnahmen und die sich daraus ergebenden Probleme/Konsequenzen im Späteren noch ausführlicher eingehen.⁵) Das hier resümierte Textbuch von Adam Budd fügt sich vollkommen in diese Reihe hinein. Die Neuigkeit, die Eigenart, auch die Legitimität seiner Sammlung lässt sich am besten – so meine ich – durch einen Vergleich mit den früheren, ähnlichen und die obigen Ziele verfolgenden Werken erfassen und einschätzen.

Zuerst sollten aber das eigentliche Material und die Struktur des Buches vorgeführt werden. Der Band beginnt (wie häufig in solchen Zusammenstellungen, und hier setzt sich der chronologische Gesichtspunkt natürlich nicht durch) mit dem Kapitel "Die Aufgabe des Historikers". Hier lassen sich Texte von *Lord Acton*, *Marc Bloch*, *Carl L. Becker* und *Bonnie Smith* lesen⁶, in denen die erwähnten Verfasser auf das Wesen und die Aufgaben der Geschichtsschreibung reflektieren. Auffallend neuartig scheint hier der Text von *Bonnie G. Smith* zu sein, die in der zweiten Hälfte der 90-er Jahre (1998)⁷ eine umspannende historiographische Zusammenfassung publizierte. Ein Novum ihres Werkes ist die Hervorhebung des Gesichtspunktes „Gender“. Die Verfasserin beschäftigt sich nämlich (die postmoderne Annäherung bewusst applizierend) mit weiblichen Geschichtsschreiberinnen, mit Frauen, die am Rande der Gesellschaft und der Kultur ein ganz anderes Narrativ zustande bringen, als die männlichen Historiker, die ihren Professionalismus und ihre Wissenschaftlichkeit durch ihre masculine Superiorität zur Geltung bringen. Der Auftritt von Bonnie G. Smith in der Zusammenstellung von A. Budd ist natürlich nicht zufällig, Budd weist dadurch gleich am Anfang darauf hin, dass er im Weiteren den Frauen, und überhaupt den Marginalien, z.B. den historischen Narrativen der ethnischen Minderheiten und der außereuropäischen Kulturen eine sehr wichtige Rolle beilegt. Unter dieser Devise sind im Buch Texte von *Hester Chapone*, *Mercy Otis Warren*, *Joan Wallach Scott* und *Edward*

1 The work is supported by the TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 project.

The project is implemented through the New Hungary Development Plan, co-financed by the European Social Fund and the European Regional Development Fund.

2 Vgl. Wagner, Fritz 1951.

Hübscher, Arthur 1957.

Stern, Fritz 1973. 1956.

Gardiner, Patrick 1959.

Hans Meyerhoff., 1959.

Erhard, Jean- Palmade, Guy 1964.

Kelley, Donald R. 1991.

Jenkins, Keith 1997.

Jenkins, Keith - Munslow, Alun 2004.

3 Der Schwerpunkt liegt vielmehr auf der Philosophie/Theorie bei Gardiner. Vgl. Gardiner, 1959.

Sammlungen über die Geschichtsphilosophie sind Legion. Vgl. z.B. Hübscher, 1957; Nagl-Docekal, Herta 1996.

4 Vgl. z.B. Revel, Jacques - Hunt, Lynn 1995.

5 Vgl. Fußnote 32.

6 Vgl. Budd: pp. 1-59.

7 Vgl. Smith, Bonnie G. 1998.

Said zu lesen. (Es gibt selbstverständlich auch andere weibliche Verfasserinnen im Buch, wie z.B. *Hannah Arendt*, *G. Himmelfarb*, aber sie demonstrieren in erster Linie nicht den "Gender" Gesichtspunkt.)

Die Texte folgen im Weiteren der chronologischen Ordnung, angefangen bei *Vico*. Somit geben sie ein umfassendes Bild über die Entwicklung der modernen Historiographie seit dem 18. Jahrhundert. *Vico* ist selbstverständlich eine Schlüsselfigur in der Entstehung des modernen Historismus und die antithetische Einstellung von *Budd* soll als sehr erfolgreich qualifiziert werden, insofern als er *Vicos* Bedeutung hervorhebt und seine Tätigkeit der Ansichten und Wirkung von *A. Ferguson* und *Dugald Stewart* gegenüberstellt, die den einseitigen Rationalismus der Aufklärung repräsentieren⁸. Letztere waren nämlich Vertreter der so genannten "conjectural history": Nach dieser Auffassung können die Geschehnisse der Vergangenheit erschlossen werden, indem sie aufgrund "des gesunden Menschenverstandes" und der allgemeinen Naturgesetze (d.h. der ständigen, unveränderten Menschennatur) studiert werden. *Vico* betont dagegen mit Recht, dass diese Art roher Reduktionismus auf die Geschichte nicht angewendet werden kann und dass die menschlichen Handlungen in der Vergangenheit nur in ihren eigenartigen, individuellen, geschichtlichen Bedingungen verstanden werden können. Er hat damit die Autonomie der geschichtlichen Sichtweise, also des Historismus geschaffen und das kann als "kopernikanische Wende" im modernen europäischen Denken gewertet werden. Im allgemeinen ist für das Buch charakteristisch, dass der Verfasser bei bestimmten Punkten später entstandene, sogar fast aktuelle Interpretationen an die älteren Texte hinzufügt, hier zum Beispiel die im Jahre 1949 entstandene *Vico - Interpretation* von *Erich Auerbach*⁹ (und später auch die von *M. Philipp* oder *A. Grafton*). Diese Methode kann auf jeden Fall als besonders erfolgreich eingeschätzt werden. Neuartig wirkt dann das ganze 3. Kapitel, das – anstatt der Philosophie und der Fachwissenschaft – eine Kostprobe von der im 18. Jahrhundert aufgetauchten "historischen/geschichtlichen Sensibilität" gibt, und zwar ausschließlich auf Grund britischer Verfasser¹⁰.

Die folgenden zwei Kapitel bauen hauptsächlich auf das 19. Jahrhundert, zwar geht das 6. Kapitel auch auf bestimmte Erscheinungen des 20. Jahrhunderts ein. Eine der Hauptsujets bildet hier die romantische Geschichtsschreibung, mit *Carlyle*, *Macaulay*, *Michelet* und mit den Amerikanern, d.h. mit *Parkmann* und mit *Bancroft*.¹¹ (Hier erscheint ebenfalls die früher erwähnte *Mercy Otis Warren*.) Der andere Hauptgegenstand ist hier der Historismus, die Entstehung der so genannten professionellen Geschichtsschreibung, mit ihren Institutionen, Zeitschriften, Quellensammlungen, Fußnoten usw., die in erster Linie das Verdienst von *Ranke* sind. Da der Historismus ein breiter Begriff ist, findet man hier auch *Humboldt*. (Es erhebt sich die Frage: Warum nicht auch *Hegel*? Auf die „großen Fehlenden“ soll aber nicht eingegangen werden, man kann in solchen Sammlungen natürlich nicht allen Ansprüchen entgegenkommen.¹²) Der Verfasser stellt die Bedeutung bzw. die Gedanken von *Ranke* sowie den Begriff „Professionalismus“ richtig vor, man konstatiert mit Freude, dass er den Historismus mit dem Positivismus nicht verwechselt, was in der diesbezüglichen Literatur oft vorkommt¹³. Mit Recht weist *Budd* auf die zahlreichen Missverständnisse und sogar Fehlübersetzungen hin, die sich auf den berühmten Spruch von *Ranke* beziehen ("wie es eigentlich gewesen"), der Spruch wird ja häufig aus seinem originalen Zusammenhang/Kontext herausgegriffen und a priori Interpretationen anderer Verfasser nachahmend, diese quasi als Bargeld genommen, zitiert und gebraucht¹⁴. Verwender des Textbuches könnten ihre Studenten zum Beispiel auf das 10. Kapitel aufmerksam machen, wo sich zwei Grundtexte der Postmoderne und der "linguistic turn" befinden¹⁵. Hier findet *Paul Ricoeur* – im Gegensatz zu *Hayden White*, die den ausschließlich rhetorischen, literarischen, fiktiven, relativ-subjektiven und narrativen Charakter der Geschichtsschreibung betont – in den berühmten Worten von *Ranke* direkt ein Rufwort zu seiner Theorie, in die er bestimmte Elemente der Realität und Objektivität wieder zurückzuschmuggeln versucht. In seinem Text vom Jahre 1984 weist der französische Theoretiker nämlich darauf hin, dass *Ranques* berühmter Spruch als eine (natürlich nicht von *Kronos* geborene) Synthese von *Dilthey* und

8 *Budd*: *Ibidem*. pp. 72-77; 78-81.

9 *Ibidem*. pp. 66-71.

10 *Ibidem* pp. 85-120.

11 *Ibidem*. pp. 121-158.

12 Dennoch kann man in der Zusammenstellung das Fehlen der bedeutendsten Philosophen (nebst *Hegel*) festhalten, wie *Nietzsche*, *Berdiäy*, *Ortega*, *K. Jaspers*, *J. Maritain*, *K. Löwith*, *A. Toynbee*, *B. Croce* usw., bzw. Texte der "Frankfurter Schule" oder der so genannten "angelsächsischen Debatte".

13 Es ist gerade verblüffend, manchmal sogar ärgerlich, dass die betreffende Fachliteratur den Begriff des Positivismus ungeklärt und irreführend gebraucht, und *Ranques* Professionalismus (Historismus) immer wieder mit den Ansichten/Gedanken von *August Comte* verwechselt. Dabei ist ganz klar, dass der Positivismus mit der Faktologie nicht identisch ist, und der grundlegende Unterschied zwischen den beiden darin liegt, dass der Positivismus (in seiner neopositivistischen Variation ebenfalls) die Naturwissenschaften als Muster betrachtet, während der Historismus (also *Ranke* mit seinem zitierten "wie es eigentlich gewesen") gegenüber den nach Gesetzen suchenden Naturwissenschaften die Individualität der geschichtlichen Annäherungen/Handlungen betont und damit die Autonomie des geschichtlichen Wissens unterstreicht/konzipiert. -- Über den richtigen Begriff des Positivismus vgl. *Kelley*, 2003.

14 Dazu noch vgl. *Iggers*, *Georg G.* 1962.

15 *Budd*: *ibidem* pp. 343-378.

Collingwood aufgefasst werden kann, und er unterstreicht hier die Schlüsselbedeutung des Wortes "eigentlich"¹⁶. Das in den englischen Übersetzungen vorkommende Missverständnis ergibt sich daraus, dass "eigentlich" meistens durch "*really*" übersetzt wurde. Daher setzt man voraus, *Ranke* wäre fest überzeugt gewesen, durch seine Methode die wahre/richtige, objektive, vom Geschichtsschreiber als Subjekt unabhängige Realität rekonstruiert zu haben. Ricoeur weist demgegenüber darauf hin, dass "eigentlich" auf Englisch eher "*such as*" heißen müsste, *Ranke* sei sich also darüber im Klaren gewesen, dass uns eine, wie auch immer rekonstruierte Quelle nicht befähigen kann, die mit sich selbst immer identische, nicht wechselnde, ständige geschichtliche Vergangenheit spiegelähnlich wiederzugeben. Im Gegenteil: jegliche Rekonstruktion ist immer ein fragmentarischer Versuch, eine unendliche Anstrengung, sie stellt also - so Ricoeur - einen vermittelnden Standpunkt dar, der sowohl den subjektiven, als auch den objektiven Charakter des geschichtlichen Wissens repräsentiert.

Für den Verfasser dieser Zeilen ist nicht ganz klar, wie *J. Harvey Robinson*, bzw. *Marc Bloch* in diesem Kapitel (19. Jahrhundert) erscheinen¹⁷. Man könnte damit argumentieren, dass ihre Texte ebenfalls als fundamentale "Historiken" betrachtet werden könnten. Letztgenannter hat sogar ein „Credo“ der historischen Craft/Profession verfasst (gleich *Ranke*). Leser und Verwender des Buches würden dann allerdings auch einer prägnanten/starken Anweisung bedürfen, die aus dem Buch aber fehlt: Nämlich, dass diese Programme schon ein ganz neues, vom Rankeschen Muster diametral abweichendes, antithetisch interpretierbares Paradigma vertreten, das eigentlich nichts Anderes ist, als ein sich gegen den Professionalismus konstituierendes, sozialwissenschaftliches, szientistisches, modernisierungsorientiertes Paradigma¹⁸. Sehr begrüßenswert ist hier aber die Erwähnung von *Herbert Butterfield*, der – wie bekannt -- (mit *Namier* im kämpferischen Ton diskutierend) die einseitig sozialwissenschaftliche, auf die Soziologie schwörende Einstellung zurückgewiesen hat. *Butterfield* hielt *Ranke* und den deutschen Historismus für seinen eigenen Vorgänger par Excellence, quasi für sein Musterbild (gleich *Lord Acton*), und bemühte sich viel um die Forschung einer Vorgeschichte des Historismus im 18. Jahrhundert, die er hauptsächlich in der so genannten "späteren deutschen Aufklärung", d.h. in der Göttinger Schule von *Gatterer*, *Schlözer*, *Heeren* und anderen gefunden hat¹⁹.

Was könnte man noch aus der Zusammenstellung von Budd hervorheben? Vor allem die Kapitel 6-8, die uns schon ins 20. Jahrhundert, bzw. zu den späteren Perioden (d. h. fast zum ganzen Säculum) hinüberführen²⁰. Der Verfasser des Textbuches hält hier als eines der wichtigsten Nova die Herausforderung der Sozialwissenschaften, bzw. ihre Kooperation mit dem/ihrer Einbau in die Geschichtswissenschaft fest. Als Embleme gelten diesbezüglich *John Stuart Mill*, *Marx* und *Engels*, *Durkheim*, *Dilthey*(!!!), *Max Weber*. Ein „Kuckucksei“ ist hier natürlich *Wilhelm Dilthey*, der als Vertreter der Geistesgeschichte par Excellence betrachtet werden kann, er steht also dem so genannten sozialwissenschaftlichen Paradigma grundsätzlich gegenüber²¹. Man kann hinzufügen, dass in der Fachliteratur nicht selten auch die Ansicht auftaucht, dass das Wesen der Geistesgeschichte eben ihre soziologische Einstellung bzw. Orientierung sei. Wie die überwiegende Mehrheit der angelsächsischen Autoren, so mag Budd wohl den Begriff der Geistesgeschichte auch nicht ganz entsprechend kennen, deshalb konnte dieser Lapsus mit *Dilthey* vorkommen, wie auch die Tatsache, dass wir im 7., die geschichtlichen Zeitauffassungen erörternden Kapitel, Texte von *Spengler* und *Collingwood* (einerseits) und *Fernand Braudel* und, *Thomas Kuhn* (andererseits) gleich lesen können²².

16 Ibidem. pp. 365-375.

17 Ibidem pp 184-189.

18 Vgl. Iggers, Georg G. 1975.

Iggers, Georg G. 1997.

Iggers, Georg G.-Wang, Q. Edward 2008.

19 Über *Butterfield* neuestens vgl. Steber, Martina 2007.

20 Vgl. Budd: ibidem pp. 199-310.

21 Zu *Dilthey* vgl. z.B. Bianco, F. 1985; Orth, E.W. 1985.

22 Natürlich kann hier nicht unser Ziel sein, einen einheitlichen Begriff der Geistesgeschichte zu geben. Sicher ist es allerdings, dass die Geistesgeschichte nach solchen Vorgängern aus dem 18-19. Jahrhundert, wie z.B. *Voltaire*, *Herder*, *Ranke*, *Humboldt*, *Droysen*, *Burckhardt* und *Lamprecht*(!Ja) einen selbständigen erkenntnistheoretischen Standpunkt (*Dilthey*, *Windelband*, *Rickert*, *Max Weber*, *Simmel*, *Th. Litt*), einen geschichtsphilosophischen/geschichtsontologischen (*Klages*, *Spranger*, *Keyserling*, *Th. Lessing*) Standpunkt, eine politische Philosophie (*Troeltsch*, *Meinecke*, *Ferrero*), eine prägnante Kultur/Zivilisationskritik (*Toynbee*, *Spengler*, *Ortega*, *Berdiaev*, *Maritain*, *Jaspers*) geschaffen hat, die sich in den Werken vieler Historiker niedergeschlagen haben (von *Wölfflin* und *Huzinga* bis *F. Chabot*, *Rostovzeff*, *F. Altheim*, *E. Fiedell*, *E. Kantorowitz* usw.) und die in vielen Vertretern der modernen (politischen) Ideengeschichte ihre Fortsetzung gefunden haben. Z.B. in den amerikanischen Schülern von *Friedrich Meinecke* (*F. Gilbert*, *Hajo Holborn*, *Leonard Krieger*), in den "neoidealistischen" angelsächsischen Philosophen (*Collingwood*, *Butterfield*, *Oakeshott*, die Vertreter der so genannten "angelsächsischen Debatte" - *W. Walsh*, *L. Mink*, *P. Winch*) und natürlich in den deutschen Nachfolgern, wie z.B. *H. G. Gadamer*, *W. Conze*, *O. Marquard*, *J. Rüsen* und in der "Erfahrungsgeschichte"/Begriffsgeschichte von *Reinhart Koselleck*. -- Die Frage ist auch deswegen wesentlich/wichtig, weil einige Theoretiker (hauptsächlich der holländische Philosoph, *Frank*

Als eine treffende "Trouvaille" kann demgegenüber der Text von *Collingwood* eingeschätzt werden, der im Jahre 1927 entstand und eigentlich eine Rezension des großen Werkes von *Oswald Spengler*²³ darstellt. *Collingwood* weist hier (die Hegelsche Inspiration seiner Gedanken klarlegend) darauf hin, dass "*Der Untergang des Abendlandes*" nicht als ein geschichtliches Werk interpretiert/akzeptiert werden darf. *Spengler* suche nämlich durch seine Morphologie in der Geschichte eine letzte, unveränderliche, mit sich immer identische Essenz (ein Gesetz) und bringe damit auch ganz eindeutig seine naturwissenschaftliche, mathematische Prägung zur Geltung. Die richtige geschichtliche Einstellung dagegen versteht und interpretiert die Tatsachen/Fakten der Geschichte immer in ihrem *Werden*, "*a fieri*", in ihrem Prozess, wie sie aus etwas zu etwas werden, wie sie sich gestalten mögen²⁴.

Für wichtig und für selbst redend soll das Kapitel über den Marxismus, bzw. über die marxistische Geschichtsschreibung gehalten werden²⁵, da dieser Tradition nach dem 2. Weltkrieg vor allem in der Entwicklung der britischen Sozialgeschichtsschreibung eine riesige Bedeutung beigemessen werden kann. (Kein Zufall, dass auf der Titelseite des Bandes das Gemälde von *Godfrey Farthing* aus dem Jahre 1999 zu sehen ist, das die Grundväter von *Past and Present*, also *E. Hobsbawm*, *Hilton*, *Hill*, *Stone*, *K. Thomas* darstellt.) In diesem Teil sind u. a. solche grundlegenden Texte zu lesen, wie der programmgebende Einführungsartikel von *Past and Present* aus dem Jahre 1952 und der Einführungsartikel im späteren *History Workshop Journal*, bzw. die Studien von *E. P. Thompson*, *G. Himmelfarb* (die große Gegnerin) und *Roy Porter*. Diese Texte sind sehr nützlich, auch wenn man sich für die Formenwandlungen des Marxismus interessiert: Das große Verdienst der britischen marxistischen Geschichtsschreibung ist ja das Schaffen der so genannten humanistischen Alternative des Marxismus. Sie unterscheidet sich fundamental von ihrer osteuropäischen Variation, nicht zufällig konnte sie Vieles von seinen Positionen selbst nach den Wenden der 90-er Jahre behalten. Ein Volltreffer von Budd ist ebenfalls die Publikation des Einführungsartikels des *History Workshop Journals*, mit seinem Kommentar²⁶. Darin hebt er hervor, dass das größte Meritum der Zeitschrift die Modifizierung oder gar der Wechsel in den 80-er Jahren ist, ein Wechsel, der (sich vielleicht der "linguistischen Wende" anknüpfend) das schon orthodoxe, strukturalistische, modernisierungsorientierte Muster der Gesellschaftsgeschichte in die Richtung des Alltags, des Trivialen, der Kultur, der Sprache und der Kommunikation und darüber hinaus auch in die Richtung der qualitativen Quellen (oral history, digitale Instrumente, Film, Fotos, Tagebücher usw.) gelenkt hat. Diese Wandlung wird von der Studie *Roy Porters* repräsentiert, in der die medizinische Geschichte (medical history, selbst etwas Neues) "bottom up"/von unten, also von dem Gesichtspunkt des Kranken - man könnte scherzen "des Opfers" – aus vorgeführt wird.

Die letzten fünf Kapitel enthalten zum Schluss zahlreiche wichtige Texte der Postmoderne, der linguistischen und (um uns der Auffassung von *Alun Munslow* anzuknüpfen²⁷) anderen - ästhetischen, ethischen, materiellen – Wenden, sowie weitere Texte über die durch diese Wenden aufgeworfenen Thematiken. Von ihnen habe ich mich auf das Zehnte schon berufen. Ergänzend könnte ich noch hinzufügen, dass der Verfasser die Frage der "*linguistischen Wende*" ziemlich kurz, mit zwei, nicht einmal besonders umfangreichen Texten erledigt. Von den neuen Thematiken, die sich an die oben erwähnten Wenden anknüpfen, werden folgende Fragen in je einem Kapitel behandelt: Trauma und Erinnerung (z.B. *Hannah Arendt* und *M. Ignatieff*), Gender und sexuelle Identität (*Joan Wallach Scott*, *M. Foucault*, *D. Halperin*) anthropologische Fragestellungen, Probleme der Narrativen in rassistischen und subalternen Kulturen. Das letzte Kapitel ist den Forschungen gewidmet, deren Hauptthemen die Beziehung zu den Gegenständen der materiellen Kultur (zum Beispiel das Schenken, vgl. den Beitrag von *M. Mauss*), oder die kulturell-anthropologisch determinierte Beziehung zur Reinheit/Sauberkeit und zu dem eigenen Körper darstellen (vgl. *Vigarello*, *McKendrick*, *Cornelius Holtorf*). Letztere haben auch eine eigene Zeitschrift, mit dem Titel *Journal of Material Culture*; der programmgebende Einführungsartikel (aus dem Jahre 1996) ist in diesem Band zu lesen. Die neue

Ankersmit) den Historismus (also "die Geistesgeschichte") als den Vorgänger der sich dem wissenschaftlichen Paradigma der Sozialgeschichte konstituierenden Postmoderne betrachten.

Vgl. zu all dem *Srbik*, *Heinrich Ritter* von 1950.

Antoni, *Carlo* 1959.

Iggers, *Georg G.* 1983.

Rüsen, *Jörn* 1993.

Iggers, *Georg G.* 1995.

Frank Ankersmit in: *Domanska*, *Ewa* 1998.

23 *Budd*: *ibidem* pp. 245-250.

24 Über das sein-werden Problem siehe unter allem *Ortega y Gasset*, *José* 1941, 1962. Zu *Ortega* vgl. *Graham*, *John T.* 1997. Die Frage geht natürlich auf *Hegel* zurück, und taucht bei vielen Theoretikern, wie *Georg Lukács*, die *Neohegelianer* (wie *Collingwood* selbst), *Croce*, im allgemeinen bei der *Frankfurter Schule*, usw. auf.

25 *Budd*: *ibidem*. pp. 267-310.

26 *Ibidem*. pp. 298-300.

27 Vgl. *Munslow*, *Alun* 2006.

Fragestellung konnte, wie das auch der Text von *Cornelius Holtorf* beweist, selbst in der Archäologie zu ganz anderen Annäherungen führen.²⁸

Aus all dem möchte ich hier das 12. Kapitel hervorheben, das die anthropologische Wende repräsentiert²⁹. In diesem Kapitel sind folgende Beiträge zu lesen: Die grundlegende Studie von *Clifford Geertz* über die "dichte Beschreibung", die Einführung des berühmten und viel diskutierten Werkes ("*Orientalismus*") von *Edward Said*, ein Ausschnitt aus der auf *Saids* Buch heftig reagierenden Antwort von *David Cannadine* und eine Studie von *G. Fredrickson*.

Der in den Vereinigten Staaten lebende, aber aus Palästina stammende Literaturkritiker *Edward Said* hat durch sein Buch in westlichen intellektuellen Kreisen einen heftigen Widerhall ausgelöst, der auch an bestimmten Paradigmen zu rütteln schien und dessen Wellen bis zu unseren Tagen reichen (u. a. auch infolge der Reaktion durch das im Jahr 2000 erschienene Buch von *Dipesh Chakrabarty*.) In seinem Buch wollte *Said*, indem er sich unter anderen auf *A. Gramsci* und *M. Foucault* berief, vor allem beweisen, dass die Orientalistik, diese im 18. Jahrhundert Wurzel fassende „Disziplin“, die schon im 19. Jahrhundert über ein großes institutionelles Apparat verfügte und im 20. Jahrhundert in amerikanische Hände geriet, keine Fundgrube von positivem Wissen verkörpert, im Gegenteil: sie war von Anfang an ein Instrument des europäischen Imperialismus, der die Superiorität der weißen Rasse und ihrer Kultur zu bestätigen/begründen strebte. Der britische Sozialhistoriker, *D. Cannadine* wies in seinem Buch ("*Ornamentalism*") Anfang des neuen Jahrtausends mit eherner Stimme darauf hin, dass all das bloße Äußerlichkeit, Zierde und Drang nach Exotik ist - wie in bestimmter Hinsicht wohl auch die Postmoderne mit all ihren linguistischen und anderen Wendungen -, wobei die europäische Kultur und Gesellschaft als ein kompaktes Ganzes, ohne innere Konflikte betrachtet wird. Demgegenüber weist *Cannadine* in den sozialen Untersuchungen den inneren Klassen- bzw. Schichtengegensätzen eine viel größere Rolle zu, als den rassischen, kulturell-zivilisatorischen Unterschieden und Abweichungen/Differenzen und diesbezüglich gibt es - nach ihm - wesentlich mehr Verbindendes und eine größere Solidarität zwischen den unterdrückten Arbeiterschichten in und außerhalb Europa, als *Said* das annimmt. Daraus folgt natürlich, dass ihre Emanzipation auch nur durch eine gegenseitige Annäherung, auf einer gemeinsamen Plattform verwirklicht werden kann.

Wie lassen sich die Obigen zusammenfassen und wie könnten wir das Textbuch von Adam Budd dem früher erwähnten Typ von Textbüchern zuordnen?

Der Verfasser dieser Zeilen ist fest davon überzeugt, dass das fruchtbarste Ordnungsprinzip der Texte in solchen Textbüchern eben das geschichtliche, teilweise chronologische ist (und also nicht das häufig durch willkürliche Gesichtspunkte zusammengestellte thematische Prinzip). Dafür ist das Textbuch von Budd ein klarer Beweis. Ähnliche Textbücher sollen andererseits nicht unbedingt nur unter didaktischem Aspekt gelesen und interpretiert werden, im Gegenteil: Sie können – indem der geschichtliche Gesichtspunkt aufbewahrt wird – als bestimmte "kulturelle Repräsentationen"³⁰ und in diesem Sinne auch als eine Art Historiken³¹ aufgefasst werden, die über den Kontext der Zusammenstellung genauso viel aussagen als über das zusammengestellte Material selbst³². Die Tatsache, dass im Buch von Adam Budd dem Aspekt von Gender, dem Interesse für die außereuropäischen, subalternen Kulturen, der materiellen Kultur sowie Sujets wie Trauma und Erinnerung eine fundamentale Rolle zukommt, spricht vor allem von unserer Gegenwart, und die Sammlung stellt für künftige Historiker eine ausgezeichnete Quelle zum Forschen der historischen Narrativa unseres Zeitalters³³ dar. Budd gibt darüber

28 Zur Frage der "history of material culture" vgl. Neuestens Harvey, Karen 2009., Erős, Vilmos 2011.

29 Budd: ibidem pp. 421-465.

30 Vgl. Chartier, Roger 1989.

31 Der wichtigste Unterschied zwischen den beiden (d.h. Historik und Historiographie) darin besteht, dass die Historik sein Material systematisch/ordnungsgemäß vorführt, während die Historiographie das genetisch, ja chronologisch verrichtet, sich auf die individuellen Erscheinungen konzentrierend. Von den beiden unterscheidet sich die Geschichtsphilosophie, oder Geschichtstheorie, die vielmehr generalisierend, nach den philosophischen/theoretischen Fragestellungen (z.B. "Was heißt Geschichte", "Was ist eine geschichtliche Tatsache?" usw.) ihre Aussage konzipiert. Die richtige und eigentliche Historiographie (Budd's Zusammenstellung gehört dazu) merzt sowohl aus der Historik, als auch der Geschichtsphilosophie/Geschichtstheorie die genetische (ja chronologische) Annäherungsweise, die oft stigmatisierte "histoire événementielle" in ihr bleibt dennoch erhalten.

Vgl dazu Droysen, Johann Gustav 1937.

Croce, Benedetto 1930.

Blanke, Horst Walter 1991.

32 Hier kann die Formulierung von J. Huizinga auch zitiert werden, nach dem die Geschichte die Form ist, in welcher eine Kultur über ihre eigene Vergangenheit Rechenschaft gibt. Über Huizinga vgl. z.B. Lem, Anton van der 1993.

33 Sehr interessant wäre z.B., die Sammlung von Budd mit der erwähnten Zusammenstellung von Fritz Wagner (die zum gleichen Zweck angefertigt wurde) zu vergleichen. In der Mitte des 20. Jahrhunderts F. Wagner, natürlich sich auf die deutschen Traditionen stützend, betrachtet fast als den theleologischen End/Spitzpunkt des ganzen historiographischen Prozesses den deutschen Historismus vom 19. Jahrhundert und die darauffolgende "Geistesgeschichte" am Ende ebenfalls dieses und in den ersten Jahrzehnten des 20. Jahrhunderts (die wird meistens in der deutschen historiographischen Literatur als der später Historismus bezeichnet - vgl. Oexle, Rösen usw.) Diese Tatsache spiegelt sich im Aufbau seines Buches wieder, das - ganz anders als Budds Werk - mit den Grundtexten der altertümlichen

hinaus auch wichtige Detailinformationen über die Vorgeschichte und über ihre philosophischen Grundlagen, auch halte ich es für sehr wichtig, dass er - meiner Meinung nach - die Proportionen zwischen den Texten der Philosophen und der Historiker richtig gefunden hat. Die angelsächsische Bindung des Verfassers ist allerdings infolge des "Übergewichts" der amerikanisch-englischen Historiker³⁴, Denker, Institutionen (Zeitschriften) spürbar - von einer anderen Seite kann das aber sogar nützlich sein, denn dadurch verfügen wir nun über umfassende Kenntnisse von den Bestrebungen von *Past and Present*, *History Workshop Journal* oder *History of Material Culture* – und nicht zuletzt können wir von nun an die diesbezüglichen Texte gesammelt vorfinden.³⁵

(*The Modern Historiography Reader. Western Sources.* Edited by Adam Budd. Routledge, London and New York, 2009. 534.p.)

Literatur:

- Antoni, Carlo 1959: *From History to Sociology. (The Transition in German Historical Thinking.)* With a Foreword by Benedetto Croce. Detroit, Wayne State University Press.
- Bentley, Michael (Edited by) , 1997. *Companion to Historiography.* London and New York. Routledge.
- Bianco, Federico 1985: *Introduzione a Dilthey.* Roma-Bari. Laterza.
- Biziere, Jean Maurice - Vaysierre, Pierre 1995.: *Histoire et historiens. (Antiquité, Moyen Age, France moderne et contemporaine.* Paris: Hachette Livre.
- Blanke, Horst Walter 1991: *Historiographieggeschichte als Historik.* Stuttgart-Bad Canstatt: frommann-holzboog.
- Burrow, John 2008: *A History of histories. (Epics, Chronicles, Romances and Inquiries from Herodotus and Thucydides to the Twentieth Century.)* New York : Alfred A. Knopf.
- Chakrabarty, Dipesh 2000. *Provincializing Europe. Postcolonial Thought and Historical Difference.* Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Chartier, Roger 1989: *Le monde comme representation.* Annales, 6. 1505-1520.pp.
- Croce, Benedetto 1930: *Theorie und Geschichte der Historiographie. (Unter Betrachtungen zur Philosophie der Politik)* Tübingen: Verlag von J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).
- Domanska, Ewa 1998: *Encounters. (Philosophy of History after Postmodernism.)* Charlottesville and London: University Press of Virginia.
- Droysen, Johann Gustav 1937: *Historik.*(Herausgegeben von Rudolf Hübner.) München und Berlin: Verlag von R. Oldenburg
- Erhard, Jean-Palmade, Guy 1964 : *L'histoire.* Paris: Librairie Armand, Colin.
- Erős, Vilmos 2011: *Historian has to have virtues: A conversation with the Polish historian and theorist of history Ewa Domanska.* In: *Rethinking History.* 3. (Unter Erscheinung)
- Gardiner, Patrick 1959: *Theories of history.* Edited with Introductions and commentary by. The Free Press.
- Graham, John T. 1997: *Theory of History in Ortega y Gasset. ("The Dawn of Historical Reason")* Columbia and London: University of Missouri Press.

Historiographie beginnt, die Periode vor dem 18. Jahrhundert als eine Vorgeschichte betrachtet und sich von Seite 127 bis zum Ende des Buches (p. 379) fast ausschließlich mit den Vertretern des deutschen Historismus beschäftigt, von Herder bis Max Weber.

Vgl. Wagner, 1951.

- 34 Die Erscheinung ist natürlich nicht neu und ist in den allgemeinen historiographischen Zusammenfassungen zu beobachten. Das wirft die Frage auf: inwieweit kann man von einer allgemeinen/universalen Historiographie sprechen? In bestimmten französischen und englischen (und deutschen) Zusammenfassungen (die durch ihren Titel eine allgemeine/universale Historiographie versprechen) fällt das Übergewicht der eigenen, nationalen Geschichtsschreibung auf.

Vgl. Biziere, Jean Maurice - Vaysierre, Pierre 1995.

Burrow, John 2008.

Gegenbeispiele Bentley, Michael 1997; Völkel, Markus 2006; Lutz, Raphael 2003; Simon, Christian 1996 usw.

- 35 Ich halte es für keine fundamentale Frage, aber (ich stamme ja aus dieser Region) es erhebt sich dennoch das Problem: warum fehlt Osteuropa völlig aus der Zusammenstellung? Es hätte sich vielleicht gelohnt, ein kurzes Kapitel dieser Region zu widmen. Man könnte selbstverständlich argumentieren, dass sich das Textbuch - wie das schon der Titel voraussagt - auf West-Europa konzentrieren wolle (obwohl West hier meines Erachtens, das ganze Europa bedeuten soll) und das konstituiert sich z.B. der antiken oder orientalischen Geschichtsschreibung gegenüber. Dennoch hätte der Autor vielleicht auch Texte von Plechanov, M. Eliade, Cioran, J. Patocka, L. Kovalowski, L. Boia oder Georg Lukács, sogar von Tolstoi oder Dostoevski anführen können.

- Harvey, Karen (Edited by). 2009: History and Material Culture. (A student's guide to approaching alternative sources.) London and New York: Routledge.
- Hübscher, Arthur 1957: Denker unserer Zeit. I-I. 2-e, erweiterte Auflage. München: R. Piper Verlag.
- Iggers, Georg G. 1962: The Image of Ranke in American and German Historical Thought. In: History and Theory, 2(1). 17-40.pp.
- Iggers, Georg G. 1975: New Directions in European historiography. Middletown, Connecticut: Wesleyan University Press.
- Iggers, Georg G. 1983: The German Conception of History. Middletown, Connecticut: Wesleyan University Press.
- Iggers, Georg G. 1995 : Historicism. The History and the Meaning of the Term. in: Journal of the History of Ideas, 1.129-152.pp.
- Iggers, Georg G. 1997: Historiography in the Twentieth Century.(From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge. Hanover and London: Wesleyan University Press.
- Iggers, Georg G. -Wang, Q. Edward 2008: A Global History of Modern historiography. London-New York etc.: Pearson Education, Limited.
- Jenkins, Keith (Edited by) 1997: The Postmodern History Reader. London and New York: Routledge.
- Jenkins, Keith - Munslow, Alun (Edited by) 2004. The Nature of History Reader. London: Routledge.
- Kelley, Donald R.(Edited by)1991: Versions of history from Antiquity to the Enlightenment. New Haven&London: Yale University Press
- Kelley, Donald R. 2003: Fortunes of History. Historical inquiry from Herder to Huizinga. New Haven-London: Yale University Press.
- Lem, Anton van der 1993: Johan Huizinga. Leven en werk in beelden en documenten. Amsterdam: Uitgeverij Wereldbibliotheek.
- Lutz, Raphael 2003: Geschichtswissenschaft im Zeitalter der Extreme. (Theorien, Methoden, Tendenzen von 1900 bis zur Gegenwart.) München: Verlag C.H. Beck.
- Meyerhoff, Hans 1959: Philosophy of history in our time. An Anthology. Selected and edited by. New York: Garden City,
- Munslow, Alun 2006: The Routledge Companion to Historical Studies. Second Edition. London and New York: Routledge.
- Nagl-Docekal, Herta 1996: Der Sinn des Historischen. (Geschichtsphilosophische Debatten.) Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Ortega y Gasset, José 1941, 1962: History as a System and other essays toward a Philosophy of History. New York: Norton.
- Orth, Ernst Wolfgang(Hrsg.) 1985: Dilthey und die Philosophie der Gegenwart. Freiburg-München. Alber Verlag.
- Revel, Jacques-Hunt, Lynn (Edited by) 1995: Histories. French Constructions of the Past. New York: The New Press.
- Rüsen, Jörn 1993: Konfigurationen des Historismus.(Studien zur deutschen Wissenskultur.) Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Simon, Christian 1996: Historiographie. Eine Einführung. Stuttgart. Ulmer.
- Smith, Bonnie G. 1998: The Gender of History: Men, Women, and Historical Practice. Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Srbik, Heinrich Ritter von 1950: Geist und Geschichte vom deutschen Humanismus bis zur Gegenwart. I-II. Salzburg-München: Otto Müller Verlag, Verlag F. Bruckmann.
- Steber, Martina 2007: Herbert Butterfield, der Nationalsozialismus und die deutsche Geschichtswissenschaft. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 55. Jahrgang., Heft 2. April. 269-307. pp.
- Stern, Fritz 1973: The Varieties of History. From Voltaire to the Present. (Edited, Selected and Introduced by.) New York: Vintage Books, (Erste Auflage, 1956.)
- Völkel, Markus 2006: Geschichtsschreibung. (Eine Einführung in globaler Perspektive.) Köln Weimar Wien: Böhlau Verlag.
- Wagner, Fritz 1951: Geschichtswissenschaft. Freiburg und München: Verlag Karl Alber.

ERŐS, Vilmos: Adam Budd's Textbook on Historiography

The above study analyses the textbook of Adam Budd about the modern European historiography. The author introduces the chapters of the books chronologically and in details, highlights the here emerging problems such as "conjectural history", positivism, Geistesgeschichte (intellectual history), Marxism, feminism, etc. The work proves (according to the author), that the most fruitful way of treating of the theoretical questions of history is the historical, not the systematic method. In comparison with the former textbooks (suited to this logic) turns out, that works like that are in many respects self-referential, that means, they speak as much of their/our time and culture as of the "reality"/material depicted, so they can be interpreted as a kind of "cultural representation" (Using the well known term of Roger Chartier).

Erős, Vilmos: Adam Budd historiográfiai szöveggyűjteménye

A fenti tanulmány mindenekelőtt Adam Budd nemrégiben megjelent historiográfiai szöveggyűjteménye alapján veti fel a modernkori történetírás és történeti gondolkodás néhány problémáját. A szerző kronológiai sorrendben részletesen bemutatja a könyv egyes fejezeteit, illetve az itt felvetődő problémákat és olyan fogalmakat, mint például a „conjectural history”, pozitívizmus, szellemtörténet, a marxista történetírás, női történetírás, stb. A tanulmány készítője szerint a szöveggyűjtemény világosan bizonyítja, hogy a történelem teoretikus problémáinak leginkább gyümölcsöző megközelítése a történeti, tehát nem a rendszeres/szisztematikus tárgyalási mód lehet. A szerző egyidejűleg (az említett logikát követve) a szóban forgó kötetet a korábbi hasonló jellegű vállalkozásokkal is összehasonlítja. Ebből kiderül, hogy ezek a munkák sok vonatkozásban önreferenciálisak, azaz legalább olyan sokat elárulnak saját korukról, azok kulturális-szociális összefüggéseiről, mint a bennük ábrázolt anyagról és valóságról. Ebben az értelemben pedig egyfajta „kulturális reprezentációkként” is értelmezhetők, a fogalom Roger Chartier által használt értelmében.

Farkas László Róbert :

Pallavicini-kápolna az ópusztaszeri Emlékparkban

Újjászületik az egykori Pallavicini-kápolna

A Pallavicini család XIX. században létesült sírkápolnája épül újjá a közeljövőben, az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékparkban. A dél-alföldi skanzen területén kialakításra kerülő építmény annak hű mása, mint ami az 1880-as évektől az örgrófi család, a Pallaviciniek dél-alföldi temetkezési helyéül szolgált a XX. század derekáig. A kápolna mostani megépítésével nemcsak az Emlékpark gyarapodik egy nagyszerű, új létesítménnyel, hanem a magyar nemzet is elégtételt szolgáltat egy, a történelmünkben pozitív szerepet játszó családnak.¹

A jövőben vallásos összejöveteleknek helyt adó kistemplom építése pályázati forrásból, az Európai Unió regionális fejlesztési alapjából, a „Magyarország-Románia Határon Átnyúló Együttműködési Program 2007-2013” forrásból valósul meg. A pályázatnak köszönhetően a Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégióban egy ökumenikus vallási útvonal fejlődik ki, amelynek része, hogy az ópusztaszeri Emlékpark, az összmagyarság találkozóhelye egy újabb szakrális építménnyel bővül. A vallási turizmusban rejlő lehetőségek mind jobb kiaknázása közös érdeke Magyarországnak és Romániának, ezért a határok nem jelenthetnek és nem is jelentenek akadályt. A projekt megvalósulása által egy lépéssel ismét közelebb kerülhetünk határainkon túl élő magyar testvéreinkhez is.

Jelen írás a kápolna történetét kívánja röviden feldolgozni, továbbá az újjáépített kápolna és kriptá rekonstrukcióját mutatja be, arra hivatottan, hogy a XIX. század szakrális építészeti stílusjegyeit megismerjük, amelyek így leírva teljes képet adnak egy épített örökségről.

A templom története

Anonymus műve nyomán honosodott meg az a történet a köztudatban, amely szerint a honfoglaló magyar vezérek Árpád vezetésével a szeri pusztán gyűltek össze, és kerítették sort az új haza, azaz a Kárpát-medence felosztására az egyes törzsek között. A középkori hagyomány szerint az egyik törzs leszármazottja, a Bor-Kalán nemzetség örökölte e területet. A török kiűzése után, a 18. században a nagy alföldi birtok sorsa igen hányatott volt. Több tulajdonos váltotta egymást, elzálogosítások, pereskedések jelezték a tulajdonosi helyzet tisztátalanságát.

1803-ban gróf Zichy Leopoldina, örgróf Giancarlo Pallavicini özvegye vásárolta meg ezt a Pusztaszert is magába foglaló területet. A családi birtok központja Algyő falu lett. Az örgróf özvegye itt, az uradalomban hozta létre a Pallavicini család temetkezési helyét is. Később az 1879-es tiszai árvíz levonulása után, a család úgy döntött, hogy az elpusztult falu lakosságát birtokának a Tiszától távolabb eső részére telepíti át. Így jött létre 1880-ban az új falu, amely a nevét is az örgróftól kapta: Sándorfalva. Az új település lett a több mint hatvanezer holdas Mindszent-ányási Pallavicini uradalom központja. Innen irányították a majorságokra tagolt birtok egyes részeit, beleértve a mai Ópusztaszer területét is. A család, Pallavicini Sándor örgróf (1853-1933) vezetésével új temetkezési helyet építtetett. Így létesült Ányáson a családi kriptát is tartalmazó kápolna, az 1880-as években. Az utókorra maradt dokumentumok alapján a terveket bécsi mérnökök készítették. A kor historizáló stílus szerint tipikus Árpád-kori templom magasodott Ányáson, neoromán rózsablakokkal. A főbejárat fölött karcsú torony emelkedett, s az épület alatt annak alapterületénél jóval nagyobb kriptá. Ebben egymás fölött két szinten alakították ki a sírkamrákat, ezekben nyugodtak a bronzkoporsók. Belül a kápolna egyetlen oltárból állt, amely fölé egy feszület került. Itt lehetett az elhunytak lelki üdvéért szentmisét mondani.

Az anyási kápolna 1945 után teljes egészében elpusztult. Mivel Ányáson nem volt semmiféle település, a megművelt földek közepén álló magányos kápolna gondozás híján ki volt téve az időjárás viszontagságainak. Az 1950-es évek végéről néhány fotó maradt fenn, amely még a romos, de álló kápolnát mutatja. Az 1960-as évekre az épületből már semmi sem maradt.

A család leszármazottja, a Bécsben élő Pallavicini Károly örgróf (1923-2004) Magyarországra jött 1980-ban, és fölvette a kapcsolatot a szegedi múzeummal, azzal a küldetéssel, hogy az anyási kápolnában eltemetett családtagok hamvait összeszedhesse, és méltó módon eltemethesse. A szegedi múzeum segítségével kapcsolatba lépett a helyi hatóságokkal, és engedélyt kapott, hogy a múzeum felügyelete mellett, ásatást végezve, megkereshesse a hamvakat. 1982 nyarán megkezdődtek

¹ Dr. Zombori István: Az anyási Pallavicini kápolna. www.opusztaszer.hu/vallasiturizmus. Utolsó letöltés: 2014. augusztus 21. (Továbbiakban: Zombori.)

a feltárási munkálatok az örgróf vezetésével, és néhány olyan férfi segítségével, akik egykor az uradalomban nőttek föl és még emlékeztek az anyási kápolnára. A több napos kutatás során néhány felszaggatott, megrongált bronz koporsót találtak. A maradványok összegyűjtésre kerültek és a sándorfalvi temetőbe kerültek végső nyugalomra, a koporsók néhány díszesebb eleme pedig a szegedi múzeumba került. 2

1990 után a rendszerváltás új szemléletet hozott Ópusztaszeren is. Így merült föl az igény, hogy a Dél-Alföldet bemutató nagyszerű szabadtéri néprajzi múzeumi részben egy, a vidékre jellemző templomra is szükség lenne. Dr. Zombori István javaslatára³ az illetékesek elfogadták, hogy az anyási Pallavicini kápolnát kellene felépíteni az eredeti tervrajzok alapján.

Az építészeti jegyek és a rekonstrukció

Fénykép, térkép és más történeti fotódokumentációk alapján, a tudományos igényű kutatómunkának köszönhetően 2014-ben megépül az egykori anyási kápolna hű mása az ópusztaszeri Emlékpark gondozásában, az év őszén már elláthatja rendeltetését a szakrális épület. Az anyási kápolna és kriptá építéstörténetének feldolgozására Branczik Márta művészettörténész vállalkozott⁴. A fellelhető forrásokat rendszerezve, munkája által volt rekonstruálható a kápolna építészeti kialakítása.

A kriptakápolna maga egyhajós, a hatszög három oldalával záródó, kétszintes téglapépület volt egykor, ormfala fölött egyetlen középtoronnyal. Alapterülete az ismert alaprajz bécsi ölből megadott méreteit méterre átszámítva 7,8 m x 9,6 m lett volna, az értékbecslés méretezése ezzel szemben 7 m x 10 m. Az építmény 1.4 méteres, kővel burkolt kiemelkedésen, platón állt. Félköríves záródású, többszörösen tagozott bélletű bejárata a főhomlokzat közepén nyílt, felette imitált rózsablak, feltételezhetően a kapuéhoz hasonló bélletben. A középtorony a főhomlokzaton négy konzollal támaszkodott az ormfalra és a tetővonal felett, a harang magasságában minden oldalát félköríves záródású, bélletes nyílások törték át.

A kápolna bejáratául szolgáló félköríves záródású, kétszárnyú kapufából készült, vázta szerkezetű volt. Az ajtószárnyak felületét 3-3 erős profilú tükör osztotta táblákra. A felső és az alsó tábla megközelítőleg négyzet alakú volt, a köztük lévő kisebb tábla keskeny fekvő téglalap alakú. A felső négyzet közepét virágmotívumú faragvány díszítette. A kapuszárnyak záródását oszlopot formázó, fejezetes takaróléc borította.

Közvetlenül a templom bejárata felett középen, vakolatba süllyesztett négyzetbe foglalt, címer-szerű díszítmény volt, olyan, a gazdálkodásra és a hitéletre utaló motívumokkal, mint kasza, bőségszaru, faág, kettős kereszt. Az épület nyeregtetejét hódfarkú cserép, tornyát pedig bádogozás fedte, falát vakolat és ívsoros mintázatú vakolatarchitektúra fedte. Az épület alaprajza szerint az egyterű kápolna földszintjét csak a négyzet tagolta részekre. A bejárati teret maga a négyzet kupolaboltozata alkotta, ezt kétoldalt keskeny dongafedés övezte, jobb oldalán a kriptába vezető lépcső indult. A négyzet folytatásában a tulajdonképpeni kápolnateret a tervlapok szerint keresztbordákkal tagolt téglaboltozat, a szentélyteret ugyancsak lapos ívű bordás csúcsíves keresztboltozat fedte. A falnyílások tokjai a falvastagság közepén helyezkednek el, a nyílások a tokoktól tagozatlan rézsús kávéval szélesednek.

Az oldalhomlokzatokon lévő két körablak belső ablakosztása szimmetrikus, négykaréjú virágmotívum, a többi, keskeny függőleges ablak többszörös osztású, háromkaréjosa záródású, amelyek színes üvegből készültek. A boltozatsüvegek díszítése a bordákat követő ornamentika és a mezőket egyenletesen borító csillag-minta. Az apszisban lévő két ablak mélyedését csavart minta övezi, a kötényt máltai kereszt díszíti. A tervező jelölte az apszis bejáratával szemközti falához csatlakozó oltárt és a rajta lévő kegytárgyakat is, az oltár homloklapja három négyzetre osztott, ezek belsejében többszörösen karéjózott ornamentals, középen pedig máltai kereszt. Az apszis szemben lévő ablaktalan falát sűrű, raszteres kiosztású csillagminta díszíti.

A kápolna alatti kriptába egy bejárat melletti lépcsőn lehetett lejutni. Nem szerepel a kápolna tervsorozatában a kriptá alaprajza, így arról a metszetek és a földszinti alaprajz alapján kellett képet alkotnunk a kivitelezőknek. A hosszmetset szerint a kriptá terét a kápolnáéhoz hasonlóan hosszában a négyzet pillérei osztották ketté. A kriptá belmagassága a kápolna terénél jóval kisebb volt, lefedése nyomott kosárvíű boltozat. Az oldalfalakon magas, két szintre osztott, félkörívvel záródó kriptá fiúlkék, amelyeket párosával fogott össze egy szélesebb, félkörívvel díszített falszakasz, a keskenyebb nyílások közeiben portréval, vagy angyalféjjel díszített medallion.

2 Zombori.

3 A kutató ez időben a szegedi Móra Ferenc Múzeum tudományos munkatársa, történész-muzeológusa volt.

4 Branczik Márta: Az egykori Pallavicini-kápolna és kriptá, Mindszent-Ányás (Csongrád megye) építéstörténete. Kézirat. Modern

Építészetiért Nonprofit Kft; 2013. május. 3-11. (Továbbiakban: Branczik Márta.)

A birtok közelében álló kápolna kriptáját idővel elbontották, az építőanyagokat elvitték. Ma a kápolna semmilyen eredeti darabját, berendezési tárgyát nem ismerjük. Ennek ellenére feltételezhető, hogy itt-ott vannak innen származó elemek, akár épületelemek, akár berendezési tárgyak. Ezek mihamarabbi felkutatása indokolt lenne⁵.

Zárszó

Ópusztaszeren evvel az új közösségi térrel, a templommal válik teljessé az alföldi múzeumfalu. Az újjászülető Pallavicini-kápolna méreteiben és külső megjelenésében egyaránt illeszkedik a XIX–XX. századi Dél-Alföld jellegzetes épületegyütteseire. Mindezeket túl az örgrófi család szakrális építménye alkalmas lesz eredeti funkciójának betöltésére is.

A rekonstruálók szerint házasságkötéseknek, keresztelőknek, rózsafüzér társulásoknak, más spirituális közösségi alkalmaknak lesz majd méltó és áldásos helyszíne.

Felhasznált irodalom:

Branczik Márta: Az egykori Pallavicini-kápolna és kriptá, Mindszent-Ányás (Csongrád megye) építéstörténete. Kézirat. Modern Építészetért Nonprofit Kft; 2013. május. 3-11. (Továbbiakban: Branczik Márta.)

Dr. Zombori István: Az ányási Pallavicini kápolna. www.opusztaszer.hu/vallasiturizmus. Utolsó letöltés: 2014. augusztus 21.

FARKAS, László Róbert: The Pallavicini Chapel in the Memorial Park of Ópusztaszer

Present study provides a historical overview of the Pallavicini Chapel and its crypt at Ányás, including the plan to reconstruct it at the Memorial Park of Ópusztaszer.

⁵ Branczik Márta alapján.

IRODALOM

Kukucska Ferenc : Angyal a Doberdón

*Fiktív naplórészletek Gödri Sándor hadnagy, századparancsnok tollából,
százada doberdói és isonzói harcairól.*

Szerettem nyári hajnalokon a hegyeket nézni. A bércek látványa valami megmagyarázhatatlan nyugalommal töltött el már gyermekkoromban is ott a Mátra lábánál, ahol felnőttem. Ilyenkor bátor erőt éreztem bensőmben hatásuktól, olyanok képzeltem magam, mint a sejtelmesen ködbe burkolódzó csúcsok a messzeségben, melyektől még a Nap sugarainak is engedélyt kell kérni, hogy mikor bújhatnak elő mögülnk. És most ilyen hegyeket láttam a vonat ablakán át a hajnali derengésben, nyugodt, ködtől alig látható ormokat.

És még valamit.

Előbbre hajoltam, hogy biztos láthassam. Önkéntelenül bólítottam. Ezek a meredeken felfelé törő gonosz fények, melyek megállnak egy pillanatra röppályájuk zenitjén, ott furcsa virág alakú füstöket köpnek, majd megkezdik gyilkos zuhanásukat... ezek srapselek.

Feljegyzéseimet 1915 július elején kezdem írni. Nem tartom fontosnak a napok szerinti dátumozást, hiszen az események lejegyzését időnként visszaemlékezéseim alapján tehetem csak meg, amennyire a harcok megengedik. Így volt ez előző táborhelyemen is, itt sem lehet másképpen.

A szerelvény fékezett és az állomáson megállt. Elkezdődött a kivagonírozás. Vezényszavak pattogtak a sínek mellől, a legénységi vagonokból katonák ugráltak le sietve, és gyorsan alakzatba rendeződtek. Akadt, akinek málháját és fegyverét a bajtársa adta utána. Mi a tisztí vagont tisztársaimmal lassan, ráérősen hagytuk el, tisztiszolgám pedig felrakta pakkomat a kijelölt szekérre. Szinte orromban éreztem a tenger illatát - vagy szaglószerveimet csak a képzelet irritálta finoman? Egy biztos, itt van nem messze az Adria! Milyen régen akartam látni! De nem így... A távolból kézifegyverek ropogása, ágyúk mély buffogása, géppuska sorozata hallatszott. Megismertem a harminc és felesek hangját, épp' eleget hallottam az orosz fronton. Ahová ez odapörköl...

Szekerekre szálltunk fel. Két-három tiszt és a motyója fért fel egy rozoga vontatmányra, amiket sovány, kiálló csontú gebék húztak. A lovakat is elérte a háború okozta szűkösség.

- Ne mustrálja már annyira szigorúan a lovaimat hadnagy úr! Ettek azok már tegnap is - próbált tréfálkozni tört magyarsággal a szekér gazdája.

Ránéztem a nagybajuszú szikár emberre, aki szólt, és aki csak nekem szólt, mert mellettem két százados ült. Válaszolnom kellett.

- Honnan tud magyarul?

- Magyar a feleségem. Bánáti - bólogatott sokatmondóan. Huncut mosoly jelent meg szája sarkában. - Szeretem a magyarokat, mert az asszonyt is.

A falut elhagyva a sziklák alatt állította meg lovait a nagybajuszú. Leszállt a szekérről, levett kalapját karimájánál fogva forgatta kezében. Zavartnak tűnt.

- Idáig bírják a lovaim tiszt urak. - Viseltes bakancsára nézett. - Meg eddig fizet a hadvezetőség.

Gyalog mentünk tovább. Tisztiszolgám izzadt az út során, ahogy a saját felszerelését és az enyémet cipelte, de mindenkinek meg van írva a sorsa, ha jó, ha rossz - még ha ez nem is mindig igazságos. Meg aztán a tekintélyemen esett volna csorba, ha én viszem a málhámat. Tiszt egyenruhában nem cipelhet pakkot.

Fehér, szürkébe átmenő színű sziklák közt lépdeltünk. Mindenhol kő és kő! Ilyet még nem láttam. Visszanéztem, lent békésen csordogált az Isonzó. A keskeny kis folyó, ami és környéke megvédéséért vezényeltek ide bennünket. De ha pontosabban akarok fogalmazni, akkor feltöltésként. Vagyis folyamatosan érkezett az utánpótlás az ezredkehez, pótolni kellett az elesetteket.

Festői táj... lenne, ha az állandó fegyverropogás nem oltaná ki belőlem az illúziót.

- Nos, hadnagy úr! Magának és századának az elért eredményei alapján elég jó a hírneve és kitüntetései vannak - forgatta kezében az írásbeli parancsot Kerecsi őrnagy zászlóaljparancsnok. - Viszont kötelességem önt tájékoztatni egy-két dolgról, amik merőben eltérnek az oroszokkal szembeni hadviseléstől. Most ketten vagyunk csak, őszinte leszek. - Az őrnagy köhintett, és a sziklába vajt harcálláspont egyik fapircséhez ment. Térdre ereszkedett, félig bebújt az ágy alá. Üveget vett elő, melynek kihúzta a dugóját. Felém nyújtotta a palackot.

- Senkiben nem bízhat az ember. Lehet, hogy perceink vannak hátra, ezt a tisztok is tudják. Igyál!

Csak úgy az üvegből alaposan meghúztam a konyakot, utána az őrnagynak visszanyújtottam. Az őrnagy belekezdett a mondókájába. Egykedvűen, érzelem nélkül beszélt a sziklás talajon és árkokban folyó állóháborúról, a mindkét féltől hatalmas véráldozatokat követelő megmerevedett frontokról, katonái hősiességéről, az akadozó utánpótlásról. Nem lepett meg az érzelemnélkülisége. Aki naponta többször látja a halál tobzódását, patakokban a vért, előbb-utóbb ilyené válik.

- Őrnagy úr! Mennyi a túlélési esélyünk?

Az őrnagy kiitta az üveget, utána megfordította, egy sovány csepp lassan a padlóra ért.

- Ennyi.

Elgondolkodva járkálni kezdtem. Egy kicsit rá is játszottam, az őrnagy vegye őszintének a habozásomat. Ezt akartam elérni.

- Őrnagy úr! Van három katonám, akik kicsit mások, mint a többi.

Az őrnagy gyanúsán nézett rám.

- Elárulnád, mennyiben mások?

- A puska mellett pisztolyt hordanak és német géppuskás páncélmellényt. A lövészárokból és a kézitusában a húszasok mindig velük vannak.

A húszas egy fabuzogány, melynek a markolattal ellentétes súlyosabb végéből húsz darab téli patkószeg áll ki. A húszassal nagyon könnyű volt halálos sérüléseket okozni. Közelharcban félelmetes fegyver.

- Hadnagy úr! Többet nem kínállak meg alkohollal. Ennyire megártott a konyak? Pisztolyt csak tiszt és tiszthelyettes viselhet. Közkatonáknak nem. Ha húszassal a kezében elfognak valakit az olaszok, annak nincs hadifogság! Azonnal kivégzik. A páncélinget kiről vették le?

- Mindent úgy zsákmányoltak az oroszoktól. A három katona vitézsége szóbeszéd volt az ottani frontszakaszon. Ők fogták el a legtöbb oroszot, ők vállalták a legveszélyesebb feladatokat. Felderítést, éjszakai támadásokat a muszkák ellen fokossal, buzogánnyal. Az elfogott oroszok mesélték, nem mertek éjjelente aludni, mert féltek. Csak egy recsenés, és beszakadt koponyával fordult az árok aljára mellettük a társuk.

Egyik sikeres éjszakai akciójukban élve áthoztak két orosz tisztet. Délelőtt a tisztok kihallgatása után az ezredparancsnok maga elé rendelte a három vakmerő embert. Választhattak. Vagy szakaszvezetővé előlépteti őket, vagy viselhetik harc közben a zsákmányolt eszközeiket. Az ezredes tudott ezekről a hmm... eszközökről, de mégsem adta parancsba az elkobzásukat. Őrnagy úr kérlek - mosolyogtam Kerezsire - gondolom, nem okoz nehézséget kitalálnod, mit választottak az embereim?

- Egyértelmű. A pisztolyt és a páncélt. Akkor is szabálytalan - mormogta a zászlóaljparancsnok. Hosszasan csóválta a fejét. - De bánom is én. Viszont akkor teszünk egy próbát.

József főherceg hadtestparancsnok napiparancsa minden napunkra vonatkozik, folyamatosan végrehajtandó. Vagyis, árkokat kell építenünk védelmünk érdekében, legyen a hely bármennyire kő és szikla, és bármennyire embert próbáló.

A Monte Saint Michelle fennsíkja meg minden más a közelben a parancs maradéktalan végrehajtására totálisan alkalmatlan. Szikla és kő mindenütt. Ásóink, ahogy sziklát érnek, kicsorbulnak, eltörnek. Az orosz fronton más volt. Egyszerűen kiástuk a földet, mély árkot készítettünk, aljára deszkából lópadot. Kényelmesen, a lópadra felállva tüzelhettünk a mellvéd szűk lőrésén át az ellenségre. Pontosan célozva, meglehetősen védelem mellett. Itt nem úgy van! Az olaszok szinte állandóan nehéztüzérséggel lönek, belövik árkainkat, az utánpótlást és ételt szállítókat. Rengeteg a halott és sebesült a nap huszonnégy órájában. Védelem csak a barlangokban létezik, ezeket itt dolinának és kavernának nevezik. A kisebb barlangok befogadóképességét robbantással megnövelik, így akár egy zászlóalj is meghúzódhat bennük.

Fúrunk és robbantunk, másképpen egy centiméterrel sem tudnánk mélyíteni az árkot. Ezzel csak annyit érünk el, hogy a katona legalább ülő helyzetben védve legyen. De a meleg! Izzadunk és nincs víz! Ami van meleg és szomjoltásra sem elegendő.

Macskáznak az olaszok, ahogy találóan nevezik a légiaknákat a bakák. A zuhanó gránát alakja és nyávogó hangja macskára emlékeztető. Kisebb macska, aztán nagyobb surrog le a levegőből. Gyakran van nyomában halott. Támadnak, lönek éjjel-nappal, mert kell nekik Trieszt, dél-Tirol, Dalmácia, Görz. Kiapadhatatlan készletekkel rendelkeznek emberanyagból, lőszerből. Parancsnokaik pedig pazarolják rendesen mind a kettőt. Embereimnek fáj a válla, megdagad a mutatójaja az állandó tüzeléstől, de az olasz csak rohamot vezényel minduntalan.

Leszakított kezek-lábak próbálnak mozdulni a szögesdrótok közt a senki földjén, mindhiába. Test nélkül nem megy. A múlt század amerikai polgárháborúja vége felé, mikor elkezdték alkalmazni a lövészárkokat a szembenállók, kiderült, hogy a védőknek óriási az előnyük a támadókkal szemben. Többek közt ezért merevedtek meg a frontok. Buktatóság, többsoros szögesdrót akadály az árok elé, géppuskák az árokban... és kényelmesen lehet mérszárolni a rohamozókat. Néhány év alatt mind a tüzérség, mind a gyalogság tüzereje nőtt, csak a katona védtelensége maradt a régi. Itt a kőfennsíkon ez is más. Mivel az árkok nem kellően mélyek, kövekből támfalakat kell raknunk - hogy elfogadhatóbb védelmünk legyen. Ez viszont jó tájékozódást ad az olaszoknak, állandó aknatűz alatt tartja ezeket a kőhalmokat, és igyekezik szétlőni, csakúgy, mint a szögesdrót vonalat. Nem is szeretik a katonák a kőből rakott mellvédeket, mivel támpontot ad az olasz tüzérségnek. Egy-egy közelben robbanó gránát pusztító ereje megnő a becsapódáskor szétszóródó kődaraboktól. Sokakat ezek a röpködő szikladarabok ölnek meg. Éjszakánként zöld leveles ágakkal igyekszünk álcázni a kínkeservesen lerakott szögesdrót-akadályokat. Amíg akad fa. Mert már azokat is szétlőtték. A szögesdrót-akadályok fa tartóoszlopait először kalapáccsal-vésővel próbáltuk éjjelente telepíteni, de ezt meghallották az olaszok és lőttek. Aztán új szerszámok jöttek, amik a disznó pocse nevet kapták. Ezek csiga alakú fúrók, amelyekkel hangtalanul vájhatunk lyukat a sziklába.

A kövek felhordása a faluból - melynek lakosságát a harcok előtt a hadvezetőség kitelepíttette - szintén komoly munka. Ezek a szikladarabok a házak kerítései voltak a háború előtt, most minket védenek ideig-óráig, míg szét nem lövik.

Az orosz fronton görbén, sűrű kanyarokkal futottak az árkok a legszigorúbb előírás szerint, kivédve ezzel az ellenség esetleges betörése utáni oldalazó-tüzet. Itt ezt a szabályt sem tartatja be a hadvezetés maradéktalanul a szinte lehetetlen árkolás miatt.

A szögesdrótok közt térdig érő magasságban fekszenek egymás tetején a hullák, meg kell emelnünk a géppuskát, mert a lövést a halottak akadályozzák a célra tartásban. Az árokban fohagymafüzérek lógnak felakasztva kampókra. Megpucoljuk a hagymafejeket és a gerezdekkel bekenjük az orrunkat, vagy a másik megoldás: mentolos vattát dugunk az orrnyílásainkba. Másként elviselhetetlen a negyven fokos hőségben oszlanak induló hullák bűze. Elhordani senki nem meri őket egyik oldalról sem, mert azonnal lelőnék a szállítókat. A hullákról mállik a hús, kilátszik a csont. Ezt is a forróság teszi.

Az ellenség belátta, a nappali szuronyrohamával semmire nem megy, csak vágóhídra vezényli az embereit, ezért beszüntette a nappali támadásokat. Helyette elkezdte a szakadatlan ágyúzást. Mintha állandó tüzérségi előkészítést folytatna. Jól el vannak látva municióval, míg nekünk spórolni kell a lőszerrel. Ezt észrevehették, mert vannak útegeik, amelyek fedezék és álcázás nélkül lönek ránk. Már arra gondoltam, odaküldök egy éjjel néhány beleváló embert, szép csendben megrongálni a pimaszok lövegeit.

A századomban három ember van, akiket alkalmasnak tartok ilyen feladatra, ezt is rájuk kívánom bízni, ha engedélyt kapok rá. Róluk beszéltem az őrnagynak. Csóli Péter, Nagyfi Zoli, és a kis Mukk - ahogy a többiek nevezik. Ezek a fiúk szerények és kemények, egy faluból valósiak Szeged mellől. Azt mondják, egy kocsmába jártak, olykor együtt akadtak nőügyeik. Ha a leánynak nem tetszett, hogy mind a hárman egymás után... akkor kifizették, hogy megjöjjön a kedve. Egyszer a harcok szünetében megemléltette valamelyikük a tömött bajsza alatt somolyogva csendesen: hadnagy úr kérem, mi már csak azért is összetartunk így hárman, mert luksógorok vagyunk!

És most egy században, egy szakaszban mind a hárman. Ezekben a fiúkban bízom.

- Hadnagy úr! Alázatosan... - A futár lihegett mikor elérem ért. Megtörölte izzadt homlokát, feszes vigyázzba vágta magát. Legyintettem.

- Hagyja, hallgatom.

- Kerecsi őrnagy úr zászlóaljparancsnok parancsát hozom, mivel megint szétlőtték a telefonvonalat. - A futár átnyújtotta a papírt. - De szóban is közölnöm kell. Ma este huszonkét órától a hadnagy úrnak és századának kell a 197-es magaslat rajvonalának kilences szakaszát felügyelni és biztosítani. Ezt a frontszakaszt Perger főhadnagy úr százada tartotta eddig, de a nagyszámú emberveszteség miatt ők hátramennek pihenni a kavarnába. Az őrnagy úr örülne néhány fogolynak is, hogy felkészülhessen a zászlóalj a következő támadásra. És a harcállásponton várja futár útján a tájékoztatást óránként, harci cselekmény hiányában is, harc közben pedig az előírás szerint.

A futár ezt egy szuszra elmondta, engedélyt kért lelépni, s már futott tovább. Századom eddig hátul a harmadik vonalban tartalékban volt, csak az árkok mélyítésénél segített be. A szakaszparancsnokokért küldtem. A két zászlós, Adonyi és Bíró már jöttek is. Megbeszéltem velük az esti első vonalba indulás részleteit. Ezzel jó fertályóra alatt végeztünk.

- De van itt még az őrnagy úr utasítása szerint valami. És ez a nehezebb. Nyelveket kell fognunk.

Csend lett. A nyelv fogása, vagyis ellenséges katona foglyul ejtése és áthozása a mi árunkba, kihallgatható állapotban, egyike a legveszélyesebb frontfeladatoknak. Mindezt állandó ágyúzásban és a jelzőrakéták szinte nappali fényében. Mert ha csak ölni kell, az könnyű és akár távolról megoldható. Nyelvet fogni már nem az. Adonyi zászlós elővette a pipáját, és a dohányzacskóját. Nem nézett rám, ráncokat láttam hirtelen a máskor sima homlokán. Lassan, akkurátusan megtömté a pipát.

- Hadnagy úr, itt mindannyian tudjuk, kik képesek erre.

- Egymás közt tegeződünk. Mondjad János!

- Köszönöm... Sándor. Csak a három páncélos jöhet szóba. Ők már többször bizonyították, hogy kemény lócsú gyerekek. Ha másokat küldünk, biztos odavesznek, a páncélosoknak talán sikerül.

A páncélosok a három páncélinges legényt jelentették. Próbára akar tenni bennünket Kerecsi? Adonyi folytatta.

- Itt mások a viszonyok, mint az oroszokkal szemben. Ott nem volt ekkora tüzerő és nem lőttek éjjel-nappal. Halottunk sem volt ennyi. Nem beszélve a sok világító rakétáról. A digó nem akar kockáztatni, hogy éjjel meglepjük az árkaikban.

- Tudom, János. Beszélj a páncélosaiddal, ha szükségetek lenne valamire, szóljatok, intézkedem. Az őrnagynak kell az a nyelv.

Nagyon is tisztában voltam velem, kikre lehet számítani ebben a veszélyes küldetésben, de nem kívántam egyedül dönteni. Ha érzi a katona, hogy előljárója figyelembe veszi véleményét, jobb, lelkiismeretesebb munkát végez.

Adonyi nem jött vissza, így arra gondolhattam, meg tudják oldani a feladatot az én segítségem nélkül is.

Este tízkor csendben leváltottuk Perger főhadnagy századát.

Esemény nem történt.

A lövészárkokban harcoló alakulatok irányítása némiképp eltér a hagyományos ütközetek vezényleésétől. Az árkokban küzdő csapatok zászlóalj, ezred, nem beszélve ettől magasabb szintű parancsnoklásáról szinte megoldhatatlan. A telefonvonalak gyakran megrongálódnak, ilyen esetekben csak a futárral küldött információk és parancsok jöhetnek szóba. Azonban mire a futár eléri a magasabb egység parancsnokát, hát... közben többször változhat a csata kimenetele. Ezért a szakasz, - és századparancsnokokra ilyen helyzetekben nagyobb felelősség hárul, mert ők látják át, mit is kell tenni hirtelen. Ezt akkor tanultam meg, mikor mellettem esett el srapelgolyótól a századparancsnokom fél éve. Nekem kellett az irányítást átvenni tőle ott és rögtön. Később engem neveztek ki a helyére, nagyobb felelősséget téve ezzel a döntéssel a vállamra.

Az olasz valami mozgolódást csak észrevehetett, miközben a két század felváltotta egymást. Aknavetőkkal iszonyatosan löni kezdte az árkot, amit éppen csak elfoglaltunk. Fejünk felett srapel pukkant.

- Srapnel! - ordítottam. - Deszkákat a fej fölé!

Mégis alig öt méterrel mellettem egy katona felüvöltött, fél arcát elvitte a srapelgolyó. Akinek sikerült az e célból az árok oldalának támasztott vastag deszkapajzsot időben felkapni, annak volt valami esélye megúszni ép bőrrel a támadást. A deszkát

ilyenkor, mint valami pajzsot a feje fölé tartotta, összekuporodott, minél kisebbre, remélve, így megvédheti magát. Persze volt, mikor hiába kuporodott össze kicsire, akár egy embrió, az időzítővel ellátott gránátból szétröpködő nagy kaliberű vas vagy ólomgolyók közül valamelyik mégis eltalálta. Őt vagy az előljáróját. Mert a golyónak édesmindegy, hogy bakát vagy tisztet terít le. Természetesen vonatkozik ez a fegyverek más kategóriájára is.

Adonyi kúszott hozzám.

- Sándor! A fiúk megoldják, legalábbis bíznak a sikerben, de segítségre lenne szükségük. Ahhoz hogy nyelvet hozzanak, az olaszok árkait meg kellene szórni aknavetőkkel. Akkor talán az első vonalból a futóárkokon át hátrébb húzódnának.

- És hogy akarnak átmenni? - kérdeztem. - Állandó tűzben?

- Behúztak néhány olasz hullát az árokba, és magukra vették a ruháikat.

- Szűz Mária! Azokról a bűzös, rothadó húsú, kukacok ette... És hogy tervezik?

- Olasz egyenruhában kúsznak a digók árka felé. Ha lehet, hullát tolnak maguk előtt. Az védi a fejüket a golyótól. A másik, szereztek néhány olasz sapkát, a bokrétát levették róluk, így teszik a fejükre. Ez jelez nekünk. Ha bokréta nélküli sapkában látnak a mieink ellenséget, arra nem löhetnek, mert ők a mi embereink. Természetesen puska sem lesz náluk, hogy könnyebben mozogjanak. Pisztolyt és húszast viszont visznek. Ha egyetértesz, megyek és szólok mindenkinek.

- Rendben, figyelmeztess az embereket. Én pedig megyek az őrnagyhoz, elintézem a tüzérségi támogatást. Addig várjatok.

Az őrnagy csak hümmögött és nézett rám elképedve - nem kevésbé a két adjutánsa - amikor ismertetem vele a tervet. Lassan a telefonhoz ment, látszott rajta, még mindig nem döntötte el, helyesen cselekszik-e?

Felemelte a kagylót, innentől határozottá vált a hangja, mint egy igazán kemény parancsnoknak. Letette a kagylót.

- Készüljete! Fél óra múlva támadunk.

Egy másodpercre elhallgatott. Levette a szemüvegét, rálehelte.

- Csak az olaszok ne hagyják tüzérségi előkészítésnek vegyék, és ezért megelőző rohamot indítsanak! Vagyis rövid lesz a tűz, nagyon fáradtak az emberek, nincs szükségük kézitűsára - mondta sietve és intett, hogy menjek. Még láttam, amint újra felveszi a telefont, és hadarva parancsokat osztogat.

Az első vonalban egy puska javadalmazása 240 db lőszer volt. A géppuskának 8000 db járt. Előkészítettem a legénységgel a muníciót, mert az olaszok megint gyakran rohamoztak. Ha kellett, ha nem, csak jöttek és hullottak. Vajon most mit hoz a sors, ha egy kicsit megpiszkáljuk őket?

Meleg volt az éjszaka, szél sem mozdult. Felnéztem az égre, a csillagok élénken pislákolnak, nem takarta felhő a fényüket.

Szép ez a vidék. Mondhatnám cinikusan, halálosan szép.

A magas hegyek, a sziklák, és lent az unottan kanyargó Isonzó.

Igazi éjszaka azonban itt a fennsíkon nem létezik. Világító lövedékek húznak el villámgyorsan a fejünk felett, zuhanó rakéták rövid időre nappali fényt árasztanak, lángszórókból tüzelnek időnként a szemközti árokból riogatásként. És ennek a pokoli színelőadásnak a zenekara sem pihen semmit, a puskák és ágyúk kórusát Halál karmester vezényli.

Megszólalnak az aknavetőink, kicsit távolabbról néhány ágyú. Az őrnagy ezek szerint nagyvonalú. A tüzeink napközben elég jól belőtték az olaszokat, viszont csak reménykedni tudunk, hogy nem kapunk a tüzükből. Sötétben nem látják pontosan a becsapódások helyét.

A két lövészárk egymástól kb. harminc méterre van, egy-egy ügyesebb dobó kézigránátja néha betalál az ellenfél árkába.

Tőlem balra - alig néhány lépés távolságra három sötét árny mászik át a volt támfalon, amit előzőleg csendben elszedtek. A köveket egymásnak adogatták a bakák, míg egy ember jól átfért a járaton. A három páncélos eltűnt a hullák között.

Eddig jó volt az ötlet, ami a tüzérség bevonását illeti. Az olaszok a magyar tüzeinknek köszönhetően nem lőttek fel folyamatosan rakétákat, elbújhattak a veretés elöl, de lövegeik továbbra is támadták állásainkat. Szorított az idő. Kerecsi negyedórát adott az akcióra, utána leállítja a tüzet. Takarékoskodni kell a lőszerrel!

Egyszerre szinte megmozdult alattunk a hegy. Mélyről jövő, tompa robajt hallottam tőlem vagy hatvan méterre balról, a senki földjéről. Szikladarabok emelkedtek a levegőbe, kövek hullottak az árunkba, aztán elcsendesült minden hirtelen. Nem lőttek fel rakétát, csak a hold világított halványan. Aztán egy géppuska torkolattüzét láttam szemből, vaktában lődözött a kezelője. Újra fény hullott alá, elkezdtek fellőni a rakétákat. Huppanások hallatszottak az elszedett mellvéd felől, emberek csúsztak az árokba.

- Hadnagy úr! Hol osztják a menázsit? Vacsoraosztásra gondoltuk megfordulni.

Megismertem Csóli Pétert, a három luksógor egyikét, még ha olasz egyenruha is volt a nagydarab barna legényen. Hosszú, tömött bajsza alatt csibészesen mosolygott. Mellette hasonló termettel és unott képpel Nagyfi Zoli álldogált, aki szőke haját ma estére egy üveg tustintával feketére festette. A tátott szájú írknak elmondta, azért kell a „ténta”, mert kevés olasz hord ilyen szőke üstököt, mint ő. Aztán a kis Mukk, aki egy fejjel alacsonyabb volt a barátainál, de erős, mint a bivaly. Most is ő húzta át a leütött olasz tisztet az árunkba. És csak ő volt hármójuk közül nős, boldog apja egy hathónapos fiúnak.

Öten jöttek. Az elhurcolt olasz századost követte az embere, aki látta mi történik felettesével. Elmondta, már úgyis szökni akart. Kis Mukk erre bekötötte a száját, és megmutatta a pisztolyát, mire az olasz hevesen bólogatni kezdett. Szerencse nélkül nem megy - mondta Csóli. Az olasz árokban a magyar ágyúzás miatt csak figyelők maradtak. A százados és legénye.

Dél előtt futár útján hívatott Kerecsi engem és a három páncélost. Csólit, Nagyfit és a kis Mukkot előbb elküldte fürdeni, új egyenruhát utalt ki számukra a kihallgatás előtt. Hát rájuk fért. Úgy büzlöttek a régiben, mint egy tekintélyes létszámú görénycsalád. A főhadiszálláson pálinka, bor, sonka, kolbász, frissen sült kenyér várt ránk az asztalon. Belépés után mozdulatlan vigyázzban álltunk az őrnagy előtt, vártuk a parancsait. Pihenjt vezényelt, pálinkát töltött mindenkinek kétszer, majd leültetett bennünket.

- Egyetek, majd utána beszélgetünk. - Senkit nem kellett még egyszer kínálni. Szó nélkül evett a három vakmerő fiú és itta a bort, én csak keveset vettem, kevés érdemem volt az esti elfogásban.

Miután befejezték az evést és megköszönték az őrnagynak, szó nélkül az előljárójukra figyeltek.

- Nos, fiúk! Az olaszok 14 órakor indítanak rohamot ellenünk. Ezt az áthozott százados mondta, amit megerősített a katonája. Be akarnak ékelődni a rajvonalunkba. Ezért van néhány óránk felkészülni. Értesítettem az ezredpékát, kaptam erősítést meg géppuskákat. Ez a nagyon hasznos információ a ti érdemetek. És ezért jutalmat érdemeltek. - Elgondolkodott.

- Persze, ha valóban támadnak. Mert akkor bizony sok bajtársatok életét mentettétek meg. Bátorságotok így is úgy is elismerést érdemel. Tehát. Mára felmentelek benneteket. Nem vagytok kötelesek visszamenni a századhoz, és támadás esetén harcolni. Ha az olasz kettőkor támad, akkor két hét szabadságot kaptok. - Elmosolyodott.

- Érdekes helyzet. Azért kell imádkoznotok, hogy támadjon az ellenség.

Csóli Peti feszengett egy keveset, mielőtt megszólalt.

- Őrnagy úr! Én az engedelmevel a szabadság előtt még azért odapörkölnék a digónak. Lenne mit mesélnem otthon a kocsmában meg a lányoknak.

- Van neked így is mesélnivalód bőven. De ahogy gondolod.

És ti fiúk?

Nagyfi és Mukk előbb egymásra majd az őrnagyra nézett.

- Egy jó verekedést ki nem hagynék őrnagy úr! - pödörte meg betyáros bajsztát Mukk.

- Hát még én! Otthon mit szólnának, ha cserbenhagynám a két sógort - vigyorgott Nagyfi. - De...

- Mondjad Zoli! - biztatta az őrnagy.

- Hát nekem őrnagy úr, ami szívemen az a számon. Jó lett volna egy kis kurvaszag. Vagyis lövészárkok-lotyó. Én inkább ezt kértem volna szabadság helyett. Már régen volt...

- Ha jönnek a tábori kéjnök, befizetlek, ígérem - nevetett az őrnagy. - De Zoli fiam, azt tudod-e, a nőknek csak századostól felfelé kell a kuncsaft után megmosakodni?

- Nem vagyok én annyira finnyás, őrnagy úr. Amúgy meg viszek egy liter bort, oszt kisuvickolom a micsodáját.

- Vacakol a gatyádban a szerszámod, de ez az egészség. - Ránézett a másik két katonára. - Nektek is ennyire hiányzik a pina? Csak őszintén, férfiak vagyunk.

Csóli Peti hevesen bólogatni kezdett.

- Nekem még jobban őrnagy úr. Kettőt is lerendeznék a tizenöt perc alatt, ami jár.

- Ilyen gyorstüzelőkre lenne szükségünk, ha támad az olasz. Az őrnagy a szótlan Mukkra nézett. Mukk csendesen beszélt.

- Nekem már csak az asszony, őrnagy úr. A kisfiam miatt is.

- Szép tőled, hogy ilyen távolból, és ebben a helyzetben rájuk gondolsz. Levelet kaptál otthonról, ezt most soron kívül megkapod. Senki nem nézett bele.

Csóli krákgogni kezdett.

- Őrnagy úr! Sokat segített éjjel az a földindulás, vagy mi. Elvonta a digók figyelmét. Mi lehetett az?

Kerecsi ravaszul mosolygott.

- Az én ajándékom, vagy segítségem volt, hogy könnyebben boldoguljatok. - Elmondom - komorodott el a tekintete. - Az ellenség elkezdett a föld alól támadni. Alagutakat ás, mint a vakondok. Fúr, farag, robbant, hogy lentről, alólunk is ártani tudjon. Ezt észrevettük, és mi is elkezdtünk ásni ellenük. A mi alagutunk az övék fölé sikeredett. - Tekintete megenyhült, elmosolyodott. - Néhány tonna robbanószer és az ellenség vakond-járatának vége. Mindez azért tegnap éjjel történt, mert meggyőződésem szerint ez a segítségetekre volt.

Rám nézett.

- Igazad volt Sándor az embereidet illetően. Előttük mondom. Kiálltatók a próbát.

Olasz felderítő repülő jött felénk, megfordult az árok felett, ledobott néhány bombát. Ezek szerencsére az árkon túl robbantak. Erre válaszul megszólalt két géppuskánk, szinte függőlegesen állt a csövük, úgy lőtték az olaszt. A pilóta még leszórt valamit, mielőtt elmenekült. Lenről talán egy marék légynek tűnt, de egyre nagyobbak lettek ezek a legyek, ahogy zuhantak. Csóli Peti üvöltését hallottam néhány pillanattal később magam mellett, majd hirtelen csend lett. Ránéztem Petire, aki nyitott szemekkel, félrebillent fejjel ült, nyakából szökőkútként spriccelt a vér. Az arasznyi léginyíl vége alig látszott ki a testéből. A páncél mellett hatolt be, és nagyon mélyre ment, lövedéknyi ereje van az ilyen fentről ledobott hegyes vasnak. Ránéztem kis Mukkra. Szemeiből könny hullott, rá a kezében tartott levélre. Elejtette a papirost, kezébe temette a fejét és csak rázta, rázta s zokogott.

- Miért nincs egy angyal, aki nem engedné ezt? Olyan, aki nem hagyja megtörténni ilyeneket. Kell, hogy legyen istenem egy angyal. - Abbahagyta a sírást, réveteg tekintettel felállt. - Látok egy angyalt. Ott van. Ott arra... - Lassan megfordult. - És most itt száll felettünk. Itt a Doberdó felett... - Felnézett a felhőtlen égre. - Beszélek vele. Örködjön azok felett, akiket szeretünk. - Odabotorkált egy létrához, felmászott rá.

- Szedjék le azonnal, a vesztébe rohan! - adtam ki ordítva a parancsot. Hárman is ugrottak, de Mukk könnyedén leszórta őket magáról. Átmászott a mellvéden, s bizonytalanul, akár egy részeg, elindult a senki földjén. Az eget nézte és beszélt az angyalhoz. Két óra volt. Egy percig az olaszok is bámulták, bár mindkét oldal hozzászokott a fronton megőrült bajtársakhoz. Majd megszólaltak a géppuskák.

Utána elkezdődött a roham.

Az ellenséget aránylag könnyen visszavetettük az árkaiba. Sok halottat és sebesültet hagytak hátra, hála a három páncélos bátorságának. A győzelem utáni szokásos jókedv helyett azonban lehangoltaknak láttam az embereket. Szerették a három vakmerő barátot.

Nagyfi Zoli nem utazott haza szabadságra, barátai családjával nem akarta közölni a rossz híreket. A nőket sem emlegette többé. Egy hét múlva az őrnagy küldött érte, hogy megjöttek a táborig mozgó bordélyal a kurvák, siessen. Zoli szomorúan megköszönte Kerezsinek, hogy nem feledkezett meg róla, és alázatosan elnézést kért, de - közölte az őrnaggyal, most nem menne neki. Az őrnagy figyelmesen hallgatta Zolit. Nem tett fel kérdéseket, tudott mindenről.

- Értem fiam. Majd akkor legközelebb. Egyéb kívánságod van? Ha tudom, szívesen teljesítem.

Zoli csak egy másodpercet gondolkodott.

- Egy lenne őrnagy úr! A barátaimért, a helyállásukért, a nehéz harcainkért.

Kerecsi kíváncsian összeráncolta a homlokát.

- Na, bökd már ki! Nem eszek embert.

- Őrnagy úr! Beszélük az árokban, hogy a Templomdombon a szétlőtt templom előtt álló szederfát Ceiss alezredes úr kivágatja, és emlékül elviteti haza Szegedre. Így emlékeznek a 46-osok hősiességére, a hosszú és véres küzdelmekre. Az a fa kiszáradt tüztől, golyótól, és egyedül maradt, mint... Meg... annak támaszkodva nézte a csatát József apánk. - Zoli erősen az ajkába harapott, egy csepp vér kiserkent a fogai közül.

Zoli, József apánkon József főherceget, a hetedik hadtest parancsnokát érthette. A parancsnokot nagyon szerették a katonák, legalább annyira, mint amennyire ő a katonáit.

Zoli a harcálláspont sziklái mustrálta.

- Őrnagy úr! Szeretnék azok közt lenni, akik kivágnák azt a szerencsétlen fát.

Kerecsi elintézte Zoli kérését.

Augusztus 18. nagy nap a Monarchia életében. Az uralkodó születésnapja. Ezen a nevezetes évfordulón felolvasom József főherceg ünnepi napiparancsát az állomány előtt. Ebben a hadtest vezetője méltatja Ferenc József érdemeit, népeiért vállalt áldozatos tevékenységét, uralkodói nagyságát. A legénység ünnepi ellátmányt kap ételből, italból - persze majd csak éjjel, mint ahogy általában történik az étel és víz osztása, elővigyázatosságból. A század,- és zászlóaljparancsnokokat az ezredparancsnok magához rendeli. Nem vettem még részt hasonló fogadáson, de gondolom, enni-inni lesz bőségesen. Tisztiszolgámnak adom a reggelimet. Autók jönnek értünk, és mindjárt indulunk. Az elhagyott falu határában, a polgári mellett teméntelen frissen hantolt egyforma sír sorakozik. Most is temetnek, egy pap éppen áldást oszt. Némelyik fejfán még nedvesen csillog a festék, amivel a halott nevét mázolták a keresztre. Elszomorító látvány. Még inkább megrendít azonban, amit a sírhalmok mellett látok. A rengeteg előre kiásott gödröt, melyek szinte várják, hogy beletegyenek egy fiatal testet, és ráhúzzák a földet.

Az ezredparancsnok fogadásán nincs kedvem enni, csak iszom az erős italokat.

Évek teltek el a Nagy Háború óta. Egy nap az íróasztalomban rendezgettem az iratokat, mikor az alsó fiók alól előkerült egy levél. A kis Mukk levele volt, amit még a lövészárokban ejtett el azon a végzetes napon, amikor anygalt látott és kiment a senki földjére meghalni. Már nem tudom, miért, de felvettem és eltettem a levelét. Elkezdődött a támadás, senkit nem érdekelt a lövészárók alján egy papírfecni. Mindenki az életét próbálta óvni és persze megállítani az ellenséges rohamot.

Később nagyon sokszor elolvastam a levelet, de senkinek nem beszéltem róla az óta sem. Mukk felesége küldte, alig néhány mondatból állt. Összevissza dőlt betűkkel, kusza sorokat írt az asszony.

Hogy megőrül, és a Tiszának megy, mert meghalt a kisfiuk tüdőgyulladásban.

Miért nem beszéltem a levél tartalmáról senkinek?

Meggyőződése, ha az embert sajnálják kevesebb lesz.

És a kis Mukk ne legyen kevesebb!

Már rég befejeztem a naplóírást, végül mégis előkerestem a poros füzetet, mivel úgy éreztem, ez a néhány sor még az utolsó bejegyzés alá kívánczik.

Mester Györgyi : Elbeszélések

Belvárosi duplaablak

A duplaablak két üvegtáblája, a belső, a kis repedéssel, melynek keletkezése körülményeire már senki nem emlékezett, na meg a külső, a kissé mindig poros, úgy élt egymás mellett, mint az ikrek. Egy műhelyből származtak, egyszerre illesztették őket a keretbe, s egy feladatot láttak el évtizedek óta, nevezetesen, teret nyitottak egy valaha patinás, mára ódon belvárosi bérház ötödik emeleti lakásából a külvilágra, egyidejűleg kizárták onnan a lármásan nyüzsgő, kinti világot.

Amellett, hogy csendben elváltak, az üvegtáblák időnként - a külső szemlélő számára észrevehetetlenül - szóba is elegyedtek egymással. A belső tábla aprólékosan elmesélte, mi újság a tágas, magas belterű, régies bútorokkal berendezett lakásban éldegélő két öreggel, a külső pedig hitelesen tudósított az utca mindennapjairól.

A lakás belseje már régóta ismert volt az elbeszélésekből, a duplaablak külső tagja is tudta, hogy a kiszáradt, recsegő parkettát színtelenre fakult, kopott perzsaszőnyegek borítják, a falak sem a pizsoktól, az eltelt időtől váltak szürkév, a sötét, fényüket vesztett bútorok eresztékei nyikorognak, s a pohárszékben mára csak a megfogyatkozott számú bögrék és tálak díszeltek. Ez évek óta nem változott. Szívet szorítóan változott azonban e falak között lélegző élet. A két öreg gyertyája napról-napra, egyre jobban pislákkolt.

Így túl a nyolcvanon, mindketten korán ébredtek, számukra már hosszú volt az éjszaka, alig várták, hogy megvirradjon. Az asszony volt a frissebb, óvatosan kászálódott az ágymelegből, s kióvakodott a hideg konyhába, hogy feltegye a kávénakvalót, egyszerű életük utolsó megmaradt luxusát. A kávé kevés tejjel, még több vízzel feleresztette, s mellé tette a karéj szikkadt kenyeret. Aztán bement az öregért. Az embere már alig élt. Testi ereje rég elhagyta őt, az érzékszéklet mindenét behálózta. Nem tudott egyedül járni, ezért a nő átkarolta, s együtt lépegettek csendesen az étkezőbe. Az asszony kisebb darabokra törölte a kenyeret, bögrébe rakta, megkavarta, s segítette az öreg szájába kanalazni. Csendben szürcsöltek, eddegéltek. Egy-egy szó hangzott csak el közöttük: Tudtál aludni? Keveset. Kérsz még kávé? Köszönöm. Aztán nagyokat hallgattak.

Az asszony feltámogatta az öregurat, áttipegett vele a tágasabb nappaliba. Odavezette a kényelmes fotelhoz, leültette, eligazította a lábait, vastag plédet terített rájuk. Aztán, teendője nem lévén, visszament a konyhába. A belső ablak sosem látta, hogy ezután mit csinált, csak sejtette, hogy mivel az ebédhez még korán lett volna hozzáfogni, hát csak leült, s ölébe ejtett kézzel mészelt. Ugyanezt tette az öregúr is a fotelban, lehunyta szemmel ejtőzött. Hosszú ideig csak a nagy réz állóra tik-takolását lehetett hallani. A békés csendben, azt hihetné az ember boldog nyugalom honolt, de nem, az elmúlás fojtott hangulata, a visszafordíthatatlanul elcsorgó idő, a neszező percek között hangtalanul szállongó gondolatok alkottak gomolygó kavalkádót a fejekben és a levegőben.....

A külső ablak, hogy szomszédját felvidítsa, az utca eseményeire terelte a figyelmét. Kár, hogy nem látod, ragyogó, piros sportkocsi áll meg a cukrászda előtt. A szemközti iskolából megint kiszökött két kiskamasz, a közeli pékségbe igyekeznek. Az iskola kerítésén belátni, magasra száll a labda, az egyik tanteremben még tart az énekóra, vidám melódia hallatszik ki az utcára. A sarki templom felől kis csoport közeledik, a buszmegállóba tartanak. Az érkező jármű hirtelen fékez, már megint figyelmetlen volt egy járókelő.

A belső ablak érdeklődéssel hallgatta a másikat. Aztán átvette a szót. Aggódok értük, különösen az öregúrért. Néha alig hallom a lélegzetét, elfáradt. Ő már nem kíváncsi se kocsira, se labdára, se melódiára, talán csak a templomra, ahová még egyszer, majd utoljára látogatást tesz.

Az egyszerű ebédet csendben fogyasztotta el az öreg pár. Míg az asszony valószínűleg rendbe tette a konyhát, az ura csak üldögélt. A belső ablak tudta, még emlékezett, régebben ilyenkor rádiót hallgatott, még régebben átböngészte a lapokat, és az ősidőkben, néha kártyázni is leültek. Ilyenkor időnként kis évődés, vidám kacaj hallatszott. De távoli is ez az emlék, tán igaz se volt!

Alkonyodni kezdett, késő délutánra járt az idő. Az asszony bejött a konyhából, halkán tett-vett az ura körül. Ha éjszaka nem aludt, tán délután pihen egy kicsit. De milyen csendes, alig szusszan! Valamit ennie kellene. Puhán megsimítja a szendergő arcát, majd a keze után nyúl. Fogja a kezét, és egész bensőjét átjárja a rémület. Hideg, nagyon hideg. Megmozdítja, és a galambősz fej fáradtan a vállára dől. Az asszony odahúzza az széket, leül és vár. Virraszt.

A belső ablak látja ezt, és megrendül, megértette. Épp szólni akar, amikor a külső ablak ujjongva közli vele: Most jött ki az ifjú pár a templomból. Jó későre tették az esküvőt. De milyen ragyogóan fiatalok, és milyen hosszú élet áll előttük! Milyen szép is ez a világ...

Csiszolatlan gyémánt

Írni, olvasni tisztességgel megtanult, azonban a számtannal meg a hasonló tárgyakkal nemigen boldogult. Az énekórákat a kis falusi iskolában könnyen megoldották, zsoltárokat énekeltek a gyerekekkel, tornaóra nem volt, minek is az, hiszen úgyis annyit rohangászhatnak az udvaron, amennyit csak akarnak. Rajzóráról nem is esett szó, a többi gyakorlati tárgyat meg magában foglalta az úgymond „kertészeti szakóra”. Ekkor az igazgató úr konyhakertjében foglalatoskodtak a diákok, a kisebbek gyomláltak, a nagyobbak kapáltak, ástak, szükség szerint, a száraz évszakokban rendszeresen locsolni is kellett. Az ilyen tanórák keretében aztán megismerkedtek egy csomó növényfajtaival, megtanulták termeszteni, ápolni azokat, végül is, hasznosan telt az idő.

A fiú ilyen alapokkal indult, még egy kicsit többet is szánt a tanulásra, mint a többiek, ugyanis, a már említett számolós tantárgyak miatt, csak tizenhat évesen fejezte be az általános iskolát.

Akkor aztán ott állt, szüleihez képest „képzetten”, hiszen apja még a nyolc osztályt se járta ki, annak idején. Mitévők legyenek vele? S akkor kedvező fordulat következett be az életében. Távoli rokonuk beajánlotta egy festő-mázoló brigádhoz, amolyan mindenesnek. Részt kellett vennie szinte minden munkafolyamatban, kivéve az igazi szakképzettséget igénylő falfestést. A munka közben tartott szükségszerű szünetekben takarított, máskor meg szabta a tapétát, ragasztotta a méretre vágott csíkokat, kaparta festés alá a falat, s nagy néha megengedték, hogy az alapozásba is bedolgozzon.

Kora tavasszal csapódott a brigádhoz, mely járta a közeli városokat, mindenütt ajánlkozva, keresve a neki való munkát. Haza nem járhatott, örültek az otthoniak, hogy legalább egy éhes szájjal kevesebb kért kenyeret. A városban egyik brigádbeli társa szerzett neki szállást, már ha a fás sufnit, ahová a tábori ágyat beszuszakolták, annak lehet nevezni. De ezért legalább csak munkával kellett fizetni. Rendet tartani az ott tárolt, feleslegesnek ítélt holmik között, néha söpörni, szellőztetni, odakészíteni a fát a cserépkályhához, hiszen a tavasz végéig, elkelt még odabenn a házban az a jó kis meleg. Nem panaszkodott, a hűvösebb éjszakákon kabátja fölé magára terítette a kölcsönbe kapott, durva szövésű pokrócot. De az legalább vastag volt, alatta nem fázott...annyira. A nyár ígérete kecsegtette, amikor már enyhék lesznek az éjszakák, s talán, ősztől, lesz annyi pénze, hogy futja majd igazi albérleti szobára is.

A munka jól ment, nem volt azzal semmi hiba. Annyit kapott érte, hogy élelemre, s a legegyszerűbb dolgokra futotta. Csak az a fránya megfázás, s annak látható jelei. Örökké vörös volt az orra, annyit fújta, folyton tüsszögött, néha hol jobban, hol kevésbé, köhögött is. Az örökös „taknyos” állapot, amit annyira szégyellte, de tenni nem tudott ellene. Mégis csak hidegek voltak az éjszakák a fás sufniiban. A társai kedvelték, szorgalma és engedelmissége miatt, s talán rokonszenvük jele volt, hogy maguk között csak úgy emlegették legfiatalabb társukat, a „kölyök”, nem ritkán hozzátéve, a „taknyos” jelzőt is. Nem haragudott érte - hiszen igaz volt -, kiérezte belőle a szeretetet.

Egy nap, amikor a közeli, már nem is olyan kisváros legnagyobb épületének felújítására kaptak megbízást, úgy tűnt, újabb fordulat áll be az életébe. Kellott egy „éjjeliőr”, aki benn is alszik az épületben, vigyáz, hogy éjszaka felügyelet alatt legyenek a létrák, ecsetek, vödörök, s lába ne keljen az értékes festékeknek, tapétatekerceseknek. Ez az ő lett ő. Kiköltözhetett végre a sufniiból, s talán vissza se kell költöznie, ha még jó pár hétig eldolgoztatnak az irodaház kifestésén, tapétázásán, na meg a mázolás is minőségi munkát igényel, azt sem lehet csak úgy összecsapni. Továbbra is tábori ágyon aludt, de azt már ügyis megszokta. Az épületben ugyanakkor volt víz, villany, s angolvéce is, amit még odahaza se használtak, csak kijártak az udvar sarkában felállított fabódéba.

Az első éjszakákon jókat aludt. Persze, előbb körbejárta a többemeletes épületet, felkapcsolta a villanyokat - elriasztván ezzel a betörőket -, majd újrjárva, szépen leoltogatta azokat.

Egy hét elteltével, kialudta magát. Feküdt csak a keskeny, ruganyos ágyon, és hazagondolt. Aztán villanyt gyűjtött, és ágyán ücsörögve, tovább gondolkodott. Valahogy megsajdult a szíve. Eszébe jutottak az otthoniak. A barátinak alig nevezhető, most mégis kedves emléket idéző osztálytársak, akikkel annyit szaladgáltak nem csak az iskolaudvaron, hanem órák után a réten, a térdig érő gazban, mezei virágok között, futva a közeli hegyek felől érkező sötét fellegek előtt. Azután arra gondolt, hogy milyen jó is volt a hirtelen leszakadó esőben megbújni a bokrok között, majd esőszagban lefutni a folyóhoz, ahol időnként a napsütésben fürdőző lányokat is megleshették. A takaros, de szegényes kis porták sora megható képként tűnt fel távolba révedező szeme előtt, a földeken hajladozó sokszoknyás asszonyok tarka egyvelegét látta maga előtt, a krumplítóvek köré földet töltögető anyját, répát egyelő apját, s saját magát is közöttük. Az asszonyok néha kiegyenesítették fáradt derekukat, rátámaszkodtak a kapára, aztán folyt a munka tovább. Honvágya lett, hónapok óta először. Talán a jobb körülmények, a meleg szoba, a villanyfény tette, s hogy nem kellett ügyelni arra, az egerek ne másszák meg éjszaka, alvás közben, mint az a sufniiban, nem egyszer előfordult.

Gondolatai visszatértek a mába. Pillantása váratlanul a már leszabott, maradék tapétából álló papírkupacra esett, és belényilallt a félelem, hogy ezért megszidhatják, mert itt maradt, pedig neki kellett volna gondoskodnia az elviteléről. Odament a művészi halomban, össze-vissza kunkorodó tapétacsíkokhoz, és akkor eszébe jutott valami. Aludni úgy sem tud, ez meg itt szemét, majd jókor reggel eltakarítja, de addig is ...A tapéták szabására szolgáló asztalon ott feküdtek a segédeszközök, az olló, meg a vastag ácsceruza. Utóbbit kézbe vette, majd az egyik tapétacsíkot - szebbik, fehér felét kisimítva - az asztalra fektette. Azután nekikönyökölt. Szinte táncolt kezében a ceruza, gondolatai mind testet öltöttek. Papírra került a házuk, a vadvirágos mező, a teheneket hajkurászó gyerekek, a földéken hajladozó asszonyok, a kukorica és napraforgók hadirendbe állított sorai, a távoli hegyek körvonalai, a kacskaringós viharfelhők az égen, a folyópart a fűzessel, a rekettetés, a nádas, ahonnan a fürdőző lányokra lestek, meg ezernyi szépség. Minden, ami csak eszébe jutott, amire vágyott, ami szeretetteljes emlékeket ébresztett benne. Kirajzolta magából, ezzel kárpótolva magát a távollétért, a családjá, szerettei hiányáért...

Hajnal felé elálmosodva, a papírcsíkokat visszahordta a kupacba, s azzal hajtotta álomra a fejét, hogy ha megvilágosodott, első dolga lesz a szemébe vinni azokat.

Talán a kései fennmaradás miatt, de aznap reggel elaludt. Elsőnek érkező munkatársa rázta fel, hogy taknyos kölyök, elaludtál, el is lophatták volna a fejed fölül a házat. Azzal kellően megijesztette, mert aznapra még az irodaház tulajdonosa is beígérkezett, hogy lássa, mint haladnak a munkával. Alig hogy rendbe szedte magát, már jött is a brigádvezető, és vele a megrendelő. Nem volt már idő a szemetet eltakarítani. A tulajdonosnak azonnal szemet is szűrt. Ki a felelős a rendért? Ez még az előző napról maradt itt, mért nem tesznek rendet maguk után minden nap?! Mindenki hallgatott, a szemrehányás jogos volt. A brigádvezető kénytelen volt, hogy magát mentse, s elhárítva a felelősséget, a fiúra mutatott. Rá volt bízva, a kölyökre. Meg szokta csinálni, de most elmaradt. A tulajdonos a kupachoz lépett. És még pazarolnak is. Túl nagy darabok kerültek a szemébe. Ez mind maradék? Felvett egy darabot, és a kunkori papírcsík, mintha csak mutogatni akarta volna a tartalmát, magától kifordult. Az elegáns öltözetű, nagydarab férfi szótlanul meredt a papírra. Hatalmas kezeivel elartotta magától, hogy teljes hosszában láthassa a papíron feltáruló falusi tájat, a mező fekete-fehéren is élő, színompás, tarka-barka gazdagságát. Egy másik csíkot emelt fel a földről. Azon szántóföld volt, a sorok között hajladozó parasztasszonyok, távolabb felhők közül kibontakozó hegyek. A munkások is közelebb léptek, nem értve, mit nézeget a hulladék papíron. Akkor épp egy olyan csíkot tartott a kezében, mely folyóparti fűzest ábrázolt, a bokrok között leleselkedő kiskamaszokkal, kik a fürdőző lányokat figyelték, arcukon ellágyult mosollyal. Sorra emelte ki a kupacból a csíkokat. A mögötte ágaskodó munkások egyikéből önkéntelenül szakadt fel az ámulat: az annyát! Mintha élnének!

A tulajdonos csak most szólalt meg. Ezt ki csinálta? Én - állt elő a fiú. Lesz, ami lesz, most biztos kirúgják, mert a papír talán még hasznosítható lett volna, ő meg összefirkálta, tönkre-tette. Hogy hívnak? – nézett rá a „gazda” merőn, szigorú szemekkel. Taknyos kölyök. A férfi elmosolyodott. És mindezt te csináltad, egyedül? Esetleg másoltad valahonnan? Nem. Hát honnan vetted? A fejemből. Szoktál rajzolni? Nem, csak firkálgatni. De sose volt papír. Én kifizetem a kárt ...majd ha lesz annyi pénzem. Kárt, miféle kárt? Hát amit a firkálással okoztam. A firkálással? Aztán az elkomolyodott úriember a brigádvezetőhöz fordult. Minden egyes csíkot küldjenek be hozzám, a központba. De úgy vigyázzanak rá, mint a szemük világára! Azután köszönés nélkül elment. Napokig nem volt semmi hír. A fiú végig izgult. Kirúgják, és mehet világgá, vagy bocsánatos a bűn, amit elkövetett?! Egy hét múlva, a tulajdonos megint kilátogatott a munkaterületre, és őt hívatta. Az irodaház előcsarnoka már úgy-ahogy elkészült, de még hetekbe tellett, amíg mindennel végeznek. A fiú megszeppenve állt a nagyhatalmú ember előtt, döntésére várva. A „gazda” akkor azt mondta. Megmutattam a rajzodat egyik hozzáértő barátomnak, aki képzőművészeti iskolát vezet. Odavesz, tanulhatsz. Én fizetem, a kollégiumot is. A tapétacsíkon lévő rajzaidat meg bekereteztetjük, és itt fogják díszíteni a falat - azzal körbemutatott az előcsarnokon. Csak egy név kell rá. Hát hogy is hívnak? Taknyos kölyök - jött a válasz. Ezt már tudom, de most az igazi nevedet kérdelem. Szatyor Gyuri - és elvörösödve várta, mikor harsan fel a nevetés, mint ez idáig mindig, amikor a neve elhangzott. A férfi azonban nem nevetett. Helyette azt mondta: tisztességes nevet örököltél az apádtól, de ez nem mutatna valami jól a képeid alatt. Hová valósi vagy? Csanaki. No, akkor legyen a jövőző művészneved „Csanaki György”. A rajzaid alatt egyelőre monogramként: Cs. Gy..

Azután, amikor a fiú már elment a dolgára, magában azt gondolta: mennyire találó, és milyen igaz. Cs.Gy., csiszolatlan gyémánt.

Delelőben

A munkája íróasztalhoz kötötte, s ez néha már olyan érzetet keltett benne, mintha összenőtt volna a székével. A mindennapok egyhangúságába csupán az hozott némi változatosságot, hogy az ebédet nagyobb társasággal, az irodaházon belül dolgozó korábbi munkatársaival, kötetlen beszélgetéssel, oldott hangulatban tölthette.

Ma azonban még ez is elmarad - gondolta keserű szájjal. Hogy nem tudták másutt megtartani azt a fogadást, miért kellett ezért az egész éttermet - ráadásul ebédidőben - bezárni! Mert az egyszerű dolgozóval senki nem törődik. Csak kuljzon, ne is egyen, oldja meg a problémáját, ahogy tudja - morgott csendben az orra alá.

Megtehetette, legalább ezt, hiszen pillanatnyilag egyedül uralta az egyébként kétszemélyes irodát. Munkatársa szabadságon volt, így még az alkalmankénti jóízű kis dumálgatástól is - már ha a munka megengedte -, megfosztva érezte magát. Elrágcsálta a fiókjában talált száraz kekszet, s arra gondolt, este tartalmasabb vacsorát kell főznie az asszonnyal, mert nagyon kiéhezve fog hazatérni.

Az íróasztalára hullott morzsákat a tenyerébe söpörve lehajlolt a szemeteshez, s miközben újra felegyenesedett, pillantása a szemközti falon függő képre esett. A vele szemben ülő kolléga feje fölött lógó képet eddig még sohasem vette tüzetesebben szemügyre. Most rácsodálkozott, és elsőnek az jutott az eszébe, hogy a fenébe is gondolták, hogy egy nagyvárosi iroda falára alföldi tájat - gémeskúttal a közepén - ábrázoló festménymásolatot akasszanak fel. Ha már valami igazán semleges, ugyanakkor mutatós képpel kívánták díszíteni az iroda hófehér falát, jobban megfelelt volna a célnak egy virágcsendélet. Esetleg egy modern krikszkraksz, amolyan szokványos színes, egymásba fonódó négyzeteket, görbületeket felvázoló absztrakt kép.

Az ebédidő még nem ért véget, ráért egy kicsit lazítani, így tovább bámulta a képet. Minél tovább nézte, annál jobban belefeledkezett a látványba. Nem is olyan rossz kép - gondolta. Jó lenne *ott* lenni, és nem itt.

Behunyta a szemét, és hátradőlt a székén. Az állítható támlájú széket most szokatlanul kényelmesnek érezte. Ekkor valami langy fuvallat érte az arcát, még a haja is meglebbent a homlokán. Orrát friss növényillat csapta meg, és miközben az íróasztal alatt kibújt a cipőjéből, harisnyás lába belemélyedt a selymes föbe. Lehunyt szemhéja mögül látta felragyogni a nyári napot, mint amikor a felhők elvonultával becsukott szemünk is érzékeli, hogy kivilágosodott. Ekkor dübörgő hangokat, s kolompszót hallott, a csorda közeledett. A csípőset csattanó, pattogó hangokból arra következtetett, a gulyás csördíthetett az ostorával, hogy az állatokat a gémeskútnál lévő itatóvályúhoz terelje. Hallgatta az állatok egymást tipró, tülekedő zaját, a vizet már alig váró, szomjazó marhák időnkénti elbődülését. A nagy favödörből alázúduló víz zajába madárcsicsergés vegyült, s a gulyás kurjongató hangja csak akkor hagyott alább, amikor a kis csahost is odahívta a vályúhoz. A puli a vödörből lefetyelhetett, szinte maga előtt látta, s közben egy nagyot nyelt, mert ő is megszomjazott, a száraz keksz vizet kívánt. A beállott csendből arra következtetett, itatás után a gulya megpihent, deelt. A hirtelen megkonduló távoli harangszón meg sem lepődött, pedig tudta, az ebédidő egy órakor kezdődött, és ő már túljutott a felén. Jóleső, száraz meleg fonta körül, pedig a fűtés rég leállt, és ő eddig minden nap fázott. A levegőben terjengő üde víz-virág-fű illatkeverék megnyugtatta. Karját a feje alá rakta, még kényelmesebben dőlt hátra a székében, s hagyta, hogy a természet ereje maga alá gyűrje. Mint amikor evés után jólesik a napon egyet hunyni, ő is elszunnyadt, és ki tudja, meddig ejtőzhetett, amikor az ajtó felől váratlan kopogás riasztotta fel. A zajra kipattant a szeme, és hirtelen azt sem tudta, hol van. Az osztály titkárnöje állt az ajtóban, és szinte szemrehányóan mondta: Én úgy tudtam, műszaki beállítottságú ember vagy, aztán most meglepődve hallottam, hogy a rádióban mezőgazdasági műsort hallgatsz. Ráadásul olyan hangosan, hogy még a folyosóra is kihallatszott a tehénbögés, meg a kolompszó.

Az asztalon álló rádióra nézett, ami három hete elromlott, és teljesen működésképtelen volt. Aztán belebújt a cipőjébe, felállt, és szó nélkül kiment az irodából. Az ajtóban ácsorgó nő megjegyzését már nem is hallotta: Legalább reggel letörölhetted volna a cipődet, a friss fű kitisztíthatatlan nyomot hagy ezen a világosszürke padlószőnyegen!

Holtodiglan...

Egetverően nagy szerelem volt az övék, amolyan igazi holtomiglan, holtodiglan. Amikor összeházasodtak, senki fiának el nem hitte volna, hogy valaha is féltékeny lesz a párjára, vagy azt, hogy a másik okot ad rá. Pedig így lett. Már egy éve figyel. Folyton későn jár haza, kényszerű túlórákra hivatkozik, állandóan fáradt, és kerüli a testi érintkezést. Olcsó kifogásnak tartja a védekezését, hogy az új beosztásban, melyet egyébként pont egy éve sikerült kiverkednie magának, igen nagyok az elvárások, aminek persze ő maximálisan igyekszik megfelelni, és nem csak utána olvas a szakirodalomnak, de tovább is képzi magát egy tanfolyamon.

Ettől azonban nem kellene olyan fáradtnak lennie, hiszen még csak ötvenéves! Ugyanakkor mostanában többször járt orvosnál is, valamiféle férfias panaszra célzott halványan, talán szégyellte bevallani. Na de végül is, ötvenéves, ebben a korban már sok minden előfordulhat!

Ez idáig nem tudta rajtakapni, se hazugságon, se semmi más jelét nem lelte annak, hogy nő lenne a dologban. De lehet, hogy csak nagyon ügyes! Kimódolja, hogy neki jó legyen, az asszony meg tűrje zokszó nélkül a mellőzést. Hát ezentúl majd még jobban odafigyel....

Rendesek a kollégái. Hamarjában egy kis összejövetelt rendeztek a tiszteletére, így ünnepelve meg, hogy szűk egy év után, ismét sikerült előbbre jutnia a vállalati ranglétrán. Megérte a sok munka, az állandó fáradtság. Az asszonyon is észrevette, hogy neheztel, talán már kombinálni is kezdett, hogy mire fel az a sok túlóra. De hát őértük csinálta, főként az asszonyért. Hogy többet költhessen, hogy a szabadidejüket együtt és nívósabb helyeken tölthessék ezután. Dehogya gondolt ő másra! Az a kis „férfias” probléma - már ami egy ötven körüli férfinál elő szokott jönni -, az is csak kizárólag az asszony miatt aggasztotta. Szerette őt, szerette volna minél tovább boldoggá tenni, ezért is járt utána, nehogy a panaszai komolyabb orvosi problémává fajuljanak. Hál’ istennek, mostanra teljesen rendeződött minden, semmi akadály a gondtalan együttléteknél!

Míg ezeket végiggondolta, körbejárt, és fogadta a gratulációkat. Koccintgatott, közben hallgatta a kollégák, köztük egy pár régi haver frivol vicceit, élcelődését. Ha mostantól több fizetést viszel haza - mondta az egyik - és az asszony rákérdez, eddig hová dugtad a pénzt, mit mondasz? Tudjuk, milyen rövid pórázon tart, és ráadásul örülten féltékeny. Végre túl vagy a nehezén, bedolgoztad magad az új beosztásban, oldottabb, virgoncabb lehetsz odahaza is. Az asszony persze majd azt is másnak tudja be. Miért vagy te olyan áldott jó természet, hogy állhattad meg, hogy még csak rá se nézz más nőre, ennyi év alatt! Vajon mit tenne veled az asszony, ha komolyan gyanúba kerülnél? De hát veled ez nem fordulhat elő, te még mindig csak őt szereted, érte hajtasz. Mondd, megéri?!

Végig az utolsó kérdés motoszkált a fejében, amíg könnyű felöltőjét hosszas keresgélés után kiemelte a szekrénybe préselt többi kabát közül. Magára húzta, és sietős léptekkel indult a közelben parkoló gépkocsija felé. A házuktól egy saroknyira meglátott egy virágüzletet. Kiszállt, és a fiatal eladótól, habozás nélkül, egy tucat vörösrózsát kért. Minden szál fájdalomdíj egy-egy hónapért, melyek alatt - legalább is a neje érzése szerint -, érdemtelenül elhanyagolta őt.

Odahaza az asszony meglepődve nyúlt a csokorért, megköszönte, de gyanakvóan nézett rá. Szemében a fel nem tett kérdés: csak nem megcsaltál, bűnöd van, ezért a bocsánatkérés?! Akkor ő, hogy minden gyanúját eloszlassa, szelíden homlokon csókolta, mint régen, majd megcsókolta a kezét is. Jó felesége volt mindig, és tényleg őt szereti, évtizedek óta egyes-egyedül csak őt.

Csendben megvacsoráztak, aztán az asszony elmosogatott, majd - rossz - szokása szerint, elidőzött egy kicsit az előszobában. Rendezgette, rakosgatta a fogastra akasztott kabátokat. Mániákusan, újra meg újra elrakja azokat a darabokat, amikből egyszerre több van kinn.

A gyerekeknél se tűri, hogy egyszerre több pár cipőjük legyen elől. Valahol, a lelke mélyén, még értékeli is nejeének ezt a rendszeretét, másoknál ugyanis maga is megkritizálja, ha szalad a lakás.

Ő az ágyban várta, az asszony azonban most feltűnően sokáig elmaradt. Ennyi kabátja egy hadseregnek sincs, hogy ilyen sokáig tartson az elpakolásuk!

Amikor végre a neje feltűnt az ajtóban, ő addigra annyira elálmosodott, hogy csak jó éjszakát kívánt, és már aludt is.

Másnap a kollégái körbeállták, és kíváncsian faggatták, hogy mi volt otthon. Nem is igazán értette a nagy érdeklődés okát. Ismét előléptették, és ez valóban nagy újság volt a feleségének is, de hát ettől még nem fordult fel fenekestül az életük, nincs miről mesélni. A kollégák kis csoportja csalódottan oszlott szét, mintha mást vártak volna. Talán azt hitték, majd esti, nagy hancúrozásról számol be nekik? De még ha lett is volna, mi közük hozzá?!

Ettől kezdve, esténként, amikor hazaérkezett, a felesége alig szólt hozzá. Ha kérdezte, mi baja, csak annyit mondott, fáradt, hagyja békén. Ellensúlyozta viszont a nyomott hangulatot az a tény, hogy az asszony egyre-másra a kedvenc életeit főzte. Nap mint nap előállt valami újdonsággal, többnyire tartalmas, finom, de nehéz ételekkel lepte meg vacsorára. A hangulat azonban továbbra sem engedett fel, aminek az okát nem értette. Jókat evett, és lassan kezdte azt hinni, a felesége őiránta érzett megbecsülése, na meg az öregedés, ezzel jár: jó, kiadós, zsíros ételek, és szinte semmi szex. Aztán időnként, majd egyre rendszeresebben, epetájékon erős fájdalmat kezdett érezni. Görcsölt, és egy alkalommal már hányt is. Az asszony, aki egyébként nagyon aggályoskodó szokott lenni, most furcsa mód nem küldte azonnal orvoshoz, sőt, ő győzködte, hogy ne nyugtalankodjon, csak a rég meglévő kis epekövei rakoncátlanokodhatnak, érzékelve a tartalmasabb, zsírosabb kosztot. Három hónapra rá, éjszaka ki kellett hívni hozzá a mentőt, az epevezetéke perforálódott, reggelre meghalt.

Az orvos utóbb azt mondta, az epéjére jobban oda kellett volna figyelni, komolyan venni a tüneteket, az ő korábbi diagnózisát, amit csak az asszonnak mondott el. Hogy minden zsíros falat egy szög a férje koporsójába. Ő persze tudja, hogy az asszony csak jót akart, finomságokkal kényeztetni az urát, de nem jól tette, mert végső soron a túl zsíros, masszív házi koszt ölte meg a férfit. Diétával akár még két évtizedet is élélhetett volna.

Az asszony nyilvánosan sírt, otthonra azonban elfogytak a könnyei, vagy tán otthon már mást gondolt. Azt, hogy ha azon a végzetes estén, amikor az előléptetése ünneplését követően a férje hazatért, és az előszoba rendezgetése közben a felöltőjében nem találja meg azt a bizonyos csipkés fehérneműt, hűtlensége kézzel fogható bizonyítékát, mindez valószínűleg nem történik meg. De persze ő számított rá, mindig is sejtette, tudta, hogy előbb-utóbb úgylis lebukik, aki görbe úton jár. Hát azért etette, hogy többé ne csalhassa meg.

Az irodában napokig szóbeszéd tárgya volt a váratlan haláleset, de szóba került az előléptetési party is. A három, vicces kedvében lévő fiatalember, akik kitalálták, hogy a party után egy csipkés női alsót rejtenek az ünnepelt kabátzsebébe, csak maguk között beszéltek az esetről. Végül is, a tréfából nem lett semmi különös, jól sült el, az asszony nyilván vette a lapot, kollégájuk kimagyarázkodott, ami nem lehetett nehéz, az ő hűséges természetét ismerve. Azért sajnálták, hogy nem voltak tanúi a jelenetnek, mennyire felháborodhatott az elején a féltékeny asszony, míg meg nem magyarázta a férje, hogy csak a haverjai tréfálhatták meg, az oldott hangulat ürügyén. Másnapra egyébként ők is megbánták a tettüket, azért is nem kérdeztek rá, később pedig már nem volt értelme forszírozni a dolgot. Ha a kollégájuk frissiben nem hozakodott elő a fejleményekkel - gondolták -, akkor a dolog maradjon is az, aminek szánták, ártatlan férficsíny...

Más világ

A nő a tavaszi zápor elől menekült be a buszmegálló műanyag borítású, védett ölébe. Fedél alá érve aprólékosan vizslatta a ruházatát, nem érte-e valami károsodás. Pillantása a talpától futott felfelé a testén, kezdve a cipővel. Hamarosan elégedetten konstátálta, az elegáns cipő ugyan besározdott, és a nadrágja szára is csatakos lett kissé, de hál'istennek, a drága háromnegyedes bőrkabátnak csak az ujján csillogott pár esőcsepp. Pedig mintha dézsából öntötték volna, úgy zuhogott, szakadt az ég sűrű leve. Ezután az esernyőjét vette szemügyre, de mielőtt körbeforgatta volna, hogy lerázza róla a vizet, oldalra nézett, nehogy valakit lefröcsköljön. Csak ekkor vette észre, nincs egyedül. Az ellenkező sarokban, zugban megbújó félénk vadként, egy másik nő állt.

A kinézete korántsem volt olyan magabiztos, mint az ernyősé, azonban őt is az eső kergette be a megállóba. Láthatóan nem várakozott, inkább meghúzódtott a borult ég által leárnyékolt, félhomályos sarokban. Öltözete több mint szokatlan volt, ugyanakkor nem nélkülözött némi praktikusságot. Pamut harisnyanadrágba bújtatott lábfeje ráadásnak zöld bokazoknit húzott, lábán - a nedves idő ellenére - nyitott, piszkosszürkére kopott fehér fapapucs otrombáskodott, vastag szoknyája ott harangozott csontos térde magasságában, rajta éktelenkedett még egy kötény, és egy oldalt megkötött rózsaszín kendő. Felső ruházata legalább három rétegű volt, egymást túllicitálva lógtak derekán, ferdén, kancsalítva, a sárga trikó, a piros pulóver, meg a szürke színű, kinyúlt kardigán. Fekete, rövid haja nedvesen, kócos hullámokban tapadt a fejére, bőre azonban tiszta volt, simán feszült időjárástól barnára cserzett arcára. A láthatóan hajléktalan nőnél nem volt se csomag, se táska, talán a szálláshelyére igyekezett vissza, és útközben elkapta az eső. Ő nem aggódott a ruházata miatt. Közömbösen bámult kifelé az esőbe, mely változatlan intenzitással szakadt.

A jólöltözött asszony is az esőt nézte, de távolról sem olyan érdektelen bámészkodással. Arcára volt írva, valójában gyönyörködik az égből patakzó vízőzönben. A lezúduló sűrű, kemény cseppek, apróbb-nagyobb köröcskéket, örvényeket rajzoltak maguk köré, az aszfalton hömpölygő áradat tetejére. Pillantása ekkor távolabbra, a ködből kibontakozó hegyek felé révedt, képzeletben maga elé vetítve a tavaszi erdők zöldjét, az erdő fáinak, cserjéinek, összességükben áttetsző fátyolt alkotó, szilvماغ nagyságú zsenge levélkét, amint éppen nagy locspoccsal fürdeti őket az anyatermészet. Gondolatai eközben visszakanyarodtak a tényekhez: a cipőjét, ruháját meg tudja tisztítani, a kabátja megszárad, de micsoda jót tett ez a nagy eső az agrikultúrának! Gazdag gabonatermés várható az idén - mintha olvasott is volna már erről valamelyik lapban. A gondolattól megjelent orrában a frissen sült kenyér illata, és nyelt egyet.

A másik, a hajléktalan asszony egyre fokozódó elkeseredéssel nézte a szünni nem akaró zuhatagot. Kátránypapírral fedett lombkunyhójukra gondolt, ahol társával éjszakázni szoktak. Ebben a nagy felhőszakadásban bizonyára mindenük elázik, hiába mondta a férfinak, hogy muszáj keríteniük valami nagyobb nejlonszakot, esetleg többet is, és biztosítékul ráteríteni a búvóhelyükre. Az igazi májusi esőzések még csak ezután várhatók. Tavaly ősszel is, a nagy esőkben mindketten összeszedtek egy-egy tudógyulladást, a párját majdnem elvitte. A fák is. Még igazán ki sem lombosodtak, kopár, száraz kórónak tűnnek, az apró levelek pedig nem fogják fel az esőt. Vacak, nyamvadt kis levelek, minden vizet áteresztenek, egyenest a nyakukba hullik az áldás. Most eszébe ötlött, hogy milyen nehezen fog megszáradni a rajta lévő, több rétegű nedves ruha. A cipője is teljesen átázott. Nincs helyette más. Tetszik, nem tetszik, ezt kell viselnie egészen télíg. Azután eszébe jutott, hogy még a sár is előnthati őket. Hiába polcolták fel az enivalót, az a kis száraz kenyér meg fog penészedni. A penészes kenyér emlegetésére rossz íz jelent meg a szájában, elfordult, és kiköpött az úttesten piszkos áradatként levonuló vízbe. Gondolatai akörül forogtak, mennyire ázhatnak most a parkban meghúzózó sorstársaik is. Más nem jutott az eszébe.

Közben, egyik pillanatról a másikra, mintha elvágták volna, elállt az eső. A hegyek felől még gomolygott a köd, a megázott aszfalt azonban már száradva gőzölgött, és az égen felsejlett egy halovány szivárvány. Megjelentével egy időben, mint egy látomás, feltűnt a kanyarban az autóbusz. A jólöltözött nő felszállt, a hajléktalan is elindult. Gyalog, ugyanabba az irányba. A buszon ülő arra gondolt, hazafelé beugrik a kis pékségbe, vesz egy ropogós héjú, friss kenyeret. A másiknak, gyaloglás közben az járt az eszében, mit esznek estére, mert a kenyérnek annyi, alighanem a ruhák szárogatása lesz az esti program. Vacsora helyett is.

A két nő ugyanabban, és mégis más-más világban élnek. Mikor válnak egyenlővé? Valószínűleg soha. Vagy talán egyszer, később, egy más világban..... a másvilágon, ahol egyaránt elhal a sóhaj és a nevetés, és mindenkinek egyformán könnyű a föld.

Mi a csoda?!

Jól érezte magát. A kellemes melegben lágyan ringatózott a víz felszínén a kerek levél, amelyen elnyúlva pihent. Körülötte, az enyhe szellőben, egy ütemre, szelíden hajladoztak a karcos nádszálak, és a vízben visszatükröződött a ragyogó napsugár. A gyomra is tele volt. Mi kell egyéb egy egyszerű, hétköznapi békának? Talán csak a szerelem hiányzott az életéből, de úgy gondolta, hamarosan eljön annak is az ideje. Tudta, a békanász előtt majd dalra kell fakadnia, amibe persze, érzelmi alapon, tólakó társai is besegítenek. Előtte azonban még pihenni akart, a hátralévő időt erőgyűjtésre szánta. Elmélázott, miközben zöld kobakjában körvonalazódni kezdett, milyen partner is lenne a legkívánatosabb a számára.

Egy szolid, csendes párt képzelt el magának. Nem veszekedőset, nem hangoskodót, belenyugvó, nagy tűrőképességűt. Aki a kelleténél nem ugrál többet, és főként magasabbra, mint ő, továbbá, aki fölöslegesen soha nem kuruttyol bele a férfiak dolgába.

És persze, a külső sem mindegy. A szemnek kellemes, pasztelzöld színűt szeretett volna, bámész, nagy, kerek szemekkel, szív alakú fejcskével. Milyen kedves és főként csinos lenne ilyen külsővel egy békalány. Az esti kórusban ki szokták beszélni az ismerős lányokat. Nemrégiben szóba került egy, a közeli nádasból való békahölgy, bár ő inkább még tinédzser, hiszen csak tavasszal tűnt fel a szomszédos nádas szélén. Most, jobban belegondolva, egészen különlegesnek mondható, mert szívesebben tartózkodik a parton, mint a vízben. Lehet, egy kicsit különc, na de ha a többi elvárásnak megfelel, semmi sem állhatja útját a nyári lakodalomnak.

Talán, mert annyira akarta, a vágya váratlanul testet öltött. Közvetlenül mellette, egy ringatózó hínárcsomón, megjelent képzelgése tárgyá, a formás békalány.

Ezt nem hagyhatta ki. Egyedül voltak, csak ők ketten. Érezte, ha most nem kezdeményez, talán örökre lemondhat a boldogságról. Nekirugaszkodott, és hogy meg ne ijessze, először csak a hínárcsomó közelébe ugrott. Szép ugrás volt, íves,

hosszan elnyúló, igazán páratlan mutatvány, bárkinek dicséretére vált volna. Amikor így hallótávolságba kerültek, torkát megköszörülte, és a szavakat finoman formálva, tisztelettel megszólította a kis csinoskát.

Megengedi, hogy közelebb ugorjak? Szeretnék megismerkedni Önnel. Mivel válasz nem jött, a hallgatást beleegyezésnek vette. Amikor már egymás közelében ringatóztak, hozzáfogott az udvarláshoz. Úri modora biztos tudatában, a következőképpen folytatta. Engedje meg, hogy bemutatkozzam: kezét csókolom, Bereki vagyok, a szomszéd nádasból. Szavait a tett, a beígért csók követte...majd hatalmas loccsanás.

Minden elhomályosult előtte, majdnem vízbe fúlt, pedig nem is volt rossz úszó. Mire újra kitisztult a kép, egyedül találta magát a hínárcsomón. Odébb pár méterrel, a térdig érő vízben, nagydarab asszonyság talpalt ki a tópartra, és orra alatt halkán szitkozódva, sűrűn emlegetett valami Grimm nevű fickót...

Illusztráció: Keglovich T. Milán

KÖNYVRECENZIO

Kiss Endre, Marx lábnymai...és átváltozásai

(Gondolat, Budapest, 2013, 343 o.)

Fontos, nehéz és elméletileg aktuális munkát vállalt a szerző, amit paradox helyzetben kellett elvégeznie: Amikor a rendszerváltás előtt, a „létező szocializmusban” Marxra, mint legitimációs forrásra hivatkoztak, egyáltalán nem volt érdeke az akkori hatalomnak, hogy Marx tevékenységét kritikai szellemben, szabadon kutassák. E hatalom számára a kanonizált Marx, mint legitimációs alap volt az egyedül elfogadható. Most, majd negyedszázaddal a rendszerváltás után sokak számára úgy tűnhet, hogy a téma már senkit sem érdekel, hiszen a „reális szocializmus” kísérlete megbukott és vele együtt vált érdektelenné annak eszmei legitimációs bázisa.

Ha pusztán egy legitimációs bálványról lenne szó, akkor ledöntése a rendszer bukásakor teljesen magától értetődő lenne. De az a felfogás, amely csupán ezt látja Marxban, nemcsak leegyszerűsítő, hanem hamis is. Kiss Endre szerint a jelen körülmények között, a marxizmus bukása után fontos megértenünk és megismernünk történelmi szerepét, hatását, mely utóbbit „Marx lábnymainak” nevez. Ennek oka pedig szerinte a következő: „*Mint a legátfogóbb politikai, szociológiai és filozófiai opció Marx alapvetően meghatározta a világ filozófiáját 1866 és 1989 között.*” (K. E.; Marx lábnymai...és átváltozásai, Gondolat, Budapest, 2013, 11) (a továbbiakban a műre csak oldalszámmal hivatkozom.)

Marx jelentőségének tudatában jelentették meg a *Cambridge Companion to Marx* című kötetet is. A tanulmánykötet egyik szerzője a következőképpen méltatja: „Marx nélkül is lett volna kapitalizmusunk, sőt még szocializmusunk és kommunizmusunk is...Kétségtelen, hogy könnyebb elképzelni egy Marx-nélküli világot, mint egy olyat, amely forradalom, kapitalizmus és szocializmus, valamint kommunizmus nélkül van. De abban a világban, amelyben élünk, ezeket a tényeket mégis Marx közvetítésével kell látnunk. Bizonyára nem ő alkotta meg ezeket a fogalmakat, de olyan jelentős mértékben hagyta rajtuk gondolkodása bélyegét, hogy lehetetlen lesz ezeket megvitatni anélkül, hogy bevonnánk nézeteit a vitába. Marx nem volt egyedül a forradalom mellett történő kiállásával, vagy azzal a hitével, hogy drasztikus változásokra van szükség az emberi autonómia eléréséhez, amit a tizenkilencedik századi forradalmiságra vetett legfelületesebb pillantás is megmutat. De a kapitalizmus ígérete és romlottsága közti feszültség iránti érzeke egyedülálló.” (Paul Thomas, Critical reception: Marx then and now, in: Terrell Carver, (szerk.), *The Cambridge Companion to Marx*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, p. 24)

Nem véletlen, hogy a „Times online” (nem a Népszava!) 2008. október 21-ei számában megjelent egy interjú sorozat a következő címmel: „*Karl Marx: helyesen gondolta?*” Alcímében pedig a következő megállapítás: A pénzügyi válság bekövetkeztével Karl Marx presztízse szárnyal.” (www.timesonline.co.uk/tol/news/politics/article)

Kiss Endre szerint Marx életművét fejlődésében, másrészt hatásaiban lehet megérteni, ezért vizsgálódását három fő területre osztja: 1. Marx filozófiája, 2. A marxizmus, és 3. A Marx utáni marxizmus. A monográfia fejezetei pedig a következők: I. A „Kiáltvány” és a marxizmus, II. Marx filozófiái, III. A Marx utáni marxizmus, IV. A filozófiai jelen.

Mindez páratlanul gazdag tematika, igényes feldolgozásban, ami lehetővé teszi, hogy az olvasó megszabadulva a témára rakódott egyoldalú, vagy elfogult interpretációk, félreértések és előítéletek ballasztjától közel kerüljön az eredeti koncepciókhoz. Kiss Endre tudja, hogy ez csak úgy lehetséges, ha egyúttal bemutatja azt történelmi-kulturális kontextust is, amiben Marx koncepcióit értelmezték elterjedése során. Mindez lehetővé teszi, hogy az olvasó témával kapcsolatos eddigi ítéleteit és előítéleteit is megvizsgálja.

A monográfia páratlanul gazdag anyagának komplex feldolgozása, a problémák árnyalt elemzése az olvasót ritka szellemi kalandra csábítja. A recenzens vállalkozása sokkal szerényebb. Pusztán az első fejezet bemutatására vállalkozik. A monográfia kiindulópontja az, hogy bár a marxizmus „a maga eredeti formájában lelépett a történelem színpadáról,” (15), de hatása máig érzékelhető. Ez a helyzet a következő megközelítéseket írja elő a szerző számára:

„*Egyrészt, meg kell hogy határozza szemléletünket e három összefüggő komplexumnak...a valóságos történelemben és történelemmel kialakított különleges viszonya. Másrészt, ez a helyzet átalakítja a hagyományos filozófia- és eszmetörténeti megközelítés sajátosságait is...Harmadrészt, a monográfia perspektívája (a világtörténelemmel való különleges kapcsolat, illetve a világtörténelem színpadáról való lelépés) különleges felelősséget közvetít.*” (uo.)

Azt hiszem, hogy a Kiss Endre által vállalt feladat fontosságát, nehézségét, és jelentőségét nem lehet túlbecsülni. Ha úgy élünk, hogy nem ismerjük múltunkat, akkor a jelenben sem fogjuk kiismerni magunkat. Márpedig a marxizmus rányomta a bélyegét történelmünkre, és csak úgy tudunk szabadon cselekedni, ha ismerjük azt a korszakot, amelyben az intézményesült.

Ezért a monográfia nemcsak annak a számára hasznos, aki a marxizmust meg akarja érteni, hanem mindazoknak, akik korukat, mint a (közel)múlt folytatását akarják megismerni, hogy el tudjanak benne igazodni. Az első kérdés, amit a szerző tisztáz, az, hogy mi a marxizmus, miben különbözik Marx filozófiájától.

A Kommunista Kiáltvány, mint a marxizmus Bibliája „A marxizmus mint „izmus” történetileg természetesen Marx filozófiáinak tartalmain alapul, de egyik filozófiai korszak, koncepció vagy mű mondanivalójával sem egyenlő” (19) Kiss Endre elemzése alapján azt a megállapítást teszi, hogy a Kiáltványban, ebben az „evilági *Bibliában* Marx négy hatalmas áramlatot terel közös folyamatba. Ezek lendülete mintegy önmagától *spirituális és kvázi-religiózus* ugráshoz vezet.”(21)

Melyek ezek az „áramlatok”? Az első a politikai forradalom, a második a gazdaság, „tágabban a társadalom fejlődésének strukturális dinamikája, a termelőerők és termelési viszonyok összjátéka...Ez új típusú forradalom, amelynek végcélja...a kommunista társadalom.”(uo.)... Továbbá a *harmadik* áramlat, a világtörténelem valóságos beteljesülése.”(uo.) A „*negyedik* folyam: a *gondolkodás, a filozófia és a filozófus* hatalma, ami azzal hogy feltárja a történelem valóságos titkait, egyben nagy varázslóként már meg is oldja (oldotta!) őket.”(uo.) Másként megfogalmazva a szerző szerint „A Kiáltvány négy összetevője...a *politikai igazságosság, a gazdaság belső törvényszerűségei, a világtörténelem beteljesedése, valamint a filozófia beteljesedése* és ezáltal vége is.”(22) Ebben az összefüggésben a „marxizmus”...nem más, mint a Kiáltványra alapuló *koherens ideológia*, mint láttuk, négy (!) nagy világtörténelmi alaprobléma egyszeri és végső megoldása”(23)

A fenti elemzést jól szemléltetik a Kiáltvány következő helyei:

Az első szöveg a forradalomról szól, melynek során a proletariátus megragadja a hatalmat: „a munkásforradalom első lépése a proletariátus uralkodó osztállyá emelése, a demokrácia kivívása. A proletariátus arra használja fel majd a hatalmát, hogy a burzsoáziától fokról-fokra elragadjon minden tőkét, hogy az állam, azaz az uralkodó osztállyá szervezett proletariátus kezében centralizáljon minden termelési szerszámot és a lehető leggyorsabban növelje a termelőerők tömegét.”(Marx és Friedrich Engels, A Kommunista párt kiáltványa, MEM., 4. k. Budapest, 1959, 459)

A második szöveg tömören összefoglalja az igazságos társadalom megteremtését, amelynek során a proletariátus az államhatalom birtokában kisajátítja a burzsoáziát. Ez a termelés centralizációját is jelenti, aminek segítségével megnöveli a termelőerőket.

A proletariátus ezzel a magántulajdonon alapuló termelési viszonyokat megszünteti. Ennek következtében megszűnnek az osztályellentétek, majd maguk a társadalmi osztályok is. Ez megváltoztatja a közhatalom jellegét, megszünteti annak politikai jellegét, azaz az államot. *Az új közösség a szabad emberek társulása, melynek alapelve minden egyes egyén és a közösség szabad fejlődése.* „Amikor majd a fejlődés folyamán az osztályellentétek eltűntek, és minden termelés a társult egyének kezében összpontosult, akkor a közhatalom elveszti politikai jellegét...Ha a proletariátus a burzsoázia elleni harcban szükségszerűen osztállyá egyesül, forradalom útján uralkodó osztállyá teszi magát, és mint uralkodó osztály a régi termelési viszonyokat megszünteti, akkor e termelési viszonyokkal együtt megszünteti az osztályellentéteket, egyáltalában az osztályoknak a létfeltételeit, és ezzel saját magának mint osztálynak az uralmát is. A régi polgári társadalom s a vele járó osztályok és osztályellentétek helyébe olyan társulás lép, amelyben minden egyes ember szabad fejlődése az összesség szabad fejlődésének feltétele.”(i. m. 460)

Ez a folyamat Marx szerint egyenesen elvezet minden társadalmi és gazdasági kérdés végső megoldásához. Az nyilvánvaló, hogy ennek a folyamatnak különböző szakaszai vannak. Ez pedig azt is jelentheti, hogy az egyes fordulópontokon más lehetőség realizálódik, mint amit Marx kívánatosnak tart. *Kiss Endre munkájában kimutatja, hogy a fenti problémát Marx úgy oldja meg, hogy a fenti négy szempontot „hibrid diskurzusban” „fűzi össze.” (22) Ennek a „hibriditásnak” szerinte két formája van:*

1. Az egyik azon alapul, hogy e négy problémakör ugyan nem azonos, de „majdnem azonos”: Ezek „szerves kölcsönhatásban csapnak át egymásba, a rájuk reflektáló marxi filozófia emiatt sajátos *hibrid* karakterre tesz szert.”(uo.)

2. „Az immár csak a Kiáltványra jellemző második típusú hibriditás *sajátos szelekció* útján jön létre...Egy-egy tétel esetében az adott alanyról azt az állítmányt mondja ki, ami saját gondolatmenetét támasztja alá, ez az állítmány igaz és ellenőrizhető. Csakhogy az ilyen kijelentés empirikus referenciái a Marx által kiválasztott igaz állítmány ellenkezőjét is magukban foglalják!” (uo.)

Kiss Endre felteszi a kérdést, hogy szándékosan élt-e Marx ezzel a módszerrel? Az e kérdésre adott válaszát a következőképpen fogalmazza meg: „A munka felszabadításának (Marx kifejezése) igazságos politikai formája csak hibrid szelekcióval hozható létre, *ami nem hamis, de nem is igaz.* Nem hamis azért, mert az igazságos forma végső soron a történelmi

viszonyok miriádjának alakulásától függ (tehát lehet igaz, de ugyanezek miatt hamis is.) Elképzelhető, hogy a kommunista társadalom a termelőerők és a géprendszerek olyan fejlettsége mellett valósul meg, hogy az új társadalom nyomban igazságos politikai rendszerben jön létre. (az egyik változat), de az is, hogy a történelem valamelyik fordulatánál forradalmi hatalomátvételre kerül sor (a „régí szemét” visszatér, mondja Marx nem is egye esetben – ez a második változat.) (22-23)

Kiss Endre ezután a következő kérdést fogalmazza meg: „De miért élt Marx a *Kiáltvány*ban a szelektíven hibrid filozófiai fogalmisággal? Miből merítette azt a bizonyosságot, hogy...mindig az alternatívák „jó” változatának egymásutánjával állnak egybe egységge?”(23)

Arra a következtetésre jut, hogy Marx ezt a meggyőződését a hegeli úr-szolga viszonyokhoz a burzsoá-proletár viszonyhoz történő *azonosításából* meríti. Kiss Endre Marx gondolatmenetét a következőképpen rekonstruálja: „Ha *minden társadalom osztályharcok* története, ha *minden* társadalom antagonisztikus, akkor a burzsoá-proletár-antagonizmusra is érvényes a hegeli igazság: *a szolga legyőzi az urat*. Marx teljesen tisztában van azzal, *miként* teszi ezt a szolga Hegelnél. Nem lázad fel és nem szerzi meg a politikai hatalmat...A szolga átveszi az úrtól a tárgyi világ feletti ellenőrzést, azzal, hogy dolgozik, és *a munka során urává válik a tárgyi világnak, saját és mások reprodukciójának.*” (23)

Hegelnél tehát a szolga legyőzi az urat, a proletár pedig legyőzi a burzsoát. Szerintem ez igen lényeges kérdés, amit érdemes megvizsgálni. Mennyiben jogos e két viszony marxi azonosítása?

Kiss Endre szerint ez az azonosítás problematikus: „A proletár nem minden lényeges vonásában a tizennyolcadik századi polgár, citoyen, vagy az egykori *harmadik rend* tizenkilencedik századi megfelelője. Egyszerűen azért nem, mert a proletár nincs abban a világtörténelmi helyzetben, hogy azon a módon vegye át a „burzsoától” a tárgyi világ feletti ellenőrzést, ahogy *Fenomenológia* híres fejezetében a szolga teszi az úr ellenében.” (24)

Ugyanakkor megállapítja, hogy 1844-45-ben a „feuerbach-i álláspontot már mértékadó módon elsajátított Marx alakít ki...új öntudatfogalmat.” (55 lj.)

Mi volt a marxi azonosítás alapja? Megfontolva az eddigieket, azt kell mondanom, hogy ez az új öntudat-fogalom az alap. Persze ez az öntudat-fogalom nincs explicite megfogalmazva és Kiss Endre sem konkretizálja. De ha összehasonlítjuk a releváns hegeli és a marxi helyeket, akkor megmutatható a marxi koncepció. (Ehhez meg kell jegyeznem, hogy Hegelnél az „öntudat”-fejezet mind A szellem fenomenológiája, mind az *Enciklopédia* „öntudat” fejezete az úr-szolga viszonyról szól.)

Hegel e koncepciójának kifejtése e két műben másként történik. *A szellem fenomenológiája* a munkát tartja fókuszában, mint a szolga felszabadulásának alapját. Az *Enciklopédiában* kifejtett változat az elismerésért vívott harc kimenetelére, és annak történelmi kontextusára koncentrálnak. Ennek az az előnye, hogy – szemben *A szellem fenomenológiája* megfelelő helyével, itt történelmi kontextusban megvilágítható a hegeli és marxi koncepció azonossága és különbsége, azaz a marxi paradigma sajátosságai.

Hegel szerint „az elismerését vívott harc a jelzett, szélsőséig vitt formában csupán a *természeti állapotban* lehetséges, amikor az emberek csak mint *egyese* vannak, ellenben a polgári társadalomban és az államban elmarad: itt ugyanis megvan az, ami ama harc eredménye, tudniillik az elismertség. Mert jóllehet az állam *hatalom* által is *keletkezhetik*, mégsem hatalmon alapszik...Az államban a nép szelleme- az erkölcs, a törvény -uralkodik. Az embert itt, mint *eszes* lényt, mint *szabadot*, mint *személyt* ismerik el és kezelik; az egyes pedig...azzal teszi magát érdemessé az elismerésre, hogy öntudata természetességének legyőzésével egy *általánosnak*,...*a törvénynek* engedelmessékedik. Az államban a polgárt aszerint becsülik, milyen hivatalt visel, milyen ipart űz, és mi az ő munkás tevékenysége.”(G. W. F. Hegel, *A filozófiai tudományok enciklopédiája*, 432. § 3. k. Akadémiai, Budapest, 1968, 218)

Hegelnél tehát a (modern) államban már szükségtelen és nem létezik elismerésért vívott harc. Történelmileg nézve a kérdést, az mondható, hogy Hegel szerint sem az antikvitás sem a középkor még nem érte a modern állam fent jelzett fejlettségi szintjét. Ezért ekkor még volt úr-szolga viszony. (I. m. 219, 220)

A szabaddá vált szolga Hegelnél nem jelenti a szerepek felcserélését: „A szolgálával szemben álló úr még nem volt igazán szabad; mert a másokban még nem mindenképpen önmagát szemlélte. Csak a szolga szabaddá válásával válik tehát az úr is teljesen szabaddá.”(i. m. 436. §, 223)

Ha Kiss Endre álláspontját elfogadva abból indulunk ki, hogy Marx szerint a hegeli úr-szolga viszony és a proletár-burzsoá viszony lényegében azonos, akkor azt kell mondanunk, hogy Marx szerint az elismerésért vívott harc a modern korban is folyik, mert a proletariátus elismerése és szabadsága korlátozott és formális. Legfeljebb jogi és politikai területen érvényesülhet, (a demokrácia feltételei között), de gazdaságilag és társadalmilag elnyomott helyzetben van. További különbség, hogy elveti Hegelnek az állammal kapcsolatos illúzióit: Szerinte a modern állam a burzsoázia elnyomó hatalmát képviseli.

Tehát Marx felfogása úgy is megfogalmazható, hogy kiterjeszti az elismerésért vívott harc fogalmát a modern állam korszakára, a gazdasági és társadalmi egyenlőtlenségek problematikájára. Továbbá a hegeli egyéni-központi szemléletet nála osztályközponti felfogás váltja fel. Számára a modern társadalom „elismerésért folyó harca” az osztályharc. A szabadság kérdéskörét pedig kiterjesztette a termelőeszközök *tulajdonlásának* területére. Eszerint tulajdonnal nem rendelkezők nem lehetnek szabadok, illetve a „munka felszabadítása”, a szabadság kiterjesztése a társadalom egészére csak a tőkés magántulajdon megszüntetésével és a tulajdon társadalmosításával lehetséges.

A hegeli úr-szolga viszony és a proletár- burzsoá viszonyoknak *azonos* ismertetőjegyei a következők: 1. A szolga az úr hatalmának, a proletár pedig a burzsoá hatalmának van alávetve. 2. A szolga, és proletár (termelő)munkát végez, az úr és a burzsoá nem. A fő *különbség* pedig: 1. A szolgát az általa végzett munka szabadítja fel. (Hegel) 2. A proletárt az általa végzett bér munka elnyomja, szolgává teszi: „...a munkás tehát tárgyának szolgája lesz, először, hogy *munkájának tárgyat*, azaz hogy *munkát* kapjon. Először tehát, hogy *munkásként*, és másodsor, hogy *fizikai szubjektumként* egzisztálhasson. E szolgálás csúcspontja, hogy immár csak *munkásként* tartja fenn magát, mint *fizikai szubjektum* és immár csak *fizikai szubjektumként munkás*.” (Karl Marx, *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*, Kossuth, Budapest 1962, 46-47)

Ezt mutatja a következő párhuzam: „...annak, hogy a *modern állam elismerte az emberi jogokat*, ugyanaz az értelme, mint annak, hogy az *antik állam elismerte a rabszolgaságot*. Ahogyan ugyanis az antik államnak a rabszolgaság a *természeti bázisa*, úgy a *modern államnak* a polgári társadalom, valamint a polgári társadalom *embere*, azaz a független, az emberrel csak a magánérdek és a *tudattalan* természeti szükségyszerűség köteléke révén összefüggő ember, a szerzés munkájának, valamint a saját és idegen *önös* szükségletnek a *rabszolgája*. A modern állam az *általános emberi jogokban* elismerte ezt a természeti bázisát mint olyant.” (Karl Marx/Friedrich Engels, *A szent család*. MEM. 2. k. Kossuth, Budapest, 1958, 112) Vagyis ez az azonosítás inkább csak annyiban jogosult, amennyiben mindkét esetben az *uralom* két különböző formájáról van szó: az úr és a (rab)szolga, illetve a burzsoá és a proletár viszonyában.

Ami az „emberi jogok”-at illeti, kétségtelen, hogy a modern polgári társadalom alapvető összefüggéseit fejezik ki. Ebben központi szerepe van az önző egyénnek. Szerintem itt az egyén számára nyújtott garanciákról van szó, melyek védik az állam esetleges túlhatalmával szemben, másrészt lehetővé teszik a politikai közösségben való részvételét. Továbbá biztosítják (viszonylagos) gazdasági (és ennek következtében társadalmi) autonómiájának lehetőségét: a (magán) tulajdonra való jogát. Kétségtelen, hogy ezek Marx idejében a burzsoázia által igényelt és gyakorolt jogok voltak. De már a chartisták felléptek az általános választójog követelésével, ami már túllépett az eredeti kereteken a demokrácia irányában. Azonban sem a konzervatívok (Burke), sem a haszonelvű gondolkodók (Bentham), sem a marxisták nem fogadták el az a „emberi jogok” koncepcióját. A 19. század folyamán háttérbe szorult és csak a második világháború végével éledt újjá, amikor a náci vezetők bűncselekményeinek elítéléséről volt szó.

A koncepció alkalmazása később a fogalom tartalmának bővüléséhez vezetett. Jelenleg három csoportba oszthatók az emberi jogok:

„Különösen hasznos,...az emberi jogok három 'nemzedékének' fogalma, amelyet Karel Vasak francia jogász a Nagy Francia Forradalom három témája által inspirálva fejtett ki. Ezek a következők: az első nemzedék a polgári és politikai jogok (liberté), a második a gazdasági, szociális és kulturális jogok (égálité); és a harmadik nemzedék a szolidaritás jogai” (Burns H. Weston, *"Human rights."* Encyclopædia Britannica, *Ultimate Reference Suite*. Chicago: Encyclopædia Britannica, 2014)

Az „emberi jogok” marxi megítélése jól szemlélteti a marxizmus sajátosságát, mely a *Kiáltványban* különösen pregnánsan jelentkezik, amelyet Kiss Endre úgy jellemez, mint „az *utópikus* és *nem-utópikus* gondolkodásmód majdhogynem tökéletesen végigvitt *egyesítése*.” (27)

Amint láttuk, Marx idejében realista megállapítás volt, hogy az „emberi jogok” a polgári társadalom „önző emberének” jogát fejezi ki. De – mivel számára a perspektíva eleve a polgári társadalom megszüntetése volt, ezért azt a lehetőséget kizárta, hogy ezek a jogok nemcsak ezt fejezhetik ki. *Ezt pedig azért nem mérlegelte, mert szerinte az igazságosság megvalósításához túl kell menni a jogi egyenlőségen. Ez pedig csak a polgári társadalom és állam megszüntetése után, a kommunista társadalom felső fokán lehetséges.*

Gondolatmenetének kiindulópontja az „egyenlő jog” fogalma: „Az *egyenlő* jog egyenlőtlen munkáért – egyenlőtlen jog. Nem ismer el osztálykülönbségeket, mert mindenki csakúgy munkás, mint a másik: de hallgatólagosan természetes kiváltságnak ismeri el az egyenlőtlen egyéni tehetséget és következésképpen a teljesítőképességet. *Tehát tartalma szerint ez is csak az egyenlőtlenség joga, mint minden jog*...Hogy a visszasságokat elkerülhessük, a jognak nem egyenlőnek, hanem egyenlőtlennek kellene lennie. Ám ezek a visszasságok a kommunista társadalom első fokán...elkerülhetetlenek. A kommunista társadalom felsőbb fokán, miután az egyének már nincsenek szolgálai alárendelve a munkamegosztásnak, és ezzel a szellemi és testi munka ellentéte megszűnt; miután a munka nemcsak a megélhetés eszköze, de maga lett a legfőbb életszükséglet; miután az egyének minden irányú fejlettségével a termelőerők is növekedtek és a kollektív gazdagság minden forrása bővebben

buzog- csak akkor lehet majd a polgári jog szűk határát egészen átlépni s írhatja zászlajára a társadalom: Mindenki képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint!” (Karl Marx, *A gothai program kritikája*, Marx-Engels válogatott művek, II. Szikra, Budapest, 1949, 17-18)

A fenti gondolatmenet teljesen reális, minden utópiától mentes elemzéssel indít: Rámutat a polgári jog és az ennek megfelelő felfogás korlátaira: az egyenlő munkáért egyenlő bért követelő német szociáldemokrata munkások számára megmutatja, hogy ennek megvalósulása még mindig tartalmaz egyenlőtleniséget. Ugyanis ez hallgatólagosan feltételezi és elfogadja azokat a szociális egyenlőtlenégeket, amelyek következtében az egyik dolgozó többet, jobban teljesít, mint a másik. Ehhez kapcsolódva mutatja be a kommunista társadalom általa elképzelt modelljét, mint minden egyenlőtlenégi probléma végleges és teljes megoldását. Ez már tiszta utópia.

A kommunizmus Marx szerint minden társadalmi problémára végső megoldást kínál, ami azt jelenti, hogy itt egy szekularizálódott, világi eszkatológiával van dolgunk.

A marxizmus szerint tehát a kommunizmusban megtörténik a munkások, illetve az egész társadalom végleges és teljes felszabadulása, a lényeges problémáktól való megváltása. Mindezek fényében egyetértek Kiss Endre megállapításával, aki a Marx által vállalt szereppel kapcsolatban megállapítja: „A forradalmi szereppel igen szorosan összekapcsolódó eszkatológia és messianizmus...mintegy ’természetes’ burkai a marxi hibriditásnak.”(31)

Kiss Endre eredeti koncepciójában mutatta meg, hogy mi a marxizmus. Ez triviálisnak tűnő kérdés, pedig egyáltalán nem az, hiszen erre sokféle válasz van és többnyire egyoldalú, sok esetben elfogultságtól mentes.

Elemzése bemutatja, hogy *Kiáltvány* négy összetevője...: „a politikai igazságosság, a gazdaság belső törvényszerűségei, a világtörténelem beteljesedése, valamint a filozófia beteljesedése és ezáltal „vége” is, csak a kijelentések hibridizációjának módszerével egyesíthető. A munka felszabadításának...igazságos politikai formája csak hibrid szelekcióval hozható létre, ami nem hamis, de nem is igaz. Nem hamis azért, mert az igazságos forma végső soron a történelmi viszonyok miriádjának alakulásától függ (tehát lehet igaz, de ugyanezek miatt hamis is).” (22) Szerintem azonban ez a módszer nem véd meg az ellen, - senkit, még Marxot sem - ha a megvalósítandó koncepció eleve hibás.

Marx kommunizmus-elmélete a szabad termelők szabad társulását akarja megvalósítani a magántulajdon, a piac kiküszöbölésével. Az ebből következő, „munkaidő-kalkuláción alapuló központi gazdálkodási rendszer nem működik, s ennek a rendszer természetében gyökerező okai vannak, a működési problémákat legkifinomultabb számítási technika sem oldhatja meg.”(Bence György/Kis János/Márkus György, *Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan?* T-Twins, Budapest, 1992, 173)

A rendszer működésképtelenségét a már nem „létező szocializmusok” kudarca is bizonyította, mégpedig a gyakorlatban.

Marx tudományos elemzése feltárta a kapitalizmus működését, problémáit és egy alternatív modellt javasolt, ami azonban megvalósíthatatlan.

Ezért találó Kiss Endre azon megfogalmazása, miszerint a *Kiáltvány* „Egyik különleges tulajdonsága az utópikus és nem-utópikus gondolkodásmód majdhogynem tökéletesen végigvitt egyesítése.” (27)

Molnár László, filozófus

BME

Marx's Footsteps ... and Metamorphosis

In this book review László Molnár reviews the recently published monograph by Endre Kiss, in which the author provides a much needed deep analysis of Marx, free of the pressures and needs of a state ideology.

ÚTINAPLÓ

Bencze Mihály : Zajzoni Rab István Bukaresti utazása

Zajzoni Rab István, a Barcaság kiemelkedő csángó-magyar költője, 1832. február 3-án született, a zajzoni Rab István és a hosszúfalusi Miklós Kata gyerekeként. Elemei iskoláit 1838-1841 között szülőfalujában végezte, majd Barthos lelkész ajánlatára a brassói Honterus Gimnázium diákja. Zajzoni, Borcsa Mihály, Papp György, Buna Sándor iskolatársaival magyar irodalmi önképzőkört szervez, amit Köpe János lelkész-tanára is támogat (ő Köpe Viktor orientalista fia), valamint Molnár Géza lelkész-tanár is. Mivel Zajzoni a forradalommal szimpatizál, és az ő lehetősége szerint tesz is érte, ezért egy évet bűdosnia kell a hegyekben a szász retorzió elől. Diák éve alatt kétkötetnyi verset írt, saját kötetű könyvbe, amiből társainak mindig felolvasott. Gyermekkori álma volt Kőrösi Csoma Sándor munkáját befejezni, megtalálni az őshazát, és tisztázni népünk eredetét, félretéve a magyarellenes, osztrákok fogalmazta finugorizmust. Készülve a nagy útra 1849. október 7-13 között Szebenbe látogat, majd 1850. július 30-a és augusztus 15-e között Székelyföld érintésével Kolozsvárra utazik. 1850-ben elkészíti keleti útitervének vázlatát, amihez utazásai során gyűjtötte a hiteles adatokat. 1851. augusztus 1-16. között Bukarestbe látogat, egy esetleges Törökországi útra is gondolva. 1853-ban Jókai Mór Brassóba látogat, amit Zajzoni verssel köszönt. 1854. július 26-án leérettségizett, és ez év szeptember 9-én hétfalusi szekeresekkel Petre indul, ahol a bölcsészkarra iratkozott be, hogy törököt, perzsát és szanszkritot tanuljon. Repiczky János, Hunfalvi Pál és Batizfalvi tanárai mindenben segítettek. Zajzoni befejezi Szulejmán szultán naplójának magyarra fordítását, valamint a hétfalusi népi szokásokat elsőként közli a hivatalos lapokban. Arany János támogatásával megjelennek Zajzoni első versei. 1855. júliusában Bécsbe megy a keleti nyelvek továbbtanulására. Zajzoni és Ágai Adolf barátja megírják Rózsa Sándor életét, amit egy troppai könyvkereskedő közöl. Saját költségén Bécsben jelentette meg 1857-ben a Magyarok Kürtje című kötetét, 1858-ban Pesten a Humorisztikus Képes Új Évi Naptárt, és 1859-ben Bécsben a Kordalok című kötetét. A bécsi reakció kémei már felfigyeltek az izgékony, bátorhangú költőre, a retorziók elől Zajzoni 1859 őszén Pestre költözik. Táncsis Mihály Forradalmi katekizmusa mellett, Zajzoni Új Márciusi Ifjúságot hirdető forradalmi versei is közkézen forognak, a rendőrség már itt is nyomoz utána. E mozgalom célja, hogy a magyar függetlenség kikiállításával egyidőben az olaszok, szerbek, csehek, románok, lengyelek és moldvaiak is mondják ki az osztrákoktól való elszakadást, és 1860. március 15-én alakítsák meg a Dunai Konfödörációt. 1860. február 10-én letartóztatják Zajzont és Kaas Ivort, február 14-én Táncsis Mihályt és Pápai Ignácot, majd Hindi Kálmánt, Hindi Árpádot és Dravecyk Mihályt. Ez év szeptember elején Zajzont kiengedik a budai várbörtönből, a kijáratnál a pesti ifjúság ünnepelve várta. 1861 januárjában megjelenik a Börtöndalok című kötete, ami Zajzont a Petőfi utáni kor egyik kiemelkedő poétávája avatja. Hazamegy szülőföldjére, és 1862. május 15-én Brassóban, egykori iskolatársa Ottobán Nádor orvos kezei közt hal meg. Másnap a brassói magyar evangélikus temetőbe helyezték örök nyugalomra.

A persányi homokkőből készült Kőrösi Csoma Sándor darzsilingi emlékművét mintázó sírkövet 1871-ben Kenyeres Adolf irányításával állították tisztelői. Sajnos ezt a temetőt 1960-ban a hatalom bezáratta, így a költő maradványait 1972. szeptember 1-én exhumálták, és a zajzoni evangélikus temetőbe helyezték. 1987. július 31-én földkotrók, bulldózer, gyári munkások, rendőrök jelenlétében a román szocialista rendszer felszámolta a brassói evangélikus temetőt, lerombolva Zajzoni síremlékét is.

A több mint ötezer lelket számláló és Bukarestben élő hétfalusi csángóság Papp Béla orvos kezdeményezésére 1932. november 27-én Zajzoni Rab István költő születésének századik évfordulójára emlékünnepséget rendezett. Az ünnepélyt délelőtt tíz órakor a református templomban tartott istentisztelet nyitotta meg, igét hirdetett Sipos András (Hosszúfalu-Alszeg) esperes. Utána közbeszéd volt a Magyar Társulat vendéglőjében. Este kilenckor kezdődő ünnepi műsor megnyitó beszédét Mátis András képviselő tartotta, majd következett a költő életének és költészetének a bemutatása, amit Sipos András esperes ismertetett. Liszt Ferenc XIII. rapszódiaját zongorán adta elő a hétfalusi Kovács András, a bukaresti zeneakadémia hallgatója. Csángó dalokat énekelt Csuka István tatrangi műkedvelő. Hubai Jenő hegedűművész és zeneszerző csárdásait játszotta zongorán Kovács András, akit hegedűn Lukács László csángó diák kísért, aki szintén a bukaresti zeneakadémia hallgatója volt. Zajzoni költeményeket szavalt Zikeli Ernő, és a Regina néni színdarabot szintén csángó fiatalok vitték színre. A záróbeszédet Bíró László (Hosszúfalu-Felszeg) evangélikus főesperes tartotta. A műsort Koszta László híres csángó humorista konferálta. Az emlékünnepe hatalmas erkölcsi és anyagi sikerrel zárult. Ez tette lehetővé 1933. július 2-án a bukaresti magyar evangélikus egyházközség megalakulását, melynek első lelkésze Sipos András esperes volt, világi elnököfelügyelője pedig Papp Béla. Nemsokára napvilágot látott az Evangélikus Harangzó, kéthetenként megjelenő egyházi lap. 1933. július 23-án pedig megalakult negyven taggal az egyházközség Zajzoni Rab István nevét viselő ifjúsági egyesülete, amelynek akkori elnöke Sipos Sámuel a pütkererci származású és a bukaresti pénzügyminisztériumban dolgozó felsővezettségű szakember volt.

1990-ben Bencze Mihály kezdeményezésére megalakult Négyfaluban a Zajzoni Rab István középiskola, és Bencze Mihály 2005-ben megalapította a Zajzoni Rab István-díjat. A díj minden évben kiosztásra kerül, díjazásban részesülnek azok a személyek, akik Hétfalu művelődési, oktatási, szellemi, gazdasági életében kimagaslóan tevékenykedtek, életművükkel hozzájárultak nemzeti közösségünk értékeink gyarapításához és népszerűsítéséhez. Ennyit költünk utóéletéről.

Zajzoni hagyatékának nagy része eltűnt, így a diákkorában írt két verskötete is. 1996-ban Olosz Katalin marosvásárhelyi író a Kolozsvári Egyetem kéziratárában megtalálja Zajzoni Rab István zsenge verseinek egyik kötetét, útinaplójával együtt az MS 2674 jelzett alatt. Az alábbiakban innen közöljük költőnk bukaresti utazását.

Aug. 1., délután 3 órakor, péntek

Brassótól Deresztéig szörnyű hévség. Nyugvás a deresztei csapszékben. Útfolytatás az alsó vámig. Becsületos fogadás, útilevelünk hamar megnézése a vámszolgáktól. Felső vámra megérkezés este 1/4.8-ra. A két első helyt a szolgák becsületesek voltak, s aláírták útileveinket, de az utolsó helyt ribanc cs. béres nem volt azon becsületes ember, hogy elkéstünk miatt áteresztett volna. Még ezen este fülébe jött a harmincadosnak, mert e volt a cs. béres, hogy közülünk egyik tanácsnok- fiú. Ennek következtében reggel 5 órakor szállásunkra küldött egy bérest, aláírni útleveleinket, s tovább ereszteti az ura parancsára magát ajánlót.

Szombat, aug. 2- án

A közön átmászván hamar elhaladtunk az újan készített úton. Bajosabb sokkal lón a Paraho meletti utunk. Egy- egy románnal találkoztunk. Vidor madarkák vidámították az oldalakat, a nap sugarai kímélve, csak néha- néha találhatának, mivel az oldalon vezető ösvényt mind fák között követők. A szinai zárdát elhagytuk. Kétórányi nyugvás a Parahó mellett. Találkozás két tatrangival a Parahón átkeltemkor, s levél-elfogadás tőlök, melyet Bukaresten kézbesítsek. Meghálás a Gure beléi korcsomában. Találkozás itt egy bolonyai derék ifjúemberrel, kivel sokról és jóról beszélgettem. Beszédéből kitűnt hős honfiaság s világsmeret; türkösi szekeres vitte Brassó felé.

Vasárnap, aug. 3- dikán

Megérkezés Breázán. Az úri ház előtt szép csorgód, mely köoszlopból csorog, az oszlopot ízléssel készített víznő képezi, mely négyoszlopítményként áll. Sok kérés után aláírták útleveleinket az első helyt, a második és a 3- dik helyt mint becsületes emberek, legkisebb kérés nélkül is rögtön aláírták. Találtuk itt a gyorskocsit, benne ösmerős brassóiakat hazamenőben. Megérkezés Kimpinacán. Ezt a kis falvat lakja egy igen derék hétfalusi. Még az atyja jött ki hazájából, ő pedig itt született, de gyakran járja származása helyét, s megkeresgeti atyafiait. Roppant izmos, úgy, mint egy 36 éves ember. Felesége is magyar; van három leánya, s egy fogadott, nagyon szép fiacskálya. A házban szigorú rendtartást vettem észre, s nagyon tisztán tartja mindenét. Fiacskályát s középső, úgy egy nyolc éves leánykályát Brassóba szándékozta vinni a magyar iskolába. Nagyon tetszett nekem ezen az emberen, hogy ijesztő bajszát maghagyja, mint régi ösatyáink, mit most kivált a hétfalusinál ritkaság látni. Szolgája is hétfalusi magyar, de öregebb, mint maga a gazdája, s mértéken túl ivó. Udvariassága Farkas Mihály bátyának, mert ez a gazda neve, tagadhatatlan. Helyből, hogy hozzá betértünk, kérésünkre paluszkával és téjjel szolgált, s tiszta asztalát megterítette. Sokat beszéltem vele, s még többre kérdeztem is, különösen a magyarok oláhhonbani hol- és mintlétekről, de mivel Oláhhont nem utazta, nem tudta kielégíteni. Egy órakor elindultunk házatól, s elbúcsúzával tőle kérem magamban a felhők oszlatóját, hogy segítse ezen magyar embert, s áldja meg magzattal, nemzetünk ezen országon is hatalmas elterjedése végett. Megérkeztünk Kimpinán s nyugvásra mentünk egy fogadóba, melyet szász gazda tart, de útbiztosi hivatalban van, s csak nője, élete nagyobb részén túlélte asszony fogadja a vendégeket. Itt is ettünk s pedig sültet. Szerettünk volna szekereset kapni Cornestre, de lehetetlen vala a roppant vitelbér miatt. Délután 5 órától egyhuzamban mentünk Cellinestig. Itt morva nőhöz szálltunk. Kívánásunkra paluszkát és tejet nyújtta elő, s legszebb szobájában ada nyugvóhelyet. Az ura nagygazda, s éppen kimenve Kolozsvárra lovakot vásárlandó. Ételért s szállásért semmi fizetést el nem fogadott. Reggel elindulánk s fél óra alatt Philipestre megérkeztünk.

Hétfőn, aug. 4- dikén

Philipesten szekereset fogadtunk Cornestig 4.1/2 húszasért. Itten egyik társam Bukarestre szekereskapott, s tőlünk elvált. Mi pedig Vizurestre mentünk bérlett szekérrel. Itt lakik társam jó ismerőse, mint tisztartó, kit én is még Brassóból ismertem. Floresku nevezetű bojér jószágán van; itt szép házak s kertek, kertész egy bécsi német, mívelt, tapasztalt, sokat utazott ember. Erdélyben is szolgált magyar udvarokon. Estefelé elvezetett a kertbe, megmutatott s nevezett minden növényt, s a legnemesebb gyümölcsökből is élveztünk. Az egy rossz volt, hogy roppant főfájást kaptam a bortól, melyet Cornesten ittam, mert nagy hévség is volt, s Vizurestig ezen a hosszú úton mindig egyet égetett a nap, s rázott a szekér. Megérkezvén Vizuresre föltűne kedvtelenségem, s megvallám, hogy főfajást kaptam. Tisztelt ismerősünk is, nagy fájdalomkra betegesen fekszik már hetektől fogva az ágyban, s így nagyon félté, nehogy engemet is valamiféle láz, melytől ritkán mentődik itt a külföldi, lenyomjon. Rögtön kenő cigányné jelene parancsára, s külön szobában, jól átdörzsölé testemet; ez engemet helyre is hozta s véretem gátlan folyásába. Este lenyugovánk a bojér csinos, magányos szobájában. Ily pompa közt az álom eddigelé életemben fölöttem nem örködött. Megébredénk. A kettős ablakon s a finom gyolcsfüggönyökön át varázscsendben lövellé a nap aranysugarait a fenylő bútorokra. Alant ébredésünket észrevevén, helyben mosdót s vizet hozta egy ifjú cigány rabnő. Megmosdódván reggeliztünk. Kertészünknek jó reggelt kívántunk, s elsétáltunk dalolva, s majd beszélgetve, majd fügyölve a közel lévő cseréskébe. Ezt megjárván, benne lenyugovánk. Sokféleképp mulatozánk e napon: a kertész drága dinnyékkal s körtékkel kedveskedett, bejárta velünk a széles kertet, eljött fürödni, életéből sok darabokat előbeszél, míg végre lehanyatla a nap, s éj borulván a földre, lenyugovánk.

Szerda, aug. 6.

Főlnyitom szemeimet. A nap távol, keleten aranyozott felhőfátyolokkal fődé fénylő arcát. A magos égen szürke fellegek roppant tömegei uszátkalt iszonyú szél szárnyain ülve. Szeretett hazámat irtózatoss ború fődte, bércsei eltűntek, borzasztó fergeteg csapott hatáira, ezt ki lehete venni. Azonban készen áll a kocsi, mely minket Bukarestre vigyen, s a pondja fölrakva. Négy jóhizlalt ló húzta a kocsin. Haladánk, mint a dörögő menny, porfelhőket verve. Majd észre vevénk a távolban légből hajhászó tornyokat csillogó bádjjal fődve. A nap fölfödözte arcát. Hévség foglalá el a mezőséget, s mind kitűrheterlenebb. De nemsokára fölkele a dél, s elszórta markáiból az egész széles Oláhföldre szelét. E fölkerité a sok száz utakon havaktól fogva hevert port, s felhőtömegekben teríté a mezőkre. Elborul a nap, szévész süvölt, minden percben féltők, hogy földhöz csapja kocsinkat; végre kövér cseppek hullangának. Hajtásnyira vala Bukarest, s mégsem láthatók, míg benne nem valánk egészen. Az örök, nem vélvén idegeneknek a kocsiban, föl sem is tartának. Nem mondhatom, hogy nem tetszett a város, ámbár sok az alacsony s dőledékeny ház is még van, de ezekre az ember nem is láthat, csak a roppant, mellette lévő épületeket bámulván. M;g ezen a nap láttam a vajda lakát, valóban szép külseje, s erős épület, alant nyüzsgönek az örök, maga a vajda nem volt Bukaresten. Egész estig szájtátva járkáltunk társammal. Láttam sok csángót és nőt, de mind, ahányat kérdeztem, vagy türkösi vagy bácsfalvi volt. - Ah! Mennyi mindenféle raktárak, mondani, majd minden ház földszinén van legalább egy. A piacon hegyek rakvák jó, olcsó gyümölcsből, itt megint sóshal, amott papucsok; itt zsidó uzsorol, ott török öntermesztette dohányát szívja. A fogadóban egyik hever kávéja mellett, csbukjából vastag füstöt fúván, a másik zsebét tapintgatja, szép sor párált elkobozván a kártyajátékban. Köztik volt brassói, én is szolgáltam deák ült. Megnézem, ő viszont, kétkedő arccal levonám kalapomat előtte, mire ő csak fölszökik s kérdez barátságosan: hogy tán ösmeretesnek tetszene nékem. Igen is, felelém, uram, jól emlékszem, hogy régen a Gymnasiumon önt szolgáltam. Előhívá, homlokát ráncolván, emlékezeti erejét, de tükre képemet nem mutatá. Ha ennek nem, legalább annak örömeben, hogy hazájából vagyok, csakhamar marsztalni kezde a fogadóban, s dohánynal kínálván kávé parancsola. Kérdezősködék szegény sokat hazája felől, s megpanaszlá nagy kárát, melyet rossz, tékozló felesége által vallott, mely önsírjával éveken át gyűjtött pénzét megette. Fájlalá, nagyon sóhajtozva. Tervem vala, elkezdé, 400 aranyat keresni, s azzal aztán boldog hazámban élni; föl is vivem 300 darabra, de a szerencsétlenség itt határt téve, s jobb részét elszedte. Szajha nője ette meg, mert ő felesége becsületében nem kétkedvén, mindent arra bízott. -Tedd csak farkashoz a bárányt, mert megörzi- gondolám. Még remél magán segíthetni. Adja a teremtő ezen embernek! - Még mindig ordít az utcákon a dél. Eljárók mindezért is egész estig magunkat, míg hazatérvén szállásunkra lenyugovánk.

Aug. 7., csütörtök

Ezen napon első bajunk volt Cornesten tőlünk megvált társunkat fölkeresni. Kérdezősködtünk, s rá is találtunk szülői lakásában. Anyja meghíva ebédre. Elindultunk vele köszálni. A vízvezető géphez mentünk. Éppen bámultunk ezen roppant művet, midőn megkére egy piszkos zsidó, hogy mennék ki, mert az ága ott van. Mit csináljunk, kimentünk bosszankodva, s csak azzal megelégedve, mint az ablakon keresztül láthatánk. Valóban roppant mű, francia művészhez érdemes, hát ha még tiszta vizet eresztene, mily hasznos, imádandó mű volna ez, díszre egész városnak! E szökteti az új népzetben 15 csón a vizet.- Még egy nevezetesség a Metropolit. Szép halmon fekszik. Gyönyörű a kilátás az egész városra. Ide temetik Oláhon nagyjait, a vajdákat s nagy papokat. Itt áll egy kis mozsár, mely a gyújtó üveg által minden tiszta napon, pont 12 óraker délben elsül. A templom belseje pompás. Boltozata nagy kőoszlopokon nyugszik. Roppant lámpák ezüstből s megaranyozva, száz meg száz gyortyákkal nyúlnak le a terem közepére.- Óriási színház is épül a városban. Sokat járván még, este mulatókerte mentünk, s kevés rossz, de drága bort iván, hazamentünk nyugvóhelyünkre.

Péntek, aug.8.

Reggel gyógyszerárakba mentünk, melyekben ismerőseink valának. Mindenütt jól fogadtak. Egész nap csak kósáaltunk, semmiségekre pénzt pazarolván. Egy csapat katonát kikésértünk gyakorlásra, s láttuk, hogy orosz módra, nagyon gyorsan tudnak bánni a fegyverrel. Estére társam egy ösmerősét kerestük fel, házas gazda már, nője oláh, maga szász. Káfé és bort ittunk itt későn estig, innen szállásunkra siettünk.

Szombat, aug.9.

Reggel elmentünk a piacra vásárolni. Egy pár papucs s két zsebkeendő volt a vásárom. Köztervünk volt elmenni Georgevora, s innen a Dunán le Galatzig, de ürült erszényemből nem merhettem annyi útiköltséget, tehát ki kellene zárkódnom a társaságból. Először gyalog akartam elindulni helyből, miután a különféle hivatalokról kikapom az útilevelemet, de jól megfontolván a dolgot, elhatároztam jövő reggel talpon haza felé indulni. Délután 3 óraker mentünk útilevelünkért az osztrák Ágentiára. Társaim kikapták, az enyémet, mivel visszatérek Brassóba, semmiképp ezen a napon ki nem akarák adni. Eljövök és hazamenék. Társaim este 10 órára vannak eligazítva az oláh Hádsiára, hogy ott is aláírják útilevelüket; én csendesesen nyugszom, várván a virradó napot, mint vasárnapot; ezen napon, elhatároztam, a kis magyar egyházat meglátogatni, s a szép, ezernyi néptől tolongó kerteket.

Vasárnap, aug.10.

Elkésértem barátomat azon helyig, hol várta a szekér, s elbúcsúzván tőle elmentem a ref. egyházba. Itt az ajtó előtt láttam egy ifjat magyarkában. Ki kétkedett volna őt magyarul megszólítani? Kérdém tőle egész bátran: Uram! Hány óraker kezdődik itt a templom? „Még egy fél óra múlva”- viszonzá, egyúttal kérdezvén is, hogy hová való születés vagyok. Mondám: hétfalusi magyar vagyok. Hat mi a mestersége? -Deák vagyok, uram, felelém, a brassói német tanodán. Tán valami hivatalt keres? - Nem, csak látni jöttem ezen dicsőített országot. Azonban kilép a rector is szobájából, s mind a ketten kényszerítének bemenni a rectori lakba. Bementünk, ajánltam magamat a Rector barátságába, mit ő szerényen fogadott. Beszéltünk sok semmiségről, de éppen ezen beszédünkben Rector uramat anyagi embernek ismertem meg, mert ámbár én a beszédet mind csak az itteni s moldovai magyarokra, s ezek egyházi és vallási állapotukra akartam vezetni, ő mégis mind csak a leányokról s több affélékről dadogott a másik ifjúval, mialatt én még egy szót sem emelék. Az ifjú K. vásárhelyi születés s K. huszár volt, itt marad, míg fordul az idő. Megszűnt kongni a harang. A kis egyházba belépvén szent ihlettel teltem el, hallván ajkomon zengni az atyákat - mert soha se érzem nyelvemet édesebbnek, nemzetemet szentebbnek, mint távol a hontól. Kis az egyház, de elég nagy hű lelkeket foglalni, kik be tudják szívni a tiszta honszerelemtől lángoló szavait Diményi tiszteletes úrnak. Öreg már ezen ember, de tekintélye és még sújtoló szavainak hatalma buzdít, úgymint a vallási erkölcsiségre, úgy éppen tiszta hon -és rokon -szeretetre. Épp öregségének becses szüleménye ez. Valóban annyira meglágyítá beszéde szívemet, hogy majd könnyek csorogtak a szememből. Ősz atyánk nem olvassa írásból a beszédet, hanem előolvassa először a bibliai sorokat, aztán el kezdi ezt oly nyugodtan, semmi álfogás nélkül magyarázni, mint mikor jó atya szép szóval tanítgatja szeretett gyermekeit. Beszéde

villámként csattant a hallgatók szívére, mellyel elkezdé az anyaföldön élő atyafiak nyomorain, s aztán megmutatá önéletüket az Oláhföldön, hogy mint nem gondolnak semmivel, hanem elragadtassák magukat az elfajult néptől, s lettek önzők, bujálkodók, csalók, rágalmazók, s.t.e, s bebizonyítá a bibliából, hogy ezen vétkek azok, melyek sebes léptekkel vezetik a népet sírjához. Hass, hass, te Istentől küldött jós az elfajult néphez! A templomnak vége lön. Elindultam az útilevelemért az Ágentiára. Útközben a katolikus templomra találtam, magyar ez is. Bementem, de látván itt németet, ott oláht s még Isten tudja hányféle nemzetbelit, s hallván azt a pápista deák éneket s deák tiszteletet, magyarul, pedig még rebegni sem senkit, Istennek hagyám ezen szent templomot, kipusztítani belőle a jezsuita lelkeket. Az Ágentián kikapám útileveletemet 1/2.12 órakor, ezzel elmentem gyógyos ismerősömhöz, vele ebédeltem s mulatoztam sokáig délután. Innen utamot a Hádsiára, útileveletem aláíratni, de itt azt mondták, jöjjen este. Estig elmentem az új kertbe, mely a Csizmindu mellett fekszik. Este elmentem a Hádsiára, de most se irák alá, hanem másnap delelőtre igazítottak. Ezzel hazamentem jó ágyamba.

Hétfő, aug. 11.

Fél nap kellett járnom, míg kikaptam útileveletemet. Jó délután elindultam hazafelé, de az iszonyú sár s szél miatt még az első két postát sem mehettem. Meghálltam egy útmelletti fogadóban, melyben az ablakok alsó üvegei egészen hiányoztak, s hol a szél kénye szerint fújhatott be. Roppant zivataros s esős idő volt, hideg szél járt, s én fáradtan ezen az átkozott helyen feküdtem. Ehhez jött még, hogy a bolhák majd megettek, miért ki kellett húznom csizmámat és nadrágomat, s kabátomat is fölgomboltam, s így elaludtam. Reggel, ahogy fölébredék, egész testem kihűlve, hamar fölöltöm nadrágomat s csizmámat. Útnak indulok, de oly roppant sár volt, hogyha egy lépést tettem, alig vonhattam után a másik lábamat, s minden percben meg kelle állanom. Így kínlódva eljöttem Cornestig, de csak az utca feléig tudék jőni, tovább nem mehettem semmiképp, mert rosszul lettem volt nagyon; a fogadóban egészen meghűtöttem volt magamot, nyelni sem tudtam, oly két csomó lön a torkam két oldalán. Itt utolérének néhány szekerek, brassói oláhok voltak, rajtok dinyével s szőlővel, kiket már egy helyt, hol utolértem s ott is hagytam volt, megkértem, hogy vigyenek el engemet is fizetésért Brassóba, de nem akartak. Most meglátá egy lágyszívű közülök, hogy rosszul vagyok, s tovább nem mehetek, tehát először egy hétfalusit- mert egy szekérnek e volt a gazdája- megszolitá s kéré értem, hogy tegyen föl a szekérre, mivel én is hétfalusi vagyok, de ez a rossz ember nem is ügyelt rám. Végre egyik az oláh szekeresek közül felfogadott 5 húszasért Brassóig, de csak három húszasom volt még, s ő ezért azt is megengedte, hogy míg lerakja a tehert Brassóba, addig keressek 5 húszast, bankót, így tehát nagy örömmre fölülék szekérére, s még ezen a napon jó messze elmentünk, Lipoveán falváig.

Szerda, aug.13.

Fölébredék s még most is oly rosszul valék, hogy még pökni sem tudtam. Megkárhozá az Oláhföldet, nekiadtam magamot sorsomnak, s miután a szekereket megkenték, megtisztították, s a lovakat szépen megvakarták, fölültünk s mentünk délig, egész egy csapszékiig, nem igen messze Philipesttől. Itt kifogták a lovakat s legelőre csapták a szolgák; a legelő mellett nyílt kert volt, rakva terhes szilvafákkal. Éhes voltam, se sajtot vagy kolbászt nem tudtam enni, megtöltém tehát zsebeimet szilvával, s ezt megettem, Isten tudja, mily nagy kinnal. -Eddig meglehetősen úton jöttünk, mivel e tájban nem volt nagy eső, de most, mikor éppen befogvák a lovak, nézd a nehéz tömegeket lassú szárnyakon elterülni a határokon, és susogó zajjal csordulni le a széles mezőkre. Mentünk, ahogy csak bírhattak szegény lovak, azaz csendes lépést, mert nagy sár síkság volt. Szürkületkor megérkeztünk Kimpinán, s szállottunk egy oláhhhoz. Minden rendben volt. A szekeresek bejöttek s vacsorálni ültek, s mindenki közülök egy-egy részlet pálinkát kért; az első kinek öntöttek, ama jó hétfalvi volt; de éppen jól is találta, mert az üvegecskébe legyek másztak volt, s a setétben nem látszottak, ő pedig mindent elnyelő torkába beönti, de csakis hamar megérzi a repdeső legyeket, s alig tarthatta egyet vissza fogai közt, míg a mások már rég a hasában hajókáztak. Láthatott ember ettől pökösést, s hallhatott káromkodást, a többiek pedig egész lelkökből nevték, s kacagták a szerencsétlen csángót; nemkülönben én is. Nem is ívék ám itt többet szegény feje. Mindnyájan a szolgák közül ettek s eltűztek ki legelőre a lovakot; én más szobába mentem, s lenyugodtam.

Aug. 14., csütörtök.

Felhőkkel betérítve az egész égboltozat, mindig csak sárban kell gázolnunk, újból eső keletkezik. Megindulánk, s kinnal, ahogy lehetett, Breázára jöttünk. Itt megnézik az útileveleket, s meg akarák a tehert mérni, de azt megmellőzte két dinye. Az

utolsó helyt, egy lapot kap az utazó, de hogyan adtak volna néküink ezek a kutyák, mivel észrevették volt a sok dinnyét, s mindaddig visszautasítottak, míg minden írónak nem hozának egy dinnyét a szekérről, s ezen kívül még egy jó darab zöld szövetet is adának. Ezért már, nagy Isten, nemhogy kiűztek volna, de még az étellel rakott asztalt is elhagyták, s levélkét adtak, s alá is írták útleveleinket. -Ez a szép oláh jellem! -Mostmár hamar lóra, hamar szekérré, s keresztül menydörögve zubogó Parahón. Posztán is egy dinnyecske helyből megszabadított, s elmásztunk még ma, s pedig jó estve, ama pokoli úton, ott azon bérc oldalán, melynek tövén vak mélységben susogva csapdos a Parahó lehengeredett tönkdarabokra, melyek százakon át dacoltak a csikorgó hidegnek és a kiszárasztó hévnek, s melyek most is, leéltök után ellent állnak a légbekapdosó szírhomlokakról rohanó, s óriási súllyal nekiszaladó víz hullámainak. Mérgeesen állnak szikladarabok is, melyeket tán százak előtt zivatar alkalmával büszke bércoromról sújtott le a villám, s melyekben a hatalmas folyó csúful megütődve gyáva kavarákban simul el oldaluk mellett. Az út, mely a hegyhason vezet, keskeny, alig van egy-egy hely, hol két szekér egymás mellett elférhet. Megháltunk ezen út mellett fekvő házban, melyben legalábbis öt férfi, mind vad bajszosak, s csak egyetlen asszony lakik. Helytelen oláh beszédek folytak, s fok- es vöröshagyma s paprika emésztetett, hogy amúgy büzlött a ház. Keskeny hosszúpad volt nyughelyem.

Péntek, aug. 15.

Azon oldalamon ébredtem, melyre feküdtem volt este. Kilépek a szobából, de hát iszonyú hideg szél fú, úgy hogy egy perc alatt kecegetek szinte fogaim. A bűdös oláhok még jól nyújtóztak. A nap már magosat hága, s még most is nagy hanyagon fogják a lovakat. A szolgák isszák a részletpálinkájokat, s ezzel rajta neki! Ki ül hamarabb lón? Ki hajthassa elől a szekeret? Azé az irtozatos hágón az első megszabadulás öröme. A szekér, melyen én ültem, a nyertes volt. Ráhajt a szekeres, s majd a nagy hágónal vagyunk, hol már 6 szekér még állott, közülök kettő a hágón kinlodott. Szekeresem a négy alattállók elibe hajtott önszekerét, s elvett társaiktól még 6 segédlovat, neki volt nyolc; mind a tizennégyet kettőnként fogta, hogy úgy nyúlt fel a hágón, mind egy hosszú lánc. Ki nem látta, nem képzelheti el, s ki látta, el nem beszélheti, mily rikoltás, gyeplőtépelés, ostorsújtolás megyen itt végbe. Szegény lovak húznak, míg majd kettészakadnak, sok közülük megbotlik, térdre estik vagy a hámkötelekbe bonyolódik be, vagy más ily baj történik mindenkor. Minél közelebb a tető, annál inkább nő a rikoltozás s a sújtolás, míg végre kihág a szekér. Ekkor nagyot sóhajt a szekeres, a kalapja alá nyúl, vagy le is veszi egészen, s a portele haját vakarván, megtekingeti lovait s szekerét, hogy nincs-e valami kár. Örvend, ha nem lát semmi hibát, s ezt mondja, újból a haját vakarva: „De bezzeg nehéz is vala, keringettét!” No, elég, mert már kész az egész, s indulunk. Elgyalogoltam a szekér mellett egész be a Parahóvölgybe, hol megállodtunk s ebédeltünk. A lovakat kaszálóba csapták a szekeresek. Mintegy három órát nyugodtunk. A szekeresek csak lassan hajtogatták lovaikat a Parahóban, de kijöven az új útra, úgy mentünk, mint a veszett fene. Egész öröm volt itt szekerezni, mintha szárnyak vittek volna a légben, oly göröngytelen úton ment itt a szekér. Mikor adod, sziklák repesztője, hogy ily út vonja be egész Oláhföldet? De biz nálunk is szűkös! Egy rohamban a közön voltunk, beállodtunk itt valami fogadóba. Leszedem pondjamat, s belépek a házba, hát tele, de egész tele oláhval, s nincs hely, hova vessem testemet. Itt nézek kábultan szanaszét, míg egy félen álló ajtó nyílásán gyortyavilág vág szemközt. Ezzel én be oda, s nem is találtam rossz helyre, mert bent hétfalusi öregasszony, leánya s ennek megint ura forgódtak. Köszöntöttem, s megkértem, hogy beléphetek-e? „Bé lehet tegye le a portékáját” volt a felelet. Hamar bevetém kötegemet az ágy alá, kérek egy kevés tejet, de nincs. Láttam, hogy verttejük van, tehát azt kértem, s adtak is egy jó iccét. Ezt megittam, s aztán az öregasszonnyal sokat beszélgettem. Ágyam nagy láda volt, melyre még párnát tett az öreganya. Jól s csendesesen háltam.

Szombat, aug. 16.

A kelő nap aranyfelhők közt kis résen vete sugarakat a közre. A kaszálók számtalan füvein ingva ül a szent harmatcsepp, mely varázsfényben tükrözik, s tündércsillámokban bájolja az érdeemes szemet. A szellő, mely a növények illatát hordozza, fojtó hideg. A hely, melyen állok, szabad madár, mely itt jár gondtalan, itt életem csak a természeté, de még egy lépés, s rab vagyok. Rab vagyok én, Rab a nevem, rab a szülóm, rab a nemzetem, rab a hazám, rab a nyelvem, csak egy szabad, csak egy elhagyott madárkám, ennek hangja nincs, csak neme, nemében vannak szebbek, mint ő maga, de ő ezeket nem láthatja, mert ezek elröpülnek a magos légbe, el a csillagokig, s le is szállanak a tengerek mélyébe, s a hegyek gyomrába, fölkatatnak mindent, hol valami enyhet találnak, de ezen nem nemével ha találkozik is, meg nem ismeri azt, hanem tudatlan együtt kutat. Ez a madárka a szent gondolat. És hány ily szent gondolat nem röpül ki a hazafiak kebléből, és hány nem működik szerre találni, hogy kiostorozza egyszer köréből azon tisztátlan leget, mely fekélyeket vont a honfikebelre, s napról napra szívrepestőbb fájdalomakat indít. Most Isten veletek, szép oldalak! Csak egy sóhajt küldök még felétek, hogy fölkeresse azon

szent helyet, hol elvázott a múltakban egy honfiú, s sűgja meg porrá száradt vérének, hogy él még rokon, kinek keblében dobog a bosszú. Este 8 órakor ismét fűszkemben voltam, melyből kiröpültem.

BENCZE, Mihály: István Rab de Zajzon's Travel to Bucharest

István Rab de Zajzon (1832-1862), a poet of Barcaság, wished to add to the research of the Hungarians' origins. He planned to travel to the East and as part of it it went to Bucharest in 1851. His travelogue, up until in manuscript, is published here.

~ ~ ~ ~ ~ ~

KONFERENCIA

Dózsa György Emlékév

Történelmünk egyik legismertebb személyisége, Dózsa György emlékére szerveznek konferenciát Csíkszeredában, a nagy parasztvezér halálának 500. évfordulóján. A tudományos konferencia kezdeményezője az Erdélyi Múzeum-Egyesület csíkszeredai fiókegyesülete. Az előkészületekről, illetve a tervezett programból dr. Balázs Lajos docens, a fiókegyesület elnöke számol be.

– Mi adta az ötletet a konferencia megszervezésére?

Több összetevője van az ötletnek, ami szikra gyanánt elindította a kezdeményezést. Talán maga a konferencia műfaji megfogalmazása erre rá is világít: nem egyszerű tudományos konferencia, hanem Megemlékező-Ünnepi-Tudományos konferencia.

Megemlékező, mert Dózsa méltó az ünneplésre, és nemcsak a kínhalála óta eltelt 500 esztendő kegyeletlénye okán, hanem azért, mert a magyar történelmi/nemzeti tudat része lett. Éppen ezt a szellemi, lelki tényt tekintem a rendezvény vezérgondolatának is: fájó büszkeséggel emlékezünk Reá határok felett, hogy maradjon továbbra is közös történelmi emlékünknél, együvé tartozásunk tudatának éltetője, el nem alvó tüze. Ha őt ünnepeljük, Reá is érvényes az ünnep lényege: minden ünnep visszatérés egy-egy kezdethez. Hová térhetnénk vissza, ha minden kezdetünket elherdáljuk, elfelejtjük? Közös nemzeti emlékezetünk elszaharásodna. Ennek tartalmi és térbeli tüneteit aggodalommal figyelem.

Ünnepi konferencia, mert kinszenvedése közösségi, nemzeti sorsforduló a magyarság történelmében.

Tudományos, mert a megemlékezést és az ünnepet a tudományok – történettudomány, humántudományok, még a matematika is (ez meglepetés lesz) – összehangolt közreműködésével óhajtjuk megvalósítani.

Olvasmányaim és általános kulturális és művészeti élményeim, emlékeim alapján megindokolnám a fentieket néhány tömör állító és kijelentő mondattal.

Dózsa méltó az ünneplésre, megemlékezésre, mondom, mert Ő az a férfiú, aki „először adott hangot a magyar nép vágyainak és szenvedéseinek”; –Ő az, akít a székelység adott a magyar népnek; –A székelység Dózsa György személyében vezért adott az 1514-es parasztfelkeléseknek. A magyarországi parasztháború vezéréként szerzett magának örök hírnevet; Az Ő magyar neve az európai történetírásokban ugyanazt jelenti, mint Spartakusz a rabszolgaság és Hutten Ulrich a német jobbagység történetében, Cromwell az angol és Danton a francia forradalomban; – Ő a magyar nép legnagyobb vértanúja, akít tüzes trónon égettek meg „de szellemét a tűz nem égette meg...”; –Ő az, akít Petőfi „parasztkirály”-nak nevezett, noha gyűlölte a királyokat; –Noha meggyalázták és gyalázták a még későbbiek során is, Ő lett az, akiből regény- és drámai hős lett, akiről Erkel Ferenc operát írt, akiről több mint 50 magyar költő írt verset, akinek fizikai alakját és szellemének tüzeit a képzőművészek – szobrászok, festők, grafikusok – sokasága örökölte meg, kisplasztikai képmását pénznemeken, bélyegsorokon látni; –Ő az, Székely György, akiről tereket, utcákat, falvakat neveztek el a Kárpát-medencében, akinek nevét számtalan iskola, kulturális intézmény stb. viseli. Nős, így lett közös történelmi emlékezetünk része.

– Kik lesznek az előadók, milyen tudományágakat képviselnek?

Neveket nem említene, hiszen 18-an neveztek be, pártolták fel kezdeményezésünket: magyarországi (miskolci, budapesti, szegedi), erdélyi (kolozsvári), székelyföldi (csíkszeredai, sepsiszentgyörgyi, gyergyószentmiklósi) művelői, kutatói a történettudománynak; művészettörténetnek, irodalomtudománynak.

– Milyen kísérő rendezvény lesz a konferenciának?

Június 6-ra kirándulást szervezünk, melynek célpontja Dálnok lesz, ahol a Kovászna Megyei Önkormányzat közreműködésével emléktáblát helyezünk el, koszorúzunk közösen, néhányan nyílt történelemórát tartanak az V-VIII-os diákoknak. Aztán útba ejtjük a nyergestetői emlék-ligetet, immár szintén közös történelmi emlékezetünk szomorú, ám mégis felemelő helyszínét.

– A szervezők között számos intézményt találunk. Hogyan sikerült bevonni ezeket a szervezésbe?

Úgy, hogy a székely társadalomra jellemző kaláka módszerét alkalmaztam: **szellemi kalákára** hívtam egyetemünk karainak dékánjait, Hargita, Kovászna Megye és Csíkszereda Önkormányzatának elnökeit, Magyarország Csíkszeredai Főkonzulátusának vezetőjét, Hargita Megye Kulturális Központjának igazgató asszonyát, az Erdélyi Múzeum-Egyesület elnökét; pályáztam a Communitas Alapítványnál. Senkinek sem kellett elmondanom kétszer, miről van szó. Nemes lelkűen, jóhiszeműséggel járultak hozzá a rendezvényhez, így nemcsak szép szóval de tettel is részesei lettek egy szervező kisközösségnek. Éreztem, hogy jó magyarnak lenni. Mindannyinak köszönöm hozzá járulását.

– Tervezik a bemutatott anyagok kötetben való megjelentetését?

Ezt későbbi, ám fontos végcélnak tekintjük. Én ezt a konferenciát szellemi vagyon gyűjtő/gyűjtögető tettek is tekintem, a magyarságtudomány szerény gazdagításának, mely által a megismerés újabb adatait vihetnők be az egyetemes magyar szellemi körforgásba.

György Dózsa Memorial Year

In this interview, dr. Lajos Balázs details the plans of organizing a Memorial Year Conference in Csíkszereda, commemorating the 500th anniversary of the death of the peasant leader György Dózsa.

